

Polske migrantere brev fra Brasil

Beretninger om jakten på frihet og velstand

Antoni Zuzak

Masteroppgave ILOS

UNIVERSITETET I OSLO

mai 2016

POLSKE MIGRANTERS BREV FRA BRASIL

Beretninger om jakten på frihet og velstand

narájow

Uma mosca pouse no mapa e me pouse em Narájow, a aldeia donde veio o pai do meu pai, o que veio fazer a América, o que vai fazer o contrário, a Polônia na memória, o Atlântico na frente, o Vístula na veia. Que sabe a mosca da ferida que a distância faz na carne viva, quando um navio sai do porto jogando a última partida? Onde andou esse mapa que só agora estende a palma para receber essa mosca, que nele cai, matemática?

Paulo Leminski, *Caprichos e Relaxos*, Curitiba 1983

© Antoni Zuzak

Polske migrantere brev fra Brasil, beretninger om jakten på velstand og frihet

Antoni Zuzak

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

mai 2016

Sammendrag

Dette er en studie av polsk migrasjon til Brasil under «Brasil-feberen». Hovedfokuset ligger på den innledende fasen i årene 1889-1892. Oppgaven er basert på migranternes brev og memoarer i kombinasjon med andre kilder. Målet er å se på brev og memoarer med hjelp av nyere teori om migranternes brev og studere på migrasjonen med hjelp av aktuell migrasjonsteori. Studiet beveger seg mellom de ulike nivåer i migrasjonsfaget, mikro, makro og meso. Et av målene er også å se på etablerte myter, i Polen, om brasilfeberen og den polske migrasjonen til Brasil. Jeg ser også på migrantenes sammensetning og historisk og sosial kontekst.

Forord

Til min sønn, Lucas Correa Zuzak, som også faller inn under definisjonen polsk-brasilianer.

I løpet av masterstudiets første semester tok jeg et fag som dreide seg om migrasjon til Latin-Amerika, med fokus på den norske migrasjonen. Dette åpnet min interesse for temaet. Jeg hadde på forhånd vært klar over polsk migrasjon til Brasil og også sporadisk vært bort i «polske spor» under mine reiser til Brasil, uten å tenke noe særlig mer over saken. Før hadde jeg også vært litt skeptisk til dette temaet. Hvorfor reise til Brasil for å forske på polakker? Det er jo Latin-Amerika jeg studerer. Men etter å ha fått mere innblikk i temaet skjønnte jeg at de nå også var latinamerikanere, de er ikke polakker lenger. Samtidig utgjør de polske immigrantene til Brasil, sammen med mange andre migrantgrupper, en del av Brasils historie. De er en viktig del av det multikulturelle puslespillet dagens Brasil består av.

Først og fremst vil jeg takke min veileder, Steinar Sæther, for innføring til Latinamerikansk historie og for alle råd og oppmuntring underveis i dette prosjektet. Det har vært viktig på mange områder, tips angående tekniske ting, migrasjonsteori eller bruk av migranternes beretninger som kilde. Men kanskje viktigst av alt, var det å begrense mine alt for store ambisjoner og fokusere på en del av historien. Uten denne hjelpen hadde ikke dette prosjektet vært mulig. Takk til fakultetet for hjelp med gjennomføring. Takk til det gode miljøet på ILOS og alle medstudenter som har måttet høre på mine uendelige utgreinger om polske immigranter i Brasil. Jeg vil også takke min bestefar Józef, for å ha innprentet interesse for historie hos meg fra ung alder. Takk til min sønns brasilianske mor Sildeia, for fleksibilitet med barnepass slik at jeg kunne få mer tid til oppgaven. Hennes familie i Brasil har også hatt en viss abstrakt påvirkning, på den måten at den ved siden av den brasilianske delen, inkluderer på en eller annen måte flere av de større immigrantgruppene til Brasil. Her er det altså tysk, italiensk, syrisk-libanesisk og polsk blod (inngift vel å merke). Sist men ikke minst vil jeg nevne brasilianske Eric Cezne, også masterstudent og ansatt ved PRIO, som jeg møtte på NORLARNET-konferansen i 2015. Etternavnet til forfedrene hans hadde blitt forvandlet fra Szczęsny til Cezne, av en litt «kjapp» immigrasjonsfunksjonær ved ankomsten til Brasil. Overraskelsen og interessen var gjensidig, jeg hadde ikke regnet med å møte en polsk-

brasilianer på konferansen, mens han ikke hadde forventet å møte noen her som skulle skrive om hans forfedre. Uansett må det sies å ha vært en ekstra motiverende faktor å møte en etterkommer av de polske immigrantene jeg forsker på. Det er ikke til å unngå at valget av temaet for denne oppgaven også er personlig motivert. Jeg er en polsk migrant i Norge, min familie er migranter, jeg har jobbet med mange migranter, spilt på fotball lag med andre migranter og slik kunne jeg vel fortsatt en stund til. Når jeg ser på den polske migrasjonen til Brasil, ser jeg den med en migrants øyne. Samtidig prøver jeg å unngå et utpreget polsk eller brasiliansk perspektiv, men se på det hele litt fra utsiden. Men det blir nok ganske subjektivt likevel.

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon	1
1.1	Tema og problemstilling.....	1
1.2	Brevene og andre kilder.....	3
1.3	Presentasjon av oppgaven.....	10
2	Migranternes brev som kilde.....	11
2.1	Fallgruver og viktige problemstillinger ved analyse av migranternes brev	12
2.2	Det typiske migrantbrev	19
2.3	Oppsummering	22
3	Massemigrasjon, brevenes rolle i migrasjonen og migrasjonsteori	23
3.1	Brevenes rolle i migrasjonen	25
3.2	Migrasjonsteorier, nettverk og kjedemigrasjon	34
3.3	Kjedemigrasjon og nettverk (etappemigrasjon og migrasjonskultur)	37
3.4	Nettverkens betydning i Brasil	45
3.5	Oppsummering	48
4	På jakt etter velstand og frihet.....	50
4.1	Politisk diskriminering	51
4.2	Økonomisk bakgrunn i Kongedømmet Polen	56
4.3	Problem med tall.....	78
4.4	Oppsummering	79
5	Brasil: immigrasjonspolitikken under “Brasil-feberen” og etableringen på koloniene	81
5.1	Immigrasjonspolitikken under republikken.....	83
5.2	Immigranter i konfliktsoner og sykdom	91
5.3	Økonomi og litt om livet på koloniene, møtet med lokale skikker og brasilianere... ..	98
5.4	Oppsummering	114
	Konklusjon	116
	Litteraturliste	119
	Vedlegg	124

No table of figures entries found.

1 Introduksjon

1.1 Tema og problemstilling

Temaet for denne oppgaven er de polske migrantene som dro til Brasil under den såkalte «Brasil-feberen». Jeg vil forsøke å se nærmere på brasilfeberen ved å bruke migranternes brev og memoarer i kombinasjon med andre kilder. Det er nødvendig å tegne den historiske konteksten i Polen og Brasil for å gjøre temaet mer forståelig for en utenforstående. Hvem migrantene var, hva de reiste fra og hva de reiste til, danner også en viktig bakgrunn for en forståelse av hvorfor de reiste.

Polakker er sammen med portugisere, italienere, tyskere og spanjoler en av de større gruppene av europeiske innvandrere til Brasil. Særlig har de polske immigrantene hatt stor påvirkning i de tre delstatene i Sør-Brasil; Paraná, Rio Grande do Sul og Santa Catarina. I Paraná var de lenge den største gruppen immigranter og kolonister, mens de i Rio Grande do Sul blir sett på som en av de «tre store» immigrantgruppene, sammen med italienere og tyskere.¹

Den polske migrasjonen til Brasil kan deles inn i følgende etapper: 1) Før 1869: pre-massemigrasjon 2) 1869-89/90: massemigrasjonens første fase 3) 1889/90-1914: brasilfeberperioden 4) 1914-1918/20: migrasjonens fall som en følge av Den første verdenskrig og den polske stats gjenopprettelse 5) 1918/20-1939: «styrt emigrasjon» forbundet med den polske stats handlinger 6) 1939-1945 krigsflykninger 7) fra 1945 etterkrigsflykninger og senere emigrasjon.² Særlig de tre første har en viss grad av sammenheng med hverandre, noe jeg også kommer å vise til i denne oppgaven. Brasilfeberen kan deles i tre migrasjonsbølger. Den første med topp i årene 1890-92, da om lag 60 000 dro fra Kongedømmet Polen (den russiske delen). Den andre med topp i 1895-96, da omtrent 25 000 dro fra Galicia (den østerrikske delen). Den tredje med topp i 1911-12, da minst 10 000 til dro fra Kongedømmet.³ Dette vil utgjøre om lag 85 000, men noen forskere åpner

¹ Regina Weber, Thaís J. Wencznovicz, “Historiografia da imigração polonesa: avaliação em perspectiva dos estudos sobre o Rio Grande do Sul”, *História Unisinos* 16(1):159-170, Janeiro/Abril 2012, (Porto Alegre RGS: Unisinos 2012), 165.

² Krzysztof Smolana, “Roteiros poloneses na América Latina”, 19-48. Krzysztof Smolana, Andrzej Dembicz. *A presença polonesa na América Latina*. (Warszawa: CESLA; Centro de Estudos Latino-Americanos: Universidade de Varsóvia, 1996), 23.

³ Jerzy Mazurek, “Presença polonesa no Brasil”, 11-64, Jerzy Mazurek, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul /Polacy pod krzyżem Południa*, (Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW og Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 2009), 25.

muligheten for at opptil 100 000 emigrerte i samme periode.⁴ Det må sies at disse tallene er anslagsvise, fordi polsk migrasjon til Brasil gikk fra Polens tre delinger; den prøyssiske, den østerrikske og den russiske. Derfor ble de polske migrantene ofte registrert som disse landenes statsborgere ved ankomst til Brasil.⁵

Årsakene bak brasilfeberen av 1889-92 var sammensatte. I 1888 ble slaveriet opphevet i Brasil, fulgt av keiserdømmets fall og opprettelsen av republikk i 1889. Landet var i en moderniseringsfase, det var behov for arbeidskraft til kaffeplantasjene. Sør-Brasil trengte å bosettes, de hvite elitene fryktet den stadig voksende andelen farget befolkning og oligarkiet så immigrasjon som en løsning.⁶ Den brasilianske regjeringens utsending i Lisboa, José dos Santos, fikk på slutten av 1889 grønt lys til å sette i gang en vervingskampanje i samarbeid med tyske skipslinjer. Migrasjonsagenter kom til Kongedømmet Polen og spredte nyheter om gratis overfart og land i Brasil.⁷ Det hadde i Polen allerede vært en lengre krise i jordbruket forårsaket av kornprisens fall. Dette ble fulgt av direkte uår i 1890-91, noe som truet med hungersnød.⁸ Kriser i industrien gikk hånd i hånd med kriser i jordbruket, i Łódź-området hadde stagnasjonen begynt i august 1889, mens den i Warszawa tok til i de første månedene av 1890.⁹ På toppen av dette kommer politisk undertrykkelse fra de russiske myndighetenes side. Folk begynte å dra fra byene på slutten av 1889, herfra spredte brasilfeberen seg til landsbygda. Migrasjonen ble mer intens i løpet av 1890 og 1891 før den dabbet av i 1892. Utvandrerne skrev brev hjem, noe som førte til at flere dro. Det er viktig å få med seg at dette var en enveis-migrasjon, noe migrantene var klare over. Mange hadde også tatt med sine familier til Brasil. De hadde kommet til Brasil for å bli. Dette har en sammenheng med flere ting, den fysiske avstanden fra Polen til Brasil, at de hadde brent bruer i hjemlandet, arbeidssinnsatsen de måtte legge ned i Brasil og den økonomiske kostnaden en eventuell hjemreise ville innebære.

⁴ Smolana, "Roteiros poloneses na América Latina", Smolana, Dembicz. *A presença polonesa na América Latina*: 31.

⁵ Mazurek, "Presença polonesa no Brasil", Mazurek, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*: 25.

⁶ Jerzy Mazurek, *Kraj a emigracja. Ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej*, (Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW, 2006), 33-34.

⁷ Witold Kula, Nina-Assorodobraj-Kula, Marcin Kula, *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890-1891*, 2 utg. (Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW og Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego 2012), 27.

⁸ Mazurek, "Presença polonesa no Brasil", *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 24.

⁹ Krzysztof Groniowski, Gorączka brazylijska, «Kwartalnik Historyczny», LXXIV, 1967, zesz. 2, 319-320. <http://czytelniapolska.blogspot.no/2010/09/goraczka-brazylijska-krzysztof.html>

Det er flere spørsmål jeg ønsker å få svar på. Hvordan analysere de polske brevene fra Brasil i forhold til nyere teori på migranternes brev? Hvordan forholder den polske migrasjonen seg til nyere migrasjonsteori og da særlig den om etappemigrasjon, nettverk og kjedemigrasjon? Å knytte sammen ulike nivåer for migrasjonstudier, mikro, meso og makro ved å se på dette kildematerialet blir også sentralt. Og til slutt å gjenskape livene og omgivelsene til migrantene i migrantenes brev og se dette i forhold til de positive så vel som negative mytene om Brasil (i Polen).

1.2 Brevene og andre kilder

Den viktigste kilden for dette studiet er Kula-familiens *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890-1891* eller *Emigrantenes brev fra Brasil og De Forente Stater 1890-1891*. Heretter omtaler jeg verket som *Emigrantenes brev* i resten av oppgaven. Totalt sett dreier det seg om 367 brev i boken, hvorav seksti er fra Brasil og tolv er skrevet på veien til Brasil. Brevene ble skrevet i perioden 1890-91, på begynnelsen av brasilfeberperioden. De fleste var adressert til tre distrikt i Kongedømmet Polen, som grenset til Prøyssen. Ofte vet man hvem som skrev brevene og hvor de skrev fra, men adressaten mangler (konvolutten mangler som regel). Det er noen ganger mulig å spore hvor forfatterne kommer fra, på grunn referanser til stedsnavn i selve brevene. Når det gjelder resten av brevene, ble de fleste skrevet av polske (og jødiske) migranter til USA, noen få fra Storbritannia, to fra Roma og et fra et tysk fengsel. De fleste er skrevet på polsk, om lag 20 er skrevet på jiddish (fra USA, ingen fra Brasil), noen få er skrevet på litauisk, russisk eller tysk. Alle brevene fra Brasil er skrevet på polsk. Det er riktignok et brev fra en familie som vil dra til Brasil, skrevet på tysk.

Breve kom aldri frem til adressatene, de ble stoppet av de russiske myndighetene. De beslaglagte brevene er merket med det russiske ordet *zadierzat* (beslaglegges) i rød skrift. Sensorene reagerer på alt som kunne få flere migranter til å reise. Positive beskrivelser av Brasil, USA, reisetips og negative beskrivelser av Tsar-Russland eller godseierklassen var alt grunn til beslagleggelse. Det er en sjanse for at en del brev med negative beskrivelser av migrasjonsprosessen ble sendt videre. Allikevel ble heller for mange enn for få stoppet. En del av de beslaglagte brevene beskriver både negative og positive hendelser, noen få er heller negative. Det er også en mulighet at de rett og slett ble tatt for å stjele eventuelle penger migrantene måtte sende hjem. Det var særlig to aktører som var svært opptatt av å bremse emigrasjonen. Det russiske imperiet, som trengte folk og da særlig unge menn til sitt

militærapparat, var den første. Den andre var godseierklassen, som trengte de som arbeidskraft. I boka er brevene transkribert, men det finnes bilder av flere brev enten hele eller der man kan se en side, der en kan se hvor sensorene har streket under med rød strek. Noen brev har en fotnote, der de blir karakterisert som særlig oppviglerske. En del brev er også resymert på russisk av sensorene. Uttrykket brasilfeber ble interessant nok brukt både om de som dro til USA og Brasil. Selv om flere dro til USA, fikk Brasil uforholdsmessig mye og gjerne ganske negativ publisitet. Man kan si at det også hersket en brasilfeber blant datidens polske publisister, betalt av emigrasjonsmotstanderne. Brevene kan bidra til å balansere det hele. Et interessant fenomen er også noen brev hvor migranter til USA beskriver Brasil, som de ikke kunne ha noen faktisk kunnskap om, negativt. I noen brev fra Brasil er det en tilsvarende negativ beskrivelse av USA.

Breve fra samlingen er slett ikke alle som ble beslaglagt, men en del sosialhistorikeren Witold Kula klarte å få med seg fra det statlige hovedarkivet i Warszawa i 1941. Resten brant dessverre opp under Warszawaoppstanden. Egentlig hadde han fått med seg 700 brev, fra to kasser som han fant på et loft i arkivbygningen. Dessverre la han tilbake omtrent halvparten etter å ha tatt notater fra disse. Problemet med disse notatene er at størsteparten av disse også forsvant under krigen. Det er på det rene at brevene utgjorde et veldig verdifullt kildemateriale, men var også krevende å jobbe med. Mange var vanskelige å tyde både på grunn av utydelig skrift og dårlig språk. For øvrig var selveste Fernand Braudel på besøk hjemme hos Kulafamilien på 60-tallet og reagerte med stor entusiasme på bunken med brev som lå urørte. Arbeidet med brevene ble foretatt i to omganger. Først jobbet Witold Kula med dem under krigen med en gruppe studenter, deretter ble prosjektet lagt på is i over 25 år. Arbeidet ble gjenopptatt av Kula-familien i 1968, dette resulterte i den første utgivelsen av verket i 1972.¹⁰

Det er også en ideologisk dimensjon i det hele. For det første er Kula-familien sterkt ideologisk knyttet til venstresiden og kommunistpartiet. På grunn forfatterenes bakgrunn får bønder og arbeidere (kommunismens grunnstøtter) mest fokus eller blir litt idealisert. For det andre måtte de også til tross for dette, selv ta hensyn til sensur når de skrev verket. Dette kommenterer Marcin Kula i den nyeste utgivelsen; religion, jøder, negativ omtale av Russland (som det ikke mangler på) var temaer de var mest bekymret for, når de først utga verket i

¹⁰ Forord Witold Kula, Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 11-19.

1972.¹¹ *Writing Home: Immigrants in Brazil and The United States 1890-1891* er den engelske versjonen av *Emigrantenes brev*, oversatt og redigert av Josephine Wtulich.¹² Her har oversetteren tatt seg friheter og byttet ut originalens opprinnelige forord og innledning med sin egen versjon. Dette er noe Marcin Kula i ettertid reagerer på i den nyeste versjonen av *Emigrantenes brev*. Han betegner introduksjonen til Wtulich som «banal».¹³ På den ene siden stemmer det at Wtulichs introduksjon kan virke noe forenklet stylistisk. På den andre, gir hun en nyttig introduksjon til temaet for en utenforstående leser, som ikke har så stor kunnskap om polsk historie eller sosiale forhold. For eksempel presenterer hun jøder eller tyskere som etniske grupper i datidens Polen. De første blir nevnt overfladisk, mens tyskerne blir helt forbigått i originalversjonen. Amerika er utgangspunktet hennes, noe som er synlig allerede i tittelen, emigrantene blir til immigrantene. Jeg bruker dette verket selv, for bakgrunnsinformasjon og data. Samtidig forsøker Wtulich å se nærmere på sammensetningen til de som migrerte eller skrev brevene og etterlyser mer forskning på temaet. Jeg forsøker å etterkomme hennes oppfordring i den grad det lar seg gjøre.

Når det gjelder andre lignende studier bør en få med seg verket til William I. Thomas og Florian Znaniecki, *The Polish peasant in Europe and America*.¹⁴ Det er en klassiker innen sosiologifaget og migrasjonsstudier. Verket tar for seg polske bønder i USA og det er også basert på brev. Forskjellen fra *Emigrantenes brev* er at de fleste av brevene i *The Polish peasant in Europe and America*, er skrevet i hjemlandet og sendt til USA. De har kommet frem og blitt lest av mottakerne. Dette er også serier av brev skrevet over en lengre periode. De stammer også fra en noe senere periode, de første 20 årene av forrige århundre og har blitt redigert og oversatt til engelsk. Thomas og Znaniecki kommer med noen interessante observasjoner angående polske migranternes brev som jeg benytter meg av.

Hovedkonklusjonen på verket er at det med polakkenes ankomst til USA utviklet seg en ny etnisitet eller etnisk gruppe som hverken var polakker eller amerikanere, polsk-amerikanere. Man kan se en lignende utvikling i Brasil.

¹¹ Marcin Kula, «Po 40 Iatach (Etter 40 år)» Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 9.

¹² Witold Kula, Nina Assorodobraj-Kula og Marcin Kula, redigert/oversatt av Josephine Wtulich *Writing Home: Immigrants in Brazil and The United States 1890-1891*, (New York: East European monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, 1986)

¹³ Marcin Kula, Po 40 Iatach (Etter 40 år) Kula, Assorodobraj-Kula og Kula, *Listy emigrantów*, 10.

¹⁴ William I. Thomas, Florian Znaniecki, *Polish peasant in Europe and America*, vol. 1-5, (Boston: Gorham Press, 1918-1920)

Et annet sentralt studie er *Pamiętniki emigrantów. Ameryka Południowa, nr 1-27* eller *Emigrantenes memoarer. Sør-Amerika. 1-27*.¹⁵ Verket ble redigert av Ludwik Krzywicki, som påpekte at denne kunne like gjerne ha blitt kalt *Emigrantenes memoarer i krisetider*. Mye av grunnen for at så mange memoarer ble sendt inn, er at mange av migrantene satt hjemme arbeidsledige som en følge av den økonomiske krisen og dermed hadde mye tid til overs. De fleste av disse stammer fra Brasil. Det som er interessant i forhold til brevene er at memoarene er skrevet nesten femti år senere. De fleste er skrevet av andre generasjon migranter, bedre utdannede, med større kjennskap til verden, politikk eller geografi. Også i forhold til samtiden ble de nok skrevet og sendt inn av forholdsvis ressurssterke forfattere. Brevene ble skrevet av alle som ville ha kontakt med hjemlandet og var ment til å leses av et begrenset antall personer. Memoarene på sin side, ble skrevet bevisst for et større publikum. Memoarene og brevene supplerer hverandre. Årene fra brasilfeberen beskrives som begynnelsen på migrasjonslivet til memoarenes forfattere eller deres foreldre. De er mindre pålitelige i forhold til brevene når det gjelder faktainformasjon og detaljer, fordi de beskriver hendelser som har skjedd langt tilbake i tid. Samtidig har de et perspektiv og er mer reflektert, da de er skrevet av folk med betydelig livserfaring.¹⁶ Jeg bruker memoarene for å nyansere eller komplettere informasjon fra brevene.

Samtidig litteratur under massemigrasjonen

I perioden for brasilfeberen, ble det publisert en del reiseskildringer i Polen av journalister, forskere eller prester som ble sendt til Brasil for å sjekke ut forholdene som de polske migrantene levde under. Noen av disse er verdt å nevne. Antoni Hempel skrev *Polacy w Brazylii - Os poloneses no Brasil* (1893), en sammensatt beretning der han rapporterer fra Sør-Brasil og de polske immigrantene av 1889-92 på en presis måte. Han ser både fordeler og ulemper med emigrasjonen. Denne boken er av Ruy Wachowicz beskrevet som en førsteklasses kilde om datidens brasilianske samfunn.¹⁷ Jeg bruker denne ganske mye som en utfyllende kilde. Journalisten og forfatteren Adolf Dygasinski ble betalt av motstanderne til den polske emigrasjonen og skrev *Listy z Brazylii – Cartas de Brasil* (1891) og *Na złamanie karku – Ao trancos e Barrancos* (1895). Han var svært negativ til emigrasjonen, omtaler

¹⁵ Ludwik Krzywicki, *Pamiętniki emigrantów. Ameryka Południowa, nr 1-27*, (Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego, 1939)

¹⁶ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890-1891*, 35-36

¹⁷ Ruy Christovam Wachowicz, "Palavras do Prof. Ruy Christovam Wachowicz na abertura", *Brasil-Polônia, Brasil-Polônia: Primeiro Simpósio Cultural*, red. Sociedade União Juventus, (Warszawa: Centro de Estudos Latino-Americanos (CESLA) Universidade de Varsóvia, 1997), s.13.

Brasil som et tropisk helvete på jord. Dygański er her eksponenten for «den sorte legende» om Brasil. Dr. Stanisław Kłobukowski ble sendt til Brasil av Geografi og Handelsforeningen i Lwów¹⁸ og skrev *Za emigrantami -Seguindo os passos dos emigrantes* (1895). Her beskrives også datidens Sør-Brasil, økonomi, klima osv, konklusjonen er positiv. Kłobukowski endte opp som en stor tilhenger av polsk migrasjon til Brasil og var også den første som kom med ideen om selvstendige polske kolonier i Brasil. Han returnerte også tilbake til Paraná hvor han levde til sin død.¹⁹

Forskning på polsk migrasjon til Brasil

Når det gjelder polsk migrasjon og tilstedeværelse i Brasil eksisterer mye forskning og litteratur av forskjellig kvalitet. Den inkluderer alt fra selvbiografiske bøker skrevet av amatører, til akademiske verk av høy kvalitet. På grunn av at Polen var under kommunismen, hadde forskere i Polen kun begrenset tilgang til kilder i Brasil og omvendt. En beskrivende uttalelse av Marcin Kula er at på grunn av denne isolasjonen, hadde de polske forskerne noen ganger følelsen av at de kunne like gjerne ha forsket på månen.²⁰ Jeg tillater meg kun å nevne noen av de mest sentrale verkene.

Den akademiske produksjonen om polsk immigrasjon i Brasil er kvantitativt mindre selv i Paraná, sammenlignet med studier om andre immigrantgrupper som tyskere eller italienere (Oliveira, 2009). I Paraná har vi hatt de foregående studiene til Ianni (1966), en sosiolog fra USP. Ruy Christovam Wachowicz, den første store akademiske historikeren av polsk herkomst, har produsert flere viktige verk fra 70-tallet og utover. Den mest kjente av disse er *O Camponês Polonês no Brasil* (1981) som tar for seg de polske bøndene i Brasil på slutten av det 19. århundre og begynnelsen av det 20. århundret. Wachowicz ser på mottakersamfunnets økonomiske og sosiale struktur, polske kirkesogn samt typiske yrkesgrupper. Wachowicz legger særlig vekt på tilpasning og integrering i Brasil. Han peker på en analog utvikling med den i USA den første tiden, da de polske migrantene dannet en ny etnisitet, polsk-brasilianeren. Han omtaler også diskriminering som de polske immigrantene ofte ble utsatt for under den første tiden i Brasil. Verkene til Wachowicz er en viktig referanse

¹⁸ Lemberg, Galicia, Østerrike-Ungarn

¹⁹ Mariano Kawka, "A Literatura polonesa na esteira dos emigrados poloneses no Brasil", *Polonicus, Revista de reflexão Brasil-Polônia*, Edição semestral Ano I-2/2010, (Curitiba-PR, Publicação da Missão Católica Polonesa no Brasil, 2010), 81-94.
<http://www.polonicus.com.br/site/edicoes.php> html

²⁰ Marcin Kula, "A emigração polonesa no Brasil vista pelos pesquisadores da Polônia", *Brasil-Polônia: Primeiro Simpósio Cultural*, 15.

for historikere som jobber med polsk immigrasjon. I det siste har det kommet nyere studier produsert av miljøet tilknyttet til Universidade Federal do Paraná, med Márcio de Oliveira som dets fremste representant. Bladet *Projeções* dedikert til polsk-brasilianske studier og utgitt i Curitiba hadde sine første utgivelser på slutten av 90-tallet.²¹ En av de første som studerte polsk immigrasjon i Rio Grande do Sul var Edmundo Gardolinski. I 1956 foretok en kritisk gjennomgang av de offisielle statistikker som ender med ca. 24 000 polakker i delstaten. Han kom med følgende konklusjoner: 1) polakker fra Pommern eller Schlesien ble registrert som tyskere 2) alt for høyt antall russere i de offisielle registrene, som ikke samsvarte med antall russisktalende eller praksis av ortodoks religion 3) mange østerrikere var polske, akkurat som Gardolinski selv.²² Av den nyeste generasjonen bør Thaís J. Wencznovicz nevnes. Hun har produsert flere studier om polsk immigrasjon. Jeg bruker særlig et; *Luto e Silêncio: Doença e Morte nas áreas de Colonização Polonesa no Rio Grande do Sul (1910-1945)* fra 2007.²³ Denne handler om byen Áurea og området rundt, der brasilianere av polsk avstamning fortsatt utgjør nitti prosent av befolkningen. Dette studiet fokuserer på manifestasjoner av identitet, polske skoler, eiendomsbesittelse, og fysisk og mental helse i denne byen. Hun bruker «ny historisk» metode med analyse av kirkedokumenter, inskripsjoner på gravstøtter, memoarer og lokalhistoriske verk som kilder. Hun peker på betydningen av å se på årsakene som førte til sykdomsutbrudd og død under den polske koloniseringen av Rio Grande do Sul, som et interessant historisk aspekt.²⁴ Jeg bruker studiet en del for bakgrunnsinformasjon om den første perioden i Brasil.

Fra Polen bør Krzysztof Groniowski nevnes som en av første som publiserte artikler om brasilfeberen (1967), og migrasjon til Latin-Amerika. Det har også kommet en del forskning fra Universitet i Warszawa og fra 1988 Universitetets i Warszawa senter for latinamerikanske studier (CESLA). Bokserien *Polônia e o Mundo Ibero-Americano*, som inneholder åtte verk, bør nevnes.²⁵ Av forskere fra dette miljøet kan Andrzej Dembicz, Krzysztof Smolana, Tadeusz Paleczny og Marcin Kula nevnes. Sistnevnte er medforfatter av *Emigrantes Brev*, men spesialiserer seg også på den polske immigrasjonen til Brasil og landets historie generelt. Jeg har ikke brukt så mye av de andre verkene hans direkte, men hans intervjuer og foredrag har

²¹ Regina Weber, Thaís J. Wencznovicz, "Historiografia da imigração polonesa", 168.

²² Ibid., 161.

²³ Thaís Janaina Wencznovicz, *Luto e Silêncio: Doença e Morte nas áreas de Colonização Polonesa no Rio Grande do Sul (1910-1945)*, Doktoravhandling, (Porto Alegre: Pontifícia Universidade Católica do Rio Grande do Sul, 2007)

²⁴ Weber, Wencznovicz, "Historiografia da imigração polonesa", 164.

²⁵ Andrzej Dembicz, *Relações e presenças intelectuais contemporâneas*, 75-116, *A presença polonesa na América Latina*, 75.

hatt en del påvirkning på dette studiet. Av nyere publikasjoner bruker jeg Jerzy Mazureks, *Kraj a emigracja. Ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacinskie*, eller *Landet og emigrasjon, Bondebevegelsen overfor bøndernes utreise til Latinamerikanske land*. Denne tar for seg migrasjonen, sosiale og historiske forhold i Polen på slutten av det 19. århundre, den globale kontekst under de transatlantiske migrasjonene og forhold i Brasil i tillegg bøndernes skjebne i etterkant. På den ene siden bidrar den med mye nyttig informasjon, særlig om bakgrunnen i Polen. På den andre synes jeg det bærer litt preg av noe ukritisk eller selektiv bruk av kilder. Forfatteren er tilknyttet bondebevegelsen slik at fokuset blir litt ensidig. Brasilianske myndigheter får etter min mening for negativ omtale og den polske bondens rolle blir noe forstørret.

Men samme forfatter står også bak *Os Poloneses sob o Cruzeiro do Sul* eller *Polacy pod krzyżem Południa* fra 2009, en veldig interessant utgivelse av flere grunner. Verket er et samarbeidsprosjekt mellom UW (Universitetet i Warszawa) og UdPF (Universitetet i Passo Fundo, Rio Grande do Sul) og redigert av Jerzy Mazurek. Det er skrevet på begge språk, slik at den er tilgjengelig både for polsk- og portugisiskspråklige. Første kapittel er av Jerzy Mazurek og handler om polakkers tilstedeværelse i Brasil helt fra begynnelsen av og helt fram til dagens dato. Det er ganske omfattende og tar for seg alle vi vet om, fra de som var på gjennomreise, misjonærer, leiesoldater, reemigranter, intellektuelle, bønder og polske jøder eller ortodokse, ingen blir glemt. Konklusjonen er at kontakten mellom de to landene har vært mye mer omfattende enn det som er allment kjent. Andre kapittel er forfattet av Márcio de Oliveira og handler om den polske immigrasjonen til Parana og fokuserer på tiden frem til 1914. Styrken hans er at han kan se det hele fra et annet perspektiv siden han hverken er polsk eller polsk-brasilianer. Han fokuserer også en del på migrasjonsteori og forholdet mellom push og pull eller spontan og styrt/subsidiert migrasjon. Oliveira gir innblikk i historiske og sosiale faktorer, ikke minst drakampen mellom de føderale- og delstats myndigheter om migrasjonspolitik. Oliveira beskriver også de polske immigrantene og legger vekt på deres store betydning for delstatens utvikling. Tredje kapittel er skrevet av Thaís Janaina Wencznovicz og handler om den polske immigrasjonen til Rio Grande do Sul. Hun går mer på det individuelle plan, med intervjuer eller personlige observasjoner. Artikkelen tar for seg bøndernes økonomiske og historiske kår og utvikling, både i Polen og Brasil. Wencznovicz beskriver også reisen og problemer som migrantene møtte i Brasil, men glemmer ikke å ta med positive aspekter. Forhold på koloniene blir beskrevet i detalj, fra størrelsen på tomter og hus, byggeteknikker, jordbruksteknikker, kosthold også videre. Hun tar også for seg interne

migrasjoner i Brasil, akkurat som Oliveira gjør i sitt kapittel. Samtlige av kapitler fra *Os Poloneses sob o Cruzeiro do Sul* blir brukt i denne oppgaven for basisinformasjon.

1.3 Presentasjon av oppgaven

I andre kapittel vil jeg ta for meg bruk av migranters brev som kilde og hvordan de polske brevene passer inn i teorien. Tredje kapittel ser på migrasjonsteori og hvordan den forholder seg til den polske migrasjonen. I tillegg vil jeg ta for meg brevenes rolle for migrasjonen med fokus på etappemigrasjon, nettverk og kjedemigrasjon. Fjerde kapittel beskriver migrasjonens begynnelse og fokuser på politisk og økonomisk bakgrunn fra Polen. Her ser jeg på migrantens bakgrunn og sammensetning. I femte kapittel vil fokuset være mest på Brasil. Hvorfor migrasjon akkurat til Brasil? Jeg vil også se på forhold til myndigheter og beskrive etableringsfasen eller hvordan informasjonen henger sammen med etablerte «myter» om den polske immigrasjon i Brasil. I kapittel to og tre er det lagt mest vekt på brev og teori, mens fokuset flytter seg mer til migrantene og selve migrasjonen i kapittel fire og fem. Til slutt vil jeg oppsummere det hele i konklusjonen.

Begrensning

Jeg vil fokusere på brasilfeberens første del, i perioden 1889/90-92. Noen ganger vil jeg se på litt senere begivenheter der det er en sammenheng eller for å spore tendenser. Samtidig må jeg la en del temaer som jeg kunne ha forsket på med samme kildemateriale ligge. Eksempler på slike temaer er utvikling av ny identitet, diskriminering eller en utfyllende beskrivelse av forhold til andre etnisiter. Jeg er for så vidt litt innom sistnevnte tema, men i andre sammenhenger som økonomi og fysisk etablering av koloniene eller førsteinntrykk beskrevet i brevene.

2 Migrantere brev som kilde

Siden jeg bruker migrantbrev som en sentral kilde, er det på sin plass å gå gjennom hvordan migrantbrev kan eller bør analyseres. Jeg bruker her hovedsakelig verket *Letters across Borders, the epistolary practices of international migrants*²⁶ av Bruce Elliott, David A. Gerber og Suzanne M. Sinke som et metodisk utgangspunkt og supplerer med tilleggsinformasjon fra to andre verk som analyserer migranters brev; *News from the Land of Freedom, German Immigrants Write Home*²⁷ av Walter D. Kamphoefner, Wolfgang Helbich og Ulrikke Sommer og Maria Da Ordens; *Una familia y un océano de por medio, La emigración gallega a la Argentina: una historia a través de la memoria epistolar*.²⁸ Dette gjør jeg for at oppgaven skal ha et bedre fundament og samtidig som disse teoriene har påvirket mine analyser. De gir også en pekepinn på hva som er tilfelles for migrantbrev og migranter generellt og hva som er det særegne for polske migranter, spesielt de som dro til Brasil og deres brev. Jeg går altså gjennom *Emigrantes brev*, min viktigste kilde og knytter den opp mot generelle teorier eller metodologi om migranters brev fra et historisk perspektiv.

Migranters brev er en troverdig kilde, selv om de må leses kritisk på lik linje med alle andre kilder. De er historiske dokument med en høy andel av «subjektiv sannhetsverdi».²⁹ Mer tradisjonell migrasjonsforskning søker å gjenskape subjektens liv på basis av informasjonen i brevene. De kan leses som førstehåndskilder for å analysere de store forandringer i jobb, familierelasjoner og dagligdagse fenomen i migrantenes liv, særlig kombinert med andre kilder. Det er også dette jeg for det meste ønsker å gjøre. På den andre siden finnes det en nyere trend, med større påvirkning fra andre vitenskapsgrener, særlig lingvistik. Denne fokuserer mer på språket og tekstanalyse, går dypere inn i hvert brev og gjør det også mulig å gå nærmere inn på hvert brevets forfatter. En kan se hvordan språket forandrer seg, bruk av låneord, ordstavelse og hvordan grammatikk eller tegnsetting blir brukt eller endrer seg. Denne tilnærmingen kan gi en mer kompleks analyse og for eksempel brukes til å spore personlig

²⁶ Bruce S. Elliott, David A. Gerber, Suzanne M. Sinke, *Letters across Borders, The Epistolary Practices of International Migrants*, (New York: Palgrave Macmillan, 2006)

²⁷ Walter D. Kamphoefner, Wolfgang Helbich and Ulrike Sommer, «*News from the Land of Freedom*», *German Immigrants Write Home*, (New York: Cornell University Press, Ithaca, 1991)

²⁸ María Liliana Da Orden, *Una Familia y un océano de por medio, La emigración Gallega a la Argentina: una historia a través de la memoria epistolar*, (Barcelona: Rubí-Anthropos, 2010)

²⁹ Kamphoefner, Helbich, Sommer, *News from the Land of Freedom*, 31.

utvikling eller forandringer i identitet.³⁰ En bør helst ha mange brev av en forfatter skrevet over et tidsspenn for å ta i bruk en slik analyse. Fordi jeg hovedsakelig bruker enkeltbrev av nyankomne migranter, vil jeg ha begrensede muligheter til å gjøre dette. Gjennom tolkning av personlige brev og dokumenter, er det mulig å betrakte historien på et mellomnivå, mellom den store makrohistoriske kontekst og den enkelte migrants personlige erfaringer.³¹ Dette er også det jeg vil forsøke å gjøre. Med andre ord vil jeg i denne oppgaven danne et sammensatt bilde av migrantenes historie ved hjelp av deres brev og memoarer.

2.1 Fallgruver og viktige problemstillinger ved analyse av migranternes brev

Det er en del fallgruver og forhold en må være særlig oppmerksom når man analyserer migrantbrev. Til å begynne vil jeg se på noe som kan virke overraskende, men som har stor betydning, nemlig de som ikke skrev. Av de som migrerte, hvem skrev ikke? En kort liste kan se ut slik: de døde skrev, de uten noen familie igjen i hjemlandet, de som ikke ønsket ha kontakt med familien, analfabeter (men de kunne få noen til å skrive for seg), de mislykkede.³² Men; «Jeg gjorde det ikke så bra så jeg skrev ikke» passer ikke helt til *Emigrantenes brev* siden de fleste her er temmelig nyankomne og knapt nok hadde hatt tid til å mislykkes. Dette passer derimot bedre både for de senere leserbrev og memoarene. I tillegg kommer kvinner og barn, en kan stille spørsmål om migrasjonens frivillighet i deres tilfelle, eller fraværet av deres syn på migrasjonen.³³ I *Emigrantenes brev* er det ett brev skrevet fra Brasil av en kvinne alene, A. Fruścińska fra São Paulo forteller dette: «Nå meddeler jeg, at jeg har blitt en enke. Min mann døde den 2. mars inneværende år. Jeg har blitt etterlatt alene med barn. Det var veldig tungt for meg, men hva kunne jeg gjøre, og nå skal jeg gifte meg med en enkemann, hvis kone og barn døde i Brasil, en viss Urbanowski som kommer fra byen Łódź, snekker, veldig kjekk mann et år eldre enn meg. Bryllupet skal være neste søndag.»³⁴ Det er et poeng at denne eneste kvinnen i samlingen, skriver dette brevet fordi hun er tvunget til dette av omstendighetene, hadde ikke mannen dødd så hadde hun kanskje ikke skrevet. En del brev er forfattet av ektefeller, men her hadde nok mannen det avgjørende

³⁰ Da Orden, *Una Familia y un océano de por medio*, 25.

³¹ Ibid., 107.

³² Ibid.

³³ Ibid., 42.

³⁴ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 32, 180: «Teras donosze, że zostałam wdowa. Mosz zamer [=mąż zmarł] d. 2go marca r.b., pozosztalam sie jedna z dzieckiem. Było my bardzo ciężko, ale czoś [=cóż] miałam robić, a terosa wychodzę za mąż za wdowca, któremu także żona i dzieci umarli w Brazylii, nijaký Urbanowski wychodzi z miasta Łodzi, stolarz, bardzo przystojny człowiek rokiem starszy ode mnie. Bendzie ślup w przewodno niedziele.»

ordet med hensyn til det som ble skrevet. De fleste av disse er skrevet i vi-form, men det er to unntak, brevene fra ekteparet Gąsiorowski fra São Paulo, der de skriver til hver sine foreldre, mannen til sine og kona til sine.³⁵ Et siste eksempel er brevet skrevet av Marianna og Teofil Sychowski, der kona skriver på mannens vegne.³⁶ Men dette er heller unntak fra regelen. Kvinner hadde også en mindre grad av lese- og skrivekyndighet i forhold til menn i Polen og særlig på landsbygda.³⁷ Ofte, ifølge Kamphoefner, viktigere enn den emosjonelle rollen i å holde kontakten med noen, var den økonomiske informasjonen og rollen brevene spilte ved å gjøre det lettere å ta avgjørelsen om å emigrere.³⁸ En avgjørelse som i stor grad hørte til «menneskes verden» på landsbygda i 1800-tallets Polen. Jeg vil legge til at poenget med at det økonomiske kommer i forgrunnen for det emosjonelle, gjelder kanskje særlig jo mindre graden av slektskapet er. Det er ingen brev skrevet av barn i samlingen.

Mange brev ble skrevet eller lest i felleskap. Brevskriving var ikke nødvendigvis den individuelle handling vi nå ofte antar den å være. Dette gjaldt de fleste migrantgrupper på slutten av det 19. århundret. En svenske eller nordmann kunne også gjerne spørre om bidrag og råd fra familiemedlemmer. Men dette gjelder i enda større grad for Øst-Europa der analfabetismen var mer utbredt. Litauere kunne ofte søke hjelp hos naboer eller familie når det gjaldt skriving eller lesing. Vi kan se det samme i Thomas og Znaniecki's samling av polske bønders brev til USA.³⁹ Utdanningsnivået var lavt i de etnisk polske områdene, bortsett fra de prøyssiske der de fleste barna, til tross for diskriminering, ble ferdig med folkeskolen. I Kongedømmet Polen utgjorde analfabeter 90,7 prosent av befolkningen i 1860 og 69,5 prosent i 1897. I Galicia (den østerrikske delen av Polen) utgjorde de 77 prosent av befolkningen i 1880 og 67 prosent i 1890.⁴⁰ Lese- og skriveferdigheter sto sterkere blant østeuropeiske jøder på grunn av deres århundrelange tradisjoner for yeshiva, religiøs skole. Derfor var det også ganske vanlig at jøder fungerte som skribenter for sine polske, litauiske eller russiske naboer.⁴¹ Disse problemene er også noe Kula peker på i hans analyse av brev fra Brasil og USA.⁴² Ofte kunne en gruppe emigranter samlet stå i kø for at en «skribent» med

³⁵ Ibid., brev 35, 185 og brev 36, 186-187.

³⁶ Ibid., brev 71, 248.

³⁷ Ibid., 44.

³⁸ Helbich og Kamphoefner, "How Representative are Emigrant Letters? An Exploration of the German Case", 29-55, Elliott, Gerber, Sinke, *Letters across Borders*, 42.

³⁹ Daiva Markelis, "Every Person Like a Letter": The Importance of Correspondence in Lithuanian Immigrant Life, 107-123, Elliott, Gerber, Sinke, *Letters across Borders*, 108.

⁴⁰ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 40.

⁴¹ Markelis, "Every Person Like a Letter", *Letters across Borders*, 111.

⁴² Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 44.

godt rykte skulle skrive deres brev.⁴³ Samlingen til Kula inkluderer mange eksempler på brev skrevet av andre.⁴⁴

Slik Kula uttrykker det, er brevene en del av en felles kontakt mellom et kollektiv i Polen og dets forgreininger på andre siden av havet.⁴⁵ Dette er i realiteten nettverk som Kula beskriver og som jeg skriver om i neste kapittel. Noen ganger ser vi flere brev på et enkelt ark. Ofte sendte de fra samme landsby flere brev i en konvolutt eller et og samme brev kunne forfattes av flere personer og følgelig ha flere adressater. Et godt eksempel på dette er brevet skrevet i Bremen på veien til Brasil, adressert til Andrzej Żylkiewicz i Polen, her skriver både Wincenty Kwiatkowski og Ludwik Smera to korte beskjeder hver til kona og foreldre, i tillegg til Józef Talarewski som skriver til kona, altså fem brev i ett.⁴⁶ Ofte ble mottakerne bedt om å sende brev videre slik at flere familiemedlemmer eller bekjente kunne lese dem. Et vanlig fenomen er at brev adressert til mannens foreldre videresendes til konas. Noen blir riktignok plaget av dette og føler at de ikke kan si alt på grunn av denne mangelen på intimitet. Riktignok er det ingen klare eksempler på dette i brevene fra Brasil, kun fra USA. Dette gjelder kanskje særlig relasjoner mellom ektefeller.

En annen viktig problemstilling er å se på det som ikke ble skrevet. Brevet beskriver ikke nødvendigvis livet til forfatteren fullt ut. Forfatteren av et brev er også dets første leser og sensor.⁴⁷ Nå er jeg mindre interessert i den personlige situasjon, men heller generell informasjon eller tendenser. Det utvalget jeg tolker består også for det meste av enkelt brev, med noen unntak.⁴⁸ Brevene er skrevet av mange «ferske» immigranter som kun har vært kort tid i Brasil. Derfor er det begrenset hvor mye en kan gå innpå det personlige uten å kjenne mer til deres biografi. Allikevel er disse aspektene viktig å få med seg og en kan se både bedrag, unnlatelser eller selvsensur også i de polske migrantenes brev. Brevene er likevel en del av en utveksling eller dialog, i dette tilfellet forsøkt brutt av russerne. Det er mange grunner til å utelate, bedra eller overdrive den ene eller andre veien. Sykdom, arbeidsløshet, ekteskaplige problemer, alkohol eller rusproblemer, rebelsk ungdom, nederlag eller tap av

⁴³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 38.

⁴⁴ Ibid., brev 76, 254, brev 68, 244, brev 22 og 23, 159-160 (samme forfatter), og andre.

⁴⁵ Ibid., 37.

⁴⁶ Ibid., brev 6, 135.

⁴⁷ Gerber, "Epistolary Masquerades: Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters", 141-157, *Letters across Borders*, 141.

⁴⁸ To trippelserier, en som skriver to brev pluss et for en annen, to dobbeltserier.

sosial status omtales ikke nødvendigvis på en sannferdig måte.⁴⁹ Mange av ovenfor nevnte problem finnes også i *Emigrantenes brev*. Julian Gąsiorowski forteller fra São Paulo:

De som ikke vil arbeide går sultne og fillete. Andre har solgt sine koner til de svarte, fått store penger og dratt sin vei. Ingen vet hvor de dro. Andre ektemenn har forlatt sine koner med barn og stukket av til andre kanter/regioner. De etterlatte mødre og barna går rundt og tigger etter brød eller horer. Atter andre har forvandlet sine hjem til bordeller der deres koner og døtre driver med hor. Forskjellige ting som er vanskelige å beskrive skjer her.⁵⁰

Nå skal det sies at dette brevet som helhet slett ikke har en så negativ tone, resten går mer i retning av at ingenting kommer gratis i Brasil, men at det er mulig å få det bra med hardt arbeid. Det er også et poeng at disse temaene eller problemene nevnes i det brevet de skriver til en venn, men ikke i noen av brevene skrevet til foreldrene. Uansett, hvis en del forfattere nevner dem, er det også god grunn til å tro at noen unnlater å nevne problemer. En mulig grunn til å overdrive suksess er for å overbevise familie eller venner til å komme etter.⁵¹ Når det gjelder stillhet eller fortier, kunne det være en utvei for å unngå vanskelige temaer, men samtidig slippe å lyve.⁵² Dette ville tross alt være en mindre synd for de svært religiøse polske bøndene. I tillegg kommer et forhold til. Noen av de polske bøndene er åpenbart klare over den russiske sensuren eller mistenker at noe er galt. Dette gjør at de utelater informasjon, sier ting mellom linjene for å si det enkelt eller moderer seg. Forfatterne er brevenes første sensorer.

Språket er også et vanlig problem når man jobber med migranternes brev; arkaisk språk, grammatikk, tegnsetting, ordstavelse, låneord fra det «nye landet» eller andre migranter også videre. Dette gjelder kanskje i enda større grad migranter fra de nedre samfunnslag. Og dette er i aller høyeste grad aktuelt under en analyse av de polske brevene fra *Emigrantenes brev*. Språket varierer veldig, noe som gjør dem krevende å tolke. Det er dialekter og arkaisk språk. Låneord fra russisk og tysk på grunn av okkupasjonen og portugisisk på grunn av migrasjonen. Gammeldagse målenheter er en utfordring. Manglende tegnsetting og feil ordstavelse eller grammatikk er også noe som gjør tolkning av disse brevene svært utfordrende.

⁴⁹ Gerber, "Epistolary Masquerades", *Letters across Borders*, 143.

⁵⁰ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 34, 184: "A inni co nie chco robić to cierpo glót i chodzo oberwane. Inni znowu poprzekali swoje żony czarnem ludziom, wzili duze pieniądze i pojechali nie wiadomo gdzie, inni mężowie tak pozostawiali swoje żony s kilorgiem dziećmi i sami pouciekali w inne strone a pozostałe matki i dzieci ich chodzo i proszo kawalka chleba, albo tes sie puszcza na łajdastwo. Inni robio publiczne domy za swoich żon i córek. Dziejo się różne różności trudno opisać."

⁵¹ Gerber, "Epistolary Masquerades", *Letters across Borders*, 147.

⁵² Ibid., 150.

Det er en balansegang. På den ene siden vil man gjøre brevene forståelige for leserne. På den andre er det da en fare for å miste nyanser eller viktig informasjon ved å overfortolke. Siden jeg skriver oppgaven på norsk for norske lesere, er det begrenset hvor mye jeg kan gå inn på det lingvistiske. Denne oppgavens hovedfokus er også den polske migrasjonen til Brasil og ikke tekniske aspekt ved brevene. Derfor har jeg prøvd å oversette de brevene slik at de blir forståelige, samtidig som jeg prøver å unngå overfortolkning. Jeg pynter ikke på med avanserte uttrykk, hvis migrantene bruker enkle ord. Hvis de skriver «og» tre ganger etter hverandre i stedet for komma, gjør jeg også det. Hvis det er to påfølgende setninger som motsier hverandre, er det også slik i originalversjonen.

Brevenes representativitet eller alminnelighet er en viktig problemstilling. Det er verdt å tenke på brevenes reelle antall i forhold til de tilgjengelige brev og størrelse på migrasjonen i forhold til antall brev.⁵³ Den første bølgen av den polske brasilfeberen (1889-92), da brevene i *Emigrantenes brev* ble skrevet, var på omtrent 60 000 personer. Til sammen hadde mellom 100 000 og 115 000 polske migranter kommet til Brasil frem til «brasilfeberens» slutt når den første verdenskrig startet. Jeg er i besittelse av tyve brev fra reisen, seksti brev fra Brasil, ytterligere tyve publiserte senere brev og omlag 20 memoarer. I tillegg dukker det opp sitater av diverse personlige dokumenter i de forskjellige historiske verk. Jeg var selv i tvil når startet dette prosjektet om hvordan begrunne mitt valg, selv om magesfølelsen om at dette materialet holder vann var der hele tiden. For å kaste lys over det hele vil jeg sitere Helbich og Kamphoefner: *“But it seems safe to claim that every letter-writer is representative or unrepresentative in so many different ways by age, place of origin, social background, education, occupation, financial circumstances, residence, personality, marital and family status, religion, politics, and so on but the issue of representation depends heavily on what aspect is being researched.”*⁵⁴

Det spørres altså på problemstilling eller hva en er ute etter, men det er ikke nødvendig med veldig mange brev for å ha et stort nok utvalg. Det er problematisk å bruke migrantbrev som en historisk kilde uten i hvert fall en ide om hvor «typiske» de er, som muligens er et bedre begrep enn «representativitet», fordi det ikke påberoper seg nøyaktighet som «representativitet» oftest innebærer. Typiskhet er grove mål, en tendens, som vil være

⁵³ Helbich, Kamphoefner, “How Representative”, *Letters across Borders*, 29.

⁵⁴ Ibid., 50.

tilstrekkelig i de fleste tilfeller.⁵⁵ Jeg er ikke ute etter å finne frem til lover eller objektive sannheter men tendenser i brevene. Eventuelle «sannheter» i dette studiet vil komme frem i kombinasjon med andre kilder. Uansett er brevene i Kula-familiens verk typiske. Fordi de har likheter med migranternes brev generelt. Og fordi de har likheter med hverandre, med senere publiserte brev og memoarer, eller de polske bøndernes brev fra USA brukt av Thomas og Znaniecki. Jeg vil også påstå at russerne ikke hadde sensurert dem, om de ikke hadde inneholdt en del riktig informasjon.

Når det gjelder klart definerte spørsmål har vi også å gjøre med «*the law of diminishing returns*», påpekt av den franske sosiologen Daniel Bertaux etter en livshistorisk studie av bakere i Frankrike.⁵⁶ Denne «loven» fungerer på følgende måte når det gjelder brev: På hvilket som helst klart definert spørsmål, finnes det kun et begrenset antall posisjoner inntatt av brevforfattere, og etter en stund kommer det ikke til noen flere typer svar. Selvfølgelig er ikke disse svarene helt like, detaljer og nyanser vil være forskjellige, men poenget er at vi kan nesten så godt som være sikre på at etter å ha lest 20 eller 30 brev, så vil vi ha de 3, 5 eller i sjeldne tilfeller 8 typene svar som vil finnes.⁵⁷ Det finnes selvfølgelig en teoretisk mulighet for at unntaket kan komme. Uansett så peker dette i retning av at jeg har mer enn nok brev.

Kamphoefner lister også opp en del kriterier for brev som bidrag i migrasjonsfaget og sosial historie; et ideal er at kun upubliserte brev uten redigering brukes. Tilgang til originalene for autentifisering er en forutsetning. Seriebrev eller kjeder, ikke kun sammenhengende kommunikasjon er ønskelig. Klare indikasjoner på retting eller kutt og redigering i originalbrev bør vises. Identifisering av brevenes forfattere og sporing av deres biografier på begge sider av Atlanterhavet er en fordel. Plassering i sosial og økonomisk kontekst på begge sider av Atlanterhavet er også viktig.⁵⁸ Det interessante er at Kulas «*Emigrantenes brev*» fremheves av Kamphoefner som et eksempel på godt håndtverk, selv om det ikke fyller alle av de nevnte kriterier, på grunn av materialets naturlige begrensninger. Kula hadde ikke tilgang til serier av brev og identifisering av brevenes forfattere og sporing av deres biografier var heller ikke mulig.⁵⁹ Kamphoefners og andres skepsis mot publiserte brev er også kritisert eller diskutert av senere forskere, blant andre Anna D. Jaroszyńska-Kirchmann og William D. Jones som er bidragsytere i «*Letters across Borders*».

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid., 51.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Kamphoefner, Helbich, Sommer, *News from the Land of Freedom*, 40.

⁵⁹ Ibid.

Analyse av publiserte brev og memoarer

Til å begynne med kan det være på sin plass å gjenta forbehold om publiserte brev. At forfatterne ikke er sosialt representative. Vanskeligheter med å få biografiske data om forfattere, noe som gjør verifisering vanskelige i tillegg var de ofte var en del av en kontroversiell debatt om emigrasjonen eller immigrasjon. Dette igjen førte til at den gitte redaktørens politiske standpunkt til migrasjon ofte avgjorde om de ble publisert eller ikke. Slike brev finnes sjelden i serier og til slutt at en tekstanalyse ikke er gjennomførbar på grunn av redaksjonell intervensjon eller sensur, er blant de faktorene som i størst grad har blitt brukt mot publiserte brev som materiale. På grunn av disse forhold har de til en viss grad blitt oversett av en stadig økende forskning i forskjellige disipliner, som først og fremst har konsentrert seg om brev mellom migranter og deres familier eller venner.⁶⁰ Men kanskje særlig viktig er å ta hensyn til problemene bundet til redigering av slike brev. Det er viktig å få med seg at publiserte brev er et produkt av tre distinkte grupper; avisens eller tidsskriftets lesere, lesere som skriver og sender inn brev og redaksjonen. Dette skaper ifølge Jaroszyńska-Kirchmann et slags «Bermuda-triangel» der informasjon om den gjensidige påvirkningen mellom disse gruppene ofte mangler, fordi vi ofte ikke har tilgang til originalene noe som gjør det vanskelig å spore redigering, rettelser eller kutt i det publiserte materialet.⁶¹

Både Jones og Jaroszyńska-Kirchmann nevner kritikken av publiserte brev fra Fitzpatrick om at funksjon var forandret ved at de ble «overført» til den offentlige sfære, at de bidro til å markedsføre migrasjon eller spre informasjon og at som en sjanger er de forskjellige fra private brev, selv hvis de har en utpreget personlig tone.⁶² Her viser Jones til mulighetene for at forskning på slike brev kan gjøre det mulig å utforske forbindelsen mellom brev forfattere og den offentlige sfære. Samtidig pekes det på at på samme måte som private brev noen ganger var delt kollektivt ved å bli lest sammen eller sendt rundt, så kompliseres kategoriseringen av migranternes brev til private og offentlige.

Jaroszyńska-Kirchmann på sin side argumenterer for at kritikken av publisert materiale har gått for langt, og at det er på tide å ta tilbake et mer balansert syn på publiserte og upubliserte brev. Dette er særlig på grunn av at inndelingen av migranternes brev i den private og offentlige

⁶⁰ William D. Jones, “«Going into Print»: Published Immigrant Letters, Webs of Personal Relations, and the Emergence of the Welsh Public Sphere”, 175-199, *Letters across Borders*, 176.

⁶¹ Anna D. Jaroszyńska-Kirchmann, “As if at a Public Meeting: Polish American Readers, Writers and Editors of *Ameryka-Echo*, 1922-1969”, 200-220, *Letters across Borders*, 201.

⁶² William D. Jones, *Letters across Borders*, 176, Jaroszyńska-Kirchmann, *Letters across Borders*, 206.

sfære alltid har skapt problemer for forskere, på grunn av deres overlappende karakter.⁶³ Videre pekes det på at polske bønders tradisjon for å skrive brev er sammensatt. I tillegg til store mengder private brev som ofte var skrevet eller lest kollektivt, skrev de også store mengder korrespondanse til den polske pressen på slutten av det 19. århundret og begynnelsen av det 20. århundret. Den uklare overgangen mellom den private og offentlige sfære demonstreres veldig klart i disse brevene, som kan gi inntrykk av et personlig forhold mellom redaksjon, forfattere av brevene og lesere.⁶⁴ Altså kan man bruke det som et argument mot mye av kritikken som går på inndeling, at de private brevene var for de polske migrantenes del var «kollektive» og de «offentlige» private. Jeg vil legge til at alle disse problemer også gjelder for de publiserte memoarene i Krzywickis samling. De er også en del av en debatt om migrasjonen og det er viktig å være klar over hvem som skrev de, hvem som ikke skrev og hvordan de ble behandlet eller redigert.

Publiserte brev eller memoarer reflekterer forfatterens (eller redaktørens) forsøk på å påvirke potensielle migranternes avgjørelser, de fungerer som en form for sosial intelligens. De kan i noen tilfeller også representere forfatterens ønske om til å opprettholde personlige bånd og relasjoner med en utvidet sirkel av bekjente, naboer eller en større kulturelt eller religiøst felleskap.⁶⁵ I de polske migrantenes tilfelle vil dette i så fall dreie seg om ønsket for fortsatt å ta del i et «transnasjonalt» polsk felleskap. En kan se at mange aksepterte en viss redigering, særlig når det gjelder språkdelen, som en følge av det de så som deres begrensninger. De unnskylder seg ofte med på grunn av sin alder, den lange fartstiden som immigranter og mangel på praksis i bruk av skriftlig språk eller sin beskjedne utdanning.⁶⁶ Dette kan sees i flere av memoarene fra Brasil.

2.2 Det typiske migrantbrev

Nesten alle migrantbrev blir preget av en dualitet mellom å se fremover i det nye landet, og bakover i gamlelandet.⁶⁷ Men her varierer graden, både individuelt i hvert brev og for forskjellige grupper migranter eller destinasjoner. Dette gjenspeiles i *Emigrantenes brev*. Mens de som skriver fra USA i større grad ser bakover, ser de fleste som skriver fra Brasil fremover. Årsaken til dette kan være at mange av de som reiste til USA ble sysselsatt i

⁶³ Jaroszyńska-Kirchmann, "As if at a Public Meeting", *Letters across Borders*, 206.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ William D. Jones, «Going into Print», *Letters across Borders*, 192-193.

⁶⁶ Jaroszyńska-Kirchmann, "As if at a Public Meeting", *Letters across Borders*, 210.

⁶⁷ Elliott, Gerber, Sinke, "Preface", *Letters across Borders*, 2.

industrien, de var oftere enslige menn og mange av disse hadde planer om å reise tilbake. Blant de som reiste til Brasil var det en større andel familier som reiste for å drive med landbruk og kolonisere, her var de mer bestemt på å bli, både fordi en tilbakereise ville bli mer kostbar for en hel familie og på grunn av den investeringen de gjorde både med arbeidsinnsats og penger. De hadde solgt unna sine eiendeler i Polen i større grad og på denne måten brent broer.⁶⁸

I de fleste migrantbrev er informasjonen om personlige nettverk, familie, venner og bekjente, folk fra samme region fremtredende. Priser på mat, jord, drikke, klær, utstyr, verktøy, våpen og lønninger diskuteres ofte. I praksis sammenlignes altså kjøpekraft. Natur og klima blir ofte beskrevet. En annent felles tema for mange migranter er også integrasjon eller assimilering og språk. Dette er ting som Kamphoefner presenterer som felles nevner for de tyske «Amerikabrev».⁶⁹ Dette er også temaer som for mest oppmerksomhet i de polske migrantenes brev fra Brasil. I tillegg inneholder mange av «Kulas» brev detaljerte reisebeskrivelser, noe som er et resultat av at de er nyankomne. Reisen er noe de akkurat har opplevd og de forsøker også ofte å forberede sine slektninger eller venner for en eventuell reise.

Formen i polske bønders brev

Formen er også et vesentlig aspekt av et migrantbrev. Her er det større variasjon mellom diverse migrantgrupper og tidsepoker slik at det er vanskeligere å generalisere. Men det var nok vanlig for de fleste migrantbrev på slutten av 1800-tallet å bruke høflighetsfraser eller vise tegn på respekt. Standardisert form er et fellestrekk for brev generelt. Alikevel er dette er særlig synlig i polske migranters brev, både de fra Brasil og USA. Men de har også likhetstrekk med andre migrant grupper, for eksempel irer eller litauere som brukte samme oppsett som polakkene. De sistnevnte er ikke overraskende, når man tar de to nasjoners felles historie og geografiske nærhet i betraktning. Thomas og Znaniecki kaller denne måten å skrive brev på som «*bowing letter*», en form som går ut på en standard innledning der man starter med en religiøs hilsen; en variasjon av «Lovet være Jesus Kristus», fulgt av informasjon om at forfatteren av brevet, med Guds hjelp, er med helsen i behold. Så fortsetter de med å hilse og ønske det samme til mottakaren av brevet og til den utvidete familien. Dette er det Thomas og Znaniecki definerer som «*the bowing sequence*». Denne innledningen er ofte ganske lang da forfatteren ofte beskriver familiemedlemmer med navn og spør om deres

⁶⁸ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 77.

⁶⁹ Kamphoefner, Helbich, Sommer, «*News from the Land of Freedom*», 31.

helsetilstand individuelt.⁷⁰ Et typisk eksempel på «*the bowing letter*» kan vi se i Franciszek Skurczyńskis brev fra Rio Negro, Paraná til broren hans på ukjent adresse i Polen:

Dra kjære brev, og bli ikke stoppet noe sted, når du (sic) kommer over tiltenkte dørkarm husk å lovprise Vårherre. Vær lovet Jesus Kristus og Maria. For evig (in saecula saeculorum). Min kjæreste og mest dyrebare bror og svigerinne, og du min Janek, min kjæreste og hyggeligste lille sjel, jeg bukker så lavt som mulig og hilser dere, kanskje for siste gang. Og meddeler dere om min helse at jeg er frisk, takket være Vårherres nåde. Noe jeg også ønsker dere av hele mitt hjerte og alt det dere måtte ønske fra Den Høyeste Vårherre.⁷¹

Den polske versjonen av dette brevets innledning er skrevet som et rim. Dette er noe vi kan se i mange brev og det er noe som gir brevskrivningen en seremoniell og rituell karakter, det var en slags iscenesettelse av at familien samles. I det analyserte utdrag kan vi se at forfatteren først tilegner brevet menneskelige egenskaper så svarer han selv på sin egen «vær lovet Jesus Kristus». Det er som et lite skuespill. Denne seremonielle innledningen er en demonstrasjon av høflighet og respekt, et ledd i å opprettholde skikker og tradisjoner fra gamlelandet. Betydningen av den utvidete familien hadde dype røtter på den polske landsbygda.⁷² Det var altså ett ledd i å opprettholde tilknytning og identitet. Innledningen ble fulgt av en mer uformell del før brevet så ble avsluttet av en like standardisert avslutning. Dette førte til at brevene ofte kan virke like i tonen, samtidig som bare små variasjoner kunne demonstrere et bredt spekter av følelser og skjulte beskjeder til mottakeren.⁷³ Publiserte brev hadde også en «*Bowing Letter*» del bestående av fem deler; åpningsfrase, hilsen, lykkeønskning, forfatterens selvidentifisering og en «lojalitets erklæring» til avisen eller tidskriftet.⁷⁴ Den irske formen for brevskrivning ligner veldig mye på den polske. De irske immigranternes standardform består av fem elementer; innledningssetninger, referanser til tidligere korrespondanse, referanser til helse, bekreftelse på tro og personlig budskap. De irske brevene ligner også fordi de ofte har en formell innledning og avslutning og en mer direkte midtre del, en del har også rim. Gud blir også nevnt i alle sammenhenger, lykke og ulykke (positive og negative hendelser),

⁷⁰ Daiva Markelis, "Every Person Like a Letter", *Letters across Borders*, 113.

⁷¹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 64, 234; «Jedź listeczku kochany, żebyś nie był nigdzie zatrzymany, jak przyjdiesz do naznaczonego proga pamiętaj, abyś pochwalił Pana Boga. Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus i Marya. Na wieki wieków. Najmilszy i najdroższy kochany bracie i bratowa i ty Janku mój, duszko moja najdroższa i miła, zasylam wam najniższe ukłony i pozdrowienia, a może już ostatni raz, a donoszę wam o swoim zdrowiu, że jestem w dobrym zdrowiu złaski Pana Boga czego i wam życzę z całego serca, czego sobie żądacie o Najwyższego Pana Boga.»

⁷² Ibid., s.44.

⁷³ Liz Stanley, To the letter: «Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant and writing a life, sociologically», *Life Writing* 7:2, 51-137. (2010),144.

⁷⁴ Jaroszyńska-Kirchmann, *Letters across Borders*, 207.

akkurat som i mange av de polske brevene.⁷⁵ Følgende utdrag av brevet skrevet av Stanisław Sabelski fra Brusque, Santa Catarina til foreldrene på ukjent adresse i Polen er et godt eksempel på dette:

Kjære foreldre, takket være Guds nåde, er jeg frisk sammen med mine barn. Sønnen som Gud ga meg måtte jeg gi bort for å bli oppdratt av andre. Jeg sender dere triste nyheter, kjære foreldre, Maryianna, min kjære kone og deres datter, har skilt lag fra meg og dere i denne verden. Hele hennes sykdom varte 9 dager. Hun døde den 9. november og ved livets avslutning så ba hun mannen sin, og kjære foreldre om en bønn for den evige hvile og *Ave Maria*. Far og mor, ha hennes sjel i minne.⁷⁶

De sterke religiøse elementer kan være av betydning fordi de var en viktig del av den polske katolske identiteten. Samtidig er det nok ikke uvanlig for datidens migrantbrev. De religiøse elementer var også en viktig del av brevformelen og ga skrivingen et seremonielt aspekt.

2.3 Oppsummering

For å oppsummere er brev en viktig kilde til informasjon om alle slags forhold, men kanskje særlig om «vanlige» folks liv, det vi vet minst om fra andre kilder. Som kilder flest bør brev leses kritisk. Det finnes to hovedtilnærminger. Den tradisjonelle som går ut på å dra direkte informasjon og en nyere mer kompleks form for analyse som går mer dyptgående i de enkelte brev og livene til de som skrev brevene. En bør være klar over brevenes representativitet og begrunne valg av sine kilder. Mye avhenger av hvilken type problemstilling eller spørsmål man ønsker å få svar på, innfallsvinkelen. Varierende språk er et vanlig problem ved analyse av migranters brev, dette gjør ofte analysen mer krevende. Hvem som skriver brevene og til hvem de skriver er selvfølgelig veldig viktig. I tillegg til å se på hva som skrives er det et poeng også å se på det som ikke nevnes eller skrives om, eller hvorfor det ikke skrives. Typiske temaer i migrantbrev blir gjennomgått. Å se på brevens form er også noe som kan bidra til en mer sammensatt analyse.

⁷⁵ David Fitzpatrick, "Irish Emigration and the Art of Letter-Writing", 97-107, *Letters across Border*, 99-101.

⁷⁶ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 60, 230: "Kochane rodzice, zdrów jestem z łaski Pana Boga ze swoimi dziećmi. Synka którego my Pan Bóg dał musiałym go dać na wychowanie. Smutno nowinę zasyłam kochane Rodzicze. Maryianna, zona moia najkochańsza a czorka wasza wzięła ze mno i z wami rozłączenie na tym swecie. Wszystkiej jeji choroby bylo dziwieć dni. I zamrla dnia 9 listopada przy skończeniu zycia swojego prosila meza swojego, Kochanych rodzicow swoich o wieczny odpoczynek i o zdrowaś Maryia. Niech ojciec i mama ne zapomna o jej duszy."

3 Massemigrasjon, brevenes rolle i migrasjonen og migrasjonsteori

Den transatlantiske migrasjonen, som de polske immigrantene i Brasil var en del av, var den største som verden hadde sett. En regner at 51 millioner europeere (og 2 millioner asiater) dro til Den vestlige halvkule i løpet av 1800-tallet og frem til 1930.⁷⁷ Den mest intense fasen varte fra 1870 og frem til verdenskrisen forårsaket av børskrakket i 1929, med pause under Den første verdenskrig. Brasil var en av hoveddestinasjonene etter USA, ved siden av Argentina, Canada og Uruguay.⁷⁸ Józefa og Antoni Lewiński bosatt i Indaial, Santa Catarina forteller dette om sitt møte med Brasil: «Vi ankom Brasil og byen Rio, hvor vi møtte om lag 10 000 emigranter av diverse nasjonaliter. Straks ble vi spurt om hvem vil dra hvor og i hvilken retning, så vi skrev oss til provinsen Santa Catarina, kommunen Blumenau.»⁷⁹ Størrelsen på denne migrasjonen er uten sidestykke i verdenshistorien, den blir riktignok matchet av den siste tidens migrasjoner i absolutte tall, men er fortsatt større i forhold til befolkningstall nå og da. Den kom som en følge av den enorme befolkningsveksten i Europa på 1800-tallet i kjølvannet av de industrielle revolusjoner, med nye teknologier, utvikling i jordbruk og nye medisiner. Disse forholdene førte til at barnedødeligheten sank betraktelig og folk at levde lenger, jordbruket ble mer effektivt og man trengte ikke like mye arbeidskraft der, samtidig som de nye industrier var i stand til kun å utnytte en begrenset del av befolkningsoverskuddet.⁸⁰

I tillegg kom sosioøkonomiske forvandlinger som liberalisering eller opphevelsen av livegenskapet. Med andre ord var det ikke nok plass eller jord til å fø alle i Europa, samtidig som det var rikelig med plass i «Den nye verden» og etter hvert etterspørsel etter arbeidskraft i industrien der også. Altså var det på den ene siden pushfaktorer som oppstykkede jordstykker, økonomiske kriser, synkende lønninger og økt skattepress. Politisk og religiøs diskriminering kommer i tillegg for polakkers del, mer intens i den russiske og tyske delen, og

⁷⁷ José C. Moya, "A Continent of Immigrants: Postcolonial Shifts in the Western Hemisphere", *HAHR* 86:01, Duke University press, 2006, 3: Totalen på migrasjonen fra Europa er 56 millioner, hvis man regner med de som dro til Australia, Sibir og Afrika.

⁷⁸ Ibid., 2.

⁷⁹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 50, 212; «Przybylizmy do Brazelij do miasta Ryio, zastaliśmy tam emigrantów na 10 000 rozmajtego naroda. Zaraz nasz zapytano gdzie kto chce i w którą stronę się udać, a zatem my się zapisali do prowincji Sac Cataryna, a pow[iat] Blumnau»

⁸⁰ Moya, "A Continent of Immigrants", 3.

minst i den østerrikske delen av Polen.⁸¹ På den andre siden var pullfaktorer som billig eller gratis jord, behov for arbeidskraft, høye lønninger eller personlig frihet. Dette er den store makrohistoriske konteksten som også de polske bøndene og deres migrasjon var en del av.

Ny teknologi

Nye transportmidler, med dampskip og jernbane som de viktigste, gjorde det nå mulig og lønnsomt å frakte både mennesker og varer frem og tilbake over Atlanteren i en helt annen målestokk enn tidligere. Sammen med disse ble stadig økende mengder med post fraktet. Det var også en rivende utvikling i kommunikasjonsteknologi i løpet av 1800-tallet med telegrafien (1844), fotografiet (1840-tallet), moderne nasjonale postvesen og frimerker (1850-tallet), skrivemaskinen (1860-tallet) og telefonen (1876), for å nevne noen.⁸² Enda viktigere for denne oppgaven så førte den transatlantiske migrasjonen til at det moderne internasjonale postsystemet (1875) ble opprettet på den ene siden, samtidig som det nye postsystemet (postvesenet) forsterket migrasjonen på den andre.⁸³

«Emigrasjonsfebere»⁸⁴ som vokste frem over hele Europa fra Skottland til Russland og som den polske brasilfeberen hører under, ble riktignok spredt først og fremst gjennom primære eller familiære transnasjonale sosiale nettverk, men denne spredningen ville ikke ha kommet særlig langt uten de nevnte utviklinger i kommunikasjonsteknologi og organisasjon. Private brev og fotografier brakte informasjon om folk som hadde lyktes i å oppnå «Den amerikanske drøm» eller «*Fazer a América*», som det heter i Brasil, og forbedret sin økonomiske og sosiale status.⁸⁵ I tillegg ble penger til billetter (eller selve billetten) sendt østover, noe som bidro til å øke migrasjonstrømmen vestover. Som det italienske parlamentsmedlemmet og forskeren Enrico Ferri påpekte under en reise til Argentina, den mektigste immigrasjonsagenten var ikke å finne blant hæren av migrasjonsagenter sendt ut av regjeringer eller skippingselskap, men frimerket.⁸⁶

⁸¹ Witold Kula, Nina Assorodobraj-Kula og Marcin Kula redigert og oversatt av Josephine Wtulich "Writing Home: Immigrants in Brazil and The United States 1890-1891", East European monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, New York, 1986, Introduction, Wtulich, 5.

⁸² Når det gjelder bruk av frimerker så var Brasil tredje land i verden etter Storbritannia, USA (samtidig med Sveits) <http://www.stamp-collecting-world.com/firstpostagestamps.html>

⁸³ Moya, "A Continent of Immigrants", 5.

⁸⁴ Metafor som ofte (i mange land) ble brukt om masse migrasjonen på 1800-tallet.

⁸⁵ Boris Fausto, *Fazer a América*, (São Paulo: 2ed, editora de Universidade de São Paulo, 2000), 24.

⁸⁶ Parafraserer, Moya, A Continent of Immigrants, (*As the Italian parliamentarian Enrico Ferri put it during a trip to Argentina, "the most powerful immigration agent" was not the army of recruiters that governments and companies sent, but "the postage stamp."*), 5.

3.1 Brevenes rolle i migrasjonen

Brev var den vanligste formen for skriftlig kommunikasjon gjennom det 19. århundret og mesteparten av det 20. århundret. Brev skrevet som en følge av migrasjon er den største samlingen av dokumenter, skrevet av «vanlige» mennesker, som vi har.⁸⁷ For å gå videre på dette, er de fleste migrantbrev skrevet av folk fra de lavere samfunnslag, i hvert fall for de polske migrantenes tilfelle. Mange ville ikke ha skrevet hvis ikke for migrasjonen.

Brevskriving var nå en nødvendighet hvis noen ville ha kontakt med hjemlandet, det være seg for å ha følelsmessig kontakt med familien eller for å formidle praktiske beskjeder av økonomisk karakter. Dette gjorde at de fikk trening i å skrive eller lese. Sånn sett er de også et ledd i økende skrive og lesekyndighet, økt dannelselse og derfor også i sosial avanse.⁸⁸ Dette ga nok større utslag hos de migrantgruppene med svakere lese- og skriveferdigheter.

Analfabetisme var et større problem blant for eksempel polske bønder, særlig de fra den russiske delen eller litauere, enn hos skandinaver eller tyskere.⁸⁹ Immigrantbrev var mer enn en kommunikasjonsform som holdt familier og nettverk på begge sider av Atlanteren i kontakt. Ifølge den norsk-amerikanske historikeren Theodore C. Blegen, var også migranternes brev som fortalte families og bekjentes historier, eneste pålitelige kilder av informasjon for den alminnelige mann.⁹⁰ For de polske migrantenes del hadde brevet utvilsomt en viktig rolle som «limet» mellom familier eller personlige nettverk, kilde til økonomisk informasjon og som jeg allerede har nevnt var de den viktigste, om ikke eneste formen for kommunikasjon.

Den polske brasilfeberen begynte, rykter ble spredt. Fra byer til landsbygda, på markeds plasser og vertshus. Til og med noen prester prekte til fordel for emigrasjon selv om den katolske kirkens posisjon i det hele var tvetydig. Propagandapamfletter og lignende florerte; en avbildet en emigrant som hadde lagt på seg i Brasil, satt som eier på et stort jordbruk og telte penger. Den emigrasjonsfiendtlige avisen «Kurier Warszawski» nevnte eksempler på emigrasjonsagentenes virke eller bedrag og hvilken effekt dette hadde på «godtroende» bønder. De mest oppsiktsvekkende er historiene om emigrasjonsagenter som hadde bestukket postfunksjonærer, ødelagt brev av «mislykkede» emigranter og kopiert opp og spredt brev som fortalte suksesshistorier. Det skal også ha gått rykter om at det i Brasil lå

⁸⁷Elliott, Gerber, Sinke, *Letters across Borders*, 4.

⁸⁸ Ibid., 7.

⁸⁹ I både de polske og litauiske områdene måtte all foregå undervisning på russisk (med bruk av det kyrilliske alfabet) fra 1863-64, en del av represalier som fulgte januar oppstanden av 1863. Markelis, *Letters across Borders*, 108 og 111.

⁹⁰ Kamphoefner, Helbich, Sommer, *News from the Land of Freedom*, 28.

diamanter på bakken slik at man ikke trengte lys, om at de polske bøndenes emigrasjon hadde støtte fra paven eller om at den brasilianske keiserinnen hadde skjenket jorda si til de polske bøndene på sitt dødsleie.⁹¹ En annen vandrehistorie fortalte om bondekona som forsøkte å gå til Brasil til fots. Jerzy Mazurek forteller også i sitt verk *Kraj a emigracja* om agenter som reiste rundt og leste opp falske eller ekte brev om «lykkelige» emigranter.⁹² Spørsmålet her er om en del av disse agentene eller agitatorene i realiteten ikke var familiemedlemmer eller bekjente som rett og slett gjorde det brevene ba om, spredte de blant familie og kjente. Et slikt eksempel er gårdsarbeideren Marcin Maliński, ansatt på herregården Wola Miedniewicka i Błońsk-distriktet, som ble arrestert på det lokale vertshuset for å ha fortalt om Brasil på basis av brevet han hadde mottatt fra sønnen sin.⁹³

Ofte skrev de polske migrantene selv etter informasjon eller billetter til shippingsselskapene i Bremen eller direkte til den brasilianske konsulen, i Tyskland eller Lisboa. Det finnes et konkret eksempel på et slikt brev (rettere sagt to i et) i samlingen der Christian Schneider og Karl Badke fra Poddębice i Kalisz-provinsen, adressert til José Dos Santos, den brasilianske regjeringens agent/representant i Lisboa. Disse er riktignok etniske tyskere og brevene er også skrevet på tysk (originalene, oversatt til polsk i samlingen). Men de stammer altså fra den russiske delen av Polen og ville følge med på samme bevegelse som resten av de polske migrantene. Uansett ber de om gratis billetter/*shiffen karte* til seg selv og deres respektive familier, her følger brevet til Schneider:

Høyt Aktverdige Herre Fordi jeg har tenkt å bosette meg i Brasil som landbruker, ber jeg ydmykt om allernådigst å sende skipsbilletter (*schiffen karte*) så raskt som mulig til meg og min familie. Foreldre: Christian Schneider, 50 år, Mor Charlotte Schneider 40 år. Barn: 1. datter Leokadia 17 år. 2. datter Emma 9 år. 3. sønn Karl 6 år. 4. sønn Max 1 år. Jeg ber deres veldedighet om nådigst å sende skipskortene med et rekommandert brev. Vanlige brev forsvinner ofte på grensen her. Med vennlig hilsen Christian Schneider.⁹⁴

For det første bekrefter dette brevet direkte kontakt mellom en migrant fra Kongedømmet Polen og José Dos Santos, den brasilianske stedfortrederen i Lisboa. Det viser hvordan

⁹¹Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 28-29.

⁹²Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 46.

⁹³Krzysztof Groniowski, «Gorączka brazylijska», 321.

⁹⁴Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 348, 655: «Wielce Szanowny Panie, Ponieważ zamierzam osiedlić się jako rolnik w Brazylii, proszę uniżenie przysłać mi łaskawie jak najprędzej darmowe szyferty dla mnie oraz dla mojej rodziny. Rodzice: Christian Schneider, 50 lat. Matka Charlotte Schneider, 40 lat. Dzieci: I. córka Leokadia 17 lat.II. «Emma, 9 lat III. syn Karl 6 lat IIII. «Max 1 rok. Proszę Waszą Wielmożność przesłać łaskawie szyferty listem poleconym. Zwykle listy na tutejszej granicy często giną. Z poważaniem, Christian Schneider»

Schneider definerer seg som en landbruker, det gir et bilde av hvordan en familie som migrerte til Brasil kunne se ut. Sist men ikke minst så viser dette at ikke bare innegående brev ble stoppet, men også de som ble forsøkt sendt ut av landet. Det kommer også frem at Schneider noe naivt tror at brevene har større mulighet og nå frem hvis de er rekommanderte.⁹⁵

Et annet eksempel på et slikt brev der det bes om å få skipsbilletter er brevet skrevet av Antoni Kowalski fra landsbyen Emilianów, Warszawa-provinsen.⁹⁶ Dette inneholder også to brev i et, men her er det flere tvilsmoment. For det første bes det her om skipsbilletter til seg selv og andre, alt i alt tretti familier (152 personer!). Det kommer ikke frem fra brevet hvor disse har tenkt å migrere, adressen mangler, men fordi det er snakk om hele familier er det god grunn til å tro at det er til Brasil. Selve skalaen vil si at denne brevforfatteren fungerer som en slags migrasjonsagent. Dette er også et eksempel på hvordan migrasjonen kunne være et kollektivt foretak, som både inkluderer utvidete familiegrupper men også naboer og bekjente. Uansett så sier det litt om skalaen og hvor merkbart det ville være for de gjenværende i området hvis så mange hadde dratt.

For å gå videre, de første migrantene dro, sendte brev med informasjon tilbake til hjemlandet, flere dro. Alle disse historiene der det ble tegnet bilde av Brasil som et «El Dorado» hadde nok en viss rolle. Det vil likevel være naivt å tro at så mange ville velge å selge unna alt de hadde og forlate sine hjem uten å ha fått bekreftende informasjon fra familie eller kjente. Det er nemlig på det rene at bøndene på den polske landsbygda var skeptiske av natur, etter århundrer med undertrykkelse, mot alt som kom fra utenfra deres verden, være seg folk, reklamepamfletter eller pressen.⁹⁷ I såfall så kunne propagandaens betydning være mindre, begge veier, særlig når det gjelder den rurale befolkning. Noe som slår meg er at propagandaen kunne ha en sterkere effekt i byene der folk nok var mer vant til påvirkning utenfra. En annen teori går ut at antiemigrasjonskampanjen kunne ha en motsatt effekt på grunn av at den ble sponset av de eiende klasser sammen med de russiske myndigheter, noe som gjorde den lite troverdig i de lavere klassers øyne.⁹⁸

⁹⁵ Hvis man skal se på utdannelsesnivået så er det verdt å bemerke at han klarer å forfatte et relativt oversiktlig formelt brev samtidig som han skriver flere ord feil, Landbebebaner egentlig Landbebauer og Pohlen egentlig Polen. Ibid.

⁹⁶ Ibid., brev 347, 647-653.

⁹⁷ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 41.

⁹⁸ Groniowski, "Gorączka brazylijska", 323-326.

Kula stiller i *Emigrantenes Brev* en hypotese der den russiske sensuren sannsynligvis stopper de «positive» brevene, men slipper gjennom de «negative».⁹⁹ Dette er et sannsynlig scenario, men ikke basert på noen form for empiri, kun rene logiske antagelser. Selv om tendensen om de fleste har en optimistisk tone er der så mangler det ikke brev som beskriver triste skjebner eller bittre erfaringer. Mange brev beskriver både positive og negative opplevelser av begynnelsene på emigrasjonstilværelsen. Kula stiller seg svært forsiktig til sammenhengen mellom det migrantene forteller om deres økonomiske velstand, og at de får flere familiemedlemmer til emigrere. Han begrenser seg til å si at det er umulig å utelukke en slik korrelasjon.¹⁰⁰ Han sier derimot at migrasjonsavgjørelsen ofte var forberedt ved utveksling av brev.¹⁰¹

Det er sannsynlig at denne brevutvekslingen var avgjørende for at mange emigrerte. Dette er uansett hvilken teori man bruker, en som går på rene individuelle økonomiske valg eller nyere tilnærmingsmåter som går på kjedemigrasjon eller nettverkenes betydning. Informasjonen i brevene vil da være sentral for en eventuell avgjørelse om å migrere og hvor man drar. Brevene hadde nok en sentral rolle i at fenomenet brasilfeberen antok såpass store proporsjoner. I flere av kildene som handler om brasilfeberen, omtales brevenes rolle lite, med unntak av De Oliveira.¹⁰² Brevene er mer enn en informasjonskilde om økonomi eller politikk, myndigheter, religion, natur, været, reisen, savn, sykdom og død i datidens Brasil eller Polen. For all del, denne empiriske informasjonen er selvfølgelig veldig viktig for å danne seg et bilde av datidens forhold. Men det er par forhold en bør ta nærmere til ettertanke. Det første har å gjøre med brevenes kronologi i forhold til brasilfeberen tidsmessig. De første informasjonene om gratis landutdeling og betalt overfart nådde altså Kongedømmet Polen på slutten av 1889.¹⁰³ Jeg har allerede nevnt jordbrukskriser i den perioden, som sammenfalt med kriser i industriområdene fra høsten 1889 og gjennom 1890. På den andre siden kan vi se på rapporter om reaksjonen fra de russiske myndighetenes side, femtifem mistenkte emigrasjonsagenter eller agitanter blir arrestert i Piotrowsk-provinsen bare i oktober; to vordende emigranter blir skutt av grensevakter på grensen i Ślupecki-distriktet, razziar på

⁹⁹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 17.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid., 29.

¹⁰² Márcio De Oliveira, "Dimensões da imigração polonesa ao Paraná ao Brasil meridional (1871-1914)", 65-106, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 97-98.

¹⁰³ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 45.

togstasjoner og i grenseområder tiltar i styrke i løpet av høsten i hele Kongedømmet Polen.¹⁰⁴
En anonym brevforfatter forteller dette fra Brasil:

Kjære Bror, nå vil jeg beskrive mine opplevelser og hele min reise. Etter at vi dro fra vårt hjem torsdag middagstid med innleid hestekjerre fra Kobieltice og samme dagen krysset vi grensen ved Michałowo, der spredte russerne oss, tre flyktet til Prøyssen og 5 til Polen. Og mor ble fanget av russeren så vi krysset andre natta og befant oss i Przybysław. Mor ble kidnappet av russeren over grensen og til kasjotten i Bronisław og Radziejów og Witowo. I Witowo ble hun friggitt, russeren tok de to rubler hun hadde på seg og de ble fortapt.¹⁰⁵

Nå klager dette brevets forfatter mest over de to rubler som den russiske soldaten stjal. Eller var det en bestikkelse, siden moren ble sluppet ut og dro videre? Det virker som om familien omsider kom seg til Brasil. Parallelt med disse aksjonene kommer en rekke emigrasjonsfiendtlige artikler i pressen, særlig «Kurier Warszawski» og «Nowiny/Gazeta Świąteczna» som virker til å være særlig særlig frekvente i løpet av høsten 1890.¹⁰⁶

I noen av memoarene til Krzywicki finnes det en direkte henvisning til brevenes rolle for emigrasjonsavgjørelsen, for ordens skyld så dreier det seg om en senere migrasjon, men fra samme geografiske område som hovedstrømmen under brasilfeberen 1890-91 kom fra. Poenget her er kulturen (måten informasjon ble spredt på og migrasjonskulturen) som fortsatt måtte være ganske lik foregående tiår. Det er også et poeng at om disse migrerte senere, gjorde de det likevel på basis av informasjon fra folk som hadde migrert i perioden før, altså et resultat av brasilfeberen: «Vi ble ledet til å dra på grunn av naboers brev, disse hadde vært flere år i Brasil, Espirito [Santo] og Parana, de skrev at de har det bra.»¹⁰⁷ En annen forteller om rykter der folk som hadde dratt til, Brasil, Argentina og USA skrev mange brev der de fortalte om hvordan det gikk med dem og at de hadde det bra.¹⁰⁸

Siden brevene først ble stoppet i 1891, er det god grunn til å tro at mange brev kom gjennom allerede i løpet av høsten 1890 før sensuren ble innført. Antoni Zieliński forteller at han reiste

¹⁰⁴ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 46-47.

¹⁰⁵ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, anonym forfatter fra ukjent adresse i Brasil, 55: «Kochany Bracie, teraz ci opiszę moje przygody i całą moją podróż. Jakesmy wyjechali z domu w czwartek od południa furmanką najętą od Kobieltice i do dnia przeprawiliśmy się bez granicę na Michałowo i ruski nas rozproszyli, troje uciekło do Prus, a 5 do Polski. A matkę rusek złapał więc my się przeprawiali drugiej nocy i znaleźliśmy się w przybysławiu. Matkę ruski uprowadził za kordon i na kumórę do Bronisławia i Radziejewa i do Witowa. We Witowie była uwolniona i miała przy sobie dwa ruble i rusek jej odebrał i przepadły.»

¹⁰⁶ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 46-47.

¹⁰⁷ Krzywicki, *Pamiętniki emigrantów*, memoar 6, 63: «Do wyjazdu nas skłoniły listy sionsiadów którzy są od kilku lat w Brazylii w Espirito i w Paranie, oni często pisali do swoich krewnych i sąsiadów że dla nich jest dobrze.»

¹⁰⁸ Ibid., memoar 25, 417-418.

fra Bremen den 26. november 1890 i et brev skrevet den 26. februar fra São Antonio da Patrulha, Rio Grande do Sul. Her forteller han at han på stedet møter landsmenn som allerede har vært tre måneder i kolonien.¹⁰⁹ Det vil si at disse har reist senest i september men muligens allerede i august, altså før antiemigrasjonskampanjen virkelig ble intens. Det tidligste brevet fra Brasil er datert 28. desember 1890, det er skrevet av Leon Galbierski fra akkurat samme koloni som Zieliński. Han forteller at han reiste hjemmefra den 18. oktober 1890, han beskriver hele hans reise fra «Kongedømmet Polen» til ankomst til kolonien den 04. desember, det vil si at den varte nøyaktig seks uker.¹¹⁰ Ellers er de fleste brevene fra januar, februar, mars og de siste fra april 1891. Dette er ting som peker på at reaksjonene kom i «brasilfeberens» senere fase, først etter at migrasjonen hadde fått store dimensjoner. Ikke bare det, det virker også som om en del brev kom gjennom etter at sensuren ble innført, informasjon i brevene underbygger en slik påstand. Ekteparet Gąsiorowski forteller dette i brevene skrevet henholdsvis til mannens og konas foreldre:

Kjære foreldre Gąsioroszczy, Jeg melder dere om vår helse at vi er alle friske noe jeg ønsker dere også med hele mitt hjerte. Jeg tar imot alle deres brev fordi jeg allerede har fått fem og nå også ett rekommandert, som inneholdt brevet fra herr Jaworski. Når det gjelder mine brev så har jeg allerede sendt over et dusin med forskjellige beskrivelser av Brasil. De første to som dere fikk og som jeg fikk svar på, etterpå sendte jeg tre sammen, en til dere, andre til Racki-familien, ett tredje til herr Rutkowski som jeg fikk beskjed fra dere om at antakelig var tatt av kammeret og dere sendte meg en adresse til Ilów, så jeg har allerede sendt på Gustaw Berners navn tre brev til dere og ett til F. Racki og Stasiak har sendt ett til dere, og dere skriver at dere bare har fått de 2 første så jeg vet ikke om det betyr om adressen til Ilów ikke er bra eller hva det vet jeg ikke. Nå angående mitt hell, så gjentar jeg dere i alle brev, at jeg har det bra og jobber i en møbelfabrikk som møbelsnekker, jeg tjener hundre og over et dusin milréis stykket(per møbel) [...] og på mat og leilighet bruker jeg litt over 40 milréis i måneden. Vi har et godt liv, bedre enn i Polen, bare Gud gir helse så kan jeg i kort tid komme til anstendige penger.¹¹¹

I brevet skrevet til konas foreldre står det følgende:

¹⁰⁹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 77, 256.

¹¹⁰ Ibid., brev 33, 182.

¹¹¹ Ibid., brev 35, 185: «Kochani Rodzice Gąsioroszczy, Donosze wam o naszym zdrowiu żeśmy wszyscy zdrowi czego i wam zyczem s całego serca. Listy wasze ja odbieram wszystkie bo jus ot was odebrałem 5 i teras rekiemendowany w któren bił i list ot p. Jaworskiego. Teras co do moich listów to ja jus wam posłałem kilkanaście z różnemy opisamy o Brazili. Najpierzse 2 coście odebrali i dostałem na niechotpis, późni wysłałem trzy-razem, jeden dla was, drugi dla Rackich, trzeci dla pana Rutkowskiego na ktore dostałem od was odpis, ze podobno komora ich zabrała i przysłałiście adres do Ilowa, wienc ja juz wysłałem na Gustawa Bernera imie trzy listy dla was i jeden dla F. Rackiego i Stasiak wysłał jeden dla was, a wy piszecie żeście tilko pierwsze 2 dostali wienc nie wiem co sie znaczy czy adres bił niedobri do Ilowa ci [=czy] co to nie wiem. Teras co do mojego powodzenia to wam w kazdem liście powtarzam, ze my jest dobrze, robie w fabrice mebli t.j. meblowo stolarsko, ot stuki zarabiam sto kilkanaście mylerajsów miesięcznie,[...] a na zycie i mieskanie wydaje 40 i pare mylerajsów na miesionc. Życie mamy dobre, lepsze jak w Polsce, wienc abi tilko Bóg dał zdrowie to mogie w niedługiem czasie przyjsć do ładnych pieniędzy»

Kjære Foreldre[-]. Vi melder dere om vår helse, at vi er friske, og ønsker det samme til dere av hele vårt hjerte. Når det gjelder vårt hell så har vi det bra takket være Herren. Nå melder jeg dere, at det er lenge siden vi har fått brev fra dere, som brevet deres som var sammen med herr Pomorskis og ett til, så jeg vet ikke hvorfor. Om dere skriver feil adresse på brevene eller om dere har glemt meg helt. For Juleks foreldre sender mange brev, men de fra dere kommer ikke.¹¹²

Begge disse brevene er skrevet i mars 1891 (27. og 28.). Det første bekrefter at to eller fire brev har gått gjennom sensuren alt ettersom hvordan en tolker, det blir også påpekt at over et dusin brev tilsammen er sendt. Det fortelles også at de har mottatt seks brev fra J.Gąsiorowskis foreldre og ett fra herr Jaworski. Kona på sin side klager over at hennes foreldre ikke skriver like flittig som Julians foreldre, men bekrefter at hun har mottatt to brev fra foreldrene og ett fra herr Pomorski. Dette kan tyde på at kontakten ikke nødvendigvis var brutt. Samtidig pekes det i det første brevet på at informasjonen er den samme i disse som i resten av brevene, der de omtaler Brasil positivt. En annen, A. Bakalarski forteller dette i brevet han skriver til kona fra Florianópolis:

Når du kommer til Strzemeszyce lei en hestekjerre og dra til Grabocin til snekkeren Roman Grabiński. Tingene kan du legge igjen på stasjonen fordi det er bare 3 verst unna stasjonen, Grabocin er en stor fabrikk, en kullgruve (sic). [...] Be denne Roman Grabiński at han lager en passeringskort [for grensen?] min kollega skrev til han fordi det er hans bror, om at han gjør det, han skrev tilbake om å la denne kvinnen til din kollega komme. Han skal forklare deg hvordan du skal forholde deg og hvor du kan hente billetter til videre reise. Og på samme måte kan du bare be han om at han guider deg på den rette veien, og dette passeringskortet er det samme som pass. Han gjør det helt sikkert, for han er veldig godt kjent med funksjonærene.¹¹³

Her er det altså en forklaring på hvordan en skal komme seg over grensen og få tak i riktige dokumenter. Slike instruksjoner går igjen i mange brev. Viktigst av alt beskrives det hvordan kameraten har skrevet til broren sin og fått svar, dette brevet er det tredje i rekken av tre brev,

¹¹² Ibid., brev 36, 186: «Kochani Rodzice[-]. Donosiem wam o naszym zdrowiu, ześmy zdrowi, którego to zdrowia i wam zyczem z całego serca. Teraz co do naszego powodzenia to nam się powodzi dobrze dzięki Panu Bogu. Teras donosze wam, ze listu od was jus dawno nie dostalim, jak ten co był razem was list i p. Pomorskiego i jesce jeden, wienc nie wiem dlaczego, czy tes zły adres pisecie do nas na lýście czy tes wcaleście zapomieli o mnie. Bo julkowe rodzice duzo listów przysilajo, a ot was nie ma.»

¹¹³ Ibid., brev 26, 170: «Jak dojedziesz do Strzemeszyc to weś formanke i dojeć do Grabocina do stolaza Romana Grabińskiego, a zeczy mozesz zostawić na foksalu bo to jest tylko od foksalu 3 wiorsty, a ten Grabocin to jest fabryka duza kopalnia węgla,[...]więc go proś tego Romana Grabińskiego to on ci wyrobi pzejedne karte, bo mój kolega pisał do niego to jest jego brat, zeby ci to zrobil i on odpisal ze niech przyjedzie ta kobieta twego kolegi to jej to zrobie i on cie objaśni jak masz się zastusować i gdzie masz brać bileta do dalszej podrozy. I ty tak samo go poproś od siebie, zeby cie naprowadzil na prosto droge a pzejedna karta to tak samo jak i paśport, aby ci tylko wyrobił, ale wyrobi napewno, mozesz jechać bo on jest znajomy z uzennikami bardzo dobrze»

de to andre skrevet i februar og mars 1891.¹¹⁴ Det vil si at kameraten skrev og fikk svar senere enn i februar, flere måneder etter at sensuren var innført.

Mange brev viser også hvordan mange av migrantene er klare over muligheten av at brevene kan bli stoppet. De bruker og et bredt register av strategier for å unngå sensuren eller komme gjennom den. Noen inkluderer rim og bønner om at brevene skal slippe gjennom, mange formulerer seg relativt forsiktig og unngår direkte oppfordringer om å migrere eller er forsiktige i sine beskrivelser av de russiske myndighetene. Noen prøver å sende brevene en omvei, for eksempel gjennom slekt eller bekjente på den andre siden av grensen. Et blir forsøkt sendt gjennom en prest i Tyskland. Gąsiorowski-familien prøver å sende sine brev gjennom Gustaw Berner, sannsynligvis en tysker. Det sier seg selv at disse strategiene ikke var vellykket i de beslaglagte brevenes tilfelle, men det er god grunn til å tro at dette økte sannsynligheten for at flere brev nådde sine mål totalt sett. Uansett virker det som at migrasjonen fortsatte til tross for de russiske myndighetenes reaksjon, selv etter brevene begynte å bli stoppet. Mye tyder på at utvandringen fortsatt var ganske intens i løpet av 1892. Dette har støtte fra offisielle (russiske) statistikker.

Tabell 1: Permanent emigrasjon fra Kongedømmet Polen til Brasil, 1890-1892¹¹⁵

Provins	1890	1891	1892
Płock	4354	3481	2465
Suwałki	3749	3622	4118
Kalisz	3269	1941	657
Warszawa	1975	2321	739
Piotrków	1738	147	27
Łomża	1137	2349	2052
Siedlce	263	282	116
Lublin	132	309	135
Kielce	58	95	68
Radom	53	90	130
Kongedømmet Polen	16728	14637	10507

¹¹⁴ Ibid., brev 24 og 25, s.161 og 164.

¹¹⁵ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, bidrag av Josephine Wtulich *Writing Home: Immigrants in Brazil and The United States 1890-1891*, 22. (fra: Krzysztof Groniowski, *The agrarian question/Kwestia agrarna w Królestwie Polskim 1871-1914*, 118)

Ved en analyse av data i denne tabellen er det mulig å se flere tendenser. Det er store mørketall eller mangler i de offisielle russiske statistikker i forhold til den totale migrasjonen minst 60 000 utvandrere. Her har vi omtrent 42 000, minst 18 000 mangler. Migrasjonen var fortsatt av en betydelig størrelse i 1892 og hvis man tar i betraktning at tallene her er lavere enn de reelle, reiste altså flere enn de 10507 som ble registrert. Det reiste riktignok færre fra de fleste provinser med unntak av to, Suwałki og Radom hvor det reiste flere. Alikevel var intensiteten nesten like sterk i noen av de provinsene som sto for flest migranter i de foregående årene som: Łomża, Suwałki, Płock.¹¹⁶

Vi bør også se etter årsakene til at migrasjonen ble bremsset over andre siden av havet, til Brasil. En migrant forteller dette i et brev skrevet i februar 1891: «emigrasjonen har stoppet fra nytt år, bare de kommer som har fått skipskort tilsendt før nytt år, og etter nytt år kommer ikke Jose dos Santos fra Lisboa, sende flere skipskort til noen. For emigrasjonen blir kansellert og nå kommer ingen flere på brasiliansk regning.»¹¹⁷ Kapasiteten for hvor mange migranter landet kunne ta i mot i løpet av kort tid var nådd, og at det var brasilianerne selv som periodevis «lukket slusene» for så å åpne dem igjen. (eksempel fra brevene) Tallene for hvor mange immigranter fra alle land, som ankom til Ilha das Flores¹¹⁸ i Rio de Janeiro viser en enorm økning fra 33 400 i 1888 til 66 500 i 1890.¹¹⁹ Ifølge samtidig rapport fra Antoni Hampel var de totale tallene immigranter til Brasil 107 100 i 1890 og 188 816 i 1891.¹²⁰ Det er også et poeng at immigrasjonen til Sør-Brasil ble stoppet under Den føderalistiske revolusjonen (1893-94). Med en gang den ble avsluttet fortsatte brasilfeberen, denne gangen fra de østerrikske områdene (Galicia), i perioden 1895 til 1896.

Det var også en ny intens en bølge av «brasilfeber» fra de russiske områdene i årene 1911-1912, da minst 10 000 dro, samtidig som det hadde vært en viss migrasjon i perioden imellom de to mest intense bølgene. Det er vanskelig å tro at det ikke hadde vært noen kontakt mellom Brasil og Polen i mellomtiden, og da antakeligvis med mer nyansert informasjon i forhold til

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 24, 161: [...] emigracyja juz ustala od Nowego Roku, tylko te przyjadą co mają sifkarty wysłane pzet Nowym Rokim , a po Nowem Roku nikomu juz sifkarty nie będzie wysyłał Jos dos Sanktos z Lizabonu bo juz emigracyja skasowana i juz nikt nie przyjedzie na brazylijski koszt[...]

¹¹⁸ Immigrantmottak i Rio der Janeiro, det største i Brasil, tilsvarende Ellis Island i USA.

¹¹⁹ Rio Pesquisa, Ano VI Número 2, Rio de Janeiro: FAPERJ, 2012, 86.
http://www.faperj.br/downloads/revista/rio_pesquisa_21_2012.pdf html

¹²⁰ Antoni Hampel, *Os Poloneses no Brasil*, BRASPOL/imigração polonesa no brasil/Os Poloneses no Brasil/parte 1 <http://www.braspol.org.br/conteudo.php?id=587html>

de første «positive» brevene. Allikevel valgte fortsatt såpass mange den usikre skjebnen på den andre siden av Atlanterhavet. Det sier mye om hvor presset situasjonen periodevis må ha vært for de fattigere samfunnslag i Kongedømmet Polen og at overklassens eller russernes propaganda i realiteten ikke hadde all verdens effekt i forhold til massenes prekære behov.

Oppsummering

For å oppsummere var brev altså den viktigste formen for skriftlig kommunikasjon i tiden for den polske brasilfeberen. De bidro til å holde kontakten oppe mellom familier, naboer eller venner, samtidig som de var en viktig kilde til informasjon om alt fra personlige forhold til økonomi, en informasjon som ble ansett som den mest pålitelige av den «enkle» mann. De hadde således en viktig rolle i å spre informasjon om Brasil og selve migrasjonsprosessen blant befolkningen i Polen. Graden av deres påvirkning på selve migrasjonen er vanskelig å fastslå nøyaktig. Men det er nærliggende å tro at brevene hadde en viktig rolle. Flere brev bekrefter at det har vært kommunikasjon frem og tilbake mellom Kongedømmet Polen og Brasil selv etter at sensuren ble innført. Sensuren gjorde kommunikasjonen vanskelig, den var nok med på å skape en rekke familietragedier, misforståelser og vanskelige situasjoner, men kontakten var ikke nødvendigvis fullstendig brutt.

3.2 Migrasjonsteorier, nettverk og kjedemigrasjon

Dette er altså en studie på basis av migranternes brev og memoarer. Men fokuset ligger også på brasilfeberen og polsk migrasjon til Brasil. Derfor er det på sin plass og gå gjennom i hvertfall en kortversjon av teorier fra migrasjonsfaget som er sentrale for denne oppgaven. Målet må være å føre sammen eller regne med alle faktorer som kan forklare eller hjelpe oss å forstå migrasjonsfenomenet.¹²¹ Dette vil ikke si at en ikke kan fokusere på en bestemt del av fenomenet, men det er en fordel å være klar over hvordan de forskjellige deler fungerer sammen. Ofte kan teorier og perspektiv kombineres, noen ganger utelukker de hverandre. Økonomisk eller kulturellt perspektiv trenger ikke å utelukke hverandre men kan heller utfylle hverandre.¹²² Det er tre nivåer en kan tilnærme seg fenomenet fra; mikro, meso og makronivå.

¹²¹ Nils Olav Østrem, *Norsk Utvandringshistorie*, (Oslo: Det Norske Samlaget, Oslo 2014), 108.

¹²² Østrem, *Norsk Utvandringshistorie*, 94.

Mikro, makro og meso i forhold til migrasjonsteorier

Mikronivået er de konkrete hverdagslige settinger og lokale arenaer som mulige migranter ferdes i og på. Det består av de ulike primære sosiale grupper, husholdningen eller familien, gårds og lokalsamfunnet, landsbyen eller kirkesogn. Det er også den enkelte migrant eller og dette individets valg. Kjernen for mikronivået er individets handlinger i samspill med andre og lokale forhold.¹²³ Sann sett vil ofte nyklassisk økonomisk mikroteori ofte brukt i samfunnsøkonomien også høre inn under mikronivået. Denne går ut på individets rasjonelle valg på basis av en vurdering av kostnad mot utbytte foretatt for å dra ut maksimal fordel gjennom internasjonal migrasjon.¹²⁴ «Den nye migrasjonsøkonomien» er en annen måte å tilnærme seg fenomenet på, utviklet som et svar på den nyklassiske innfallsvinkelen. Den går ut på at enkeltpersoner som tar avgjørelsen om å utvandre eller migrere ikke er alene om det. Slik tilnærming vender søkelyset mot sosiale enheter som familie, hushold, slektninger, naboer eller venner. Det er et viktig poeng at grunncellene i tidligere tiders samfunn var små kollektiv med en felles husholdningsorientert økonomi. Så lenge vi går ut fra familien som grunnenhet vil denne også høre inn under mikronivået. Den nye migrasjonsøkonomien aksepterer eksistens av mange settinger og ufullkomne eller vanskelig tilgjengelig markeder.¹²⁵

Makronivået er altså den ytterste sirkelen. Fenomener som er vanlig å studere fra denne synsvinkelen nivået er verdier, ritual, tradisjoner, stil, ideologier, klassestrukturer, stater, regioner/nasjoner fra et geografisk perspektiv, som kan knyttes videre til det globale eller verdenssamfunnet.¹²⁶ Nyklassisk makroøkonomisk teori, som er en enkel summering av individuelle rasjonelle valg i forhold til en kostnadsvurdering opp mot inntektsforskjeller eller etterspørselen etter arbeidskraft mellom markeder eller i to forskjellige land, opererer på dette planet. Ifølge denne teorien er slike forskjeller mellom markeder en forutsetning for migrasjon. Dette er nært beslektet med push- og pull-faktorer og Ravensteins migrasjonslover, også en økonomisk modell som går ut på at migrasjon er bestemt av ulikhet mellom lønns- og arbeidsvilkår på den ene siden og flyttekostnader på den andre. Folk vil være villige til å migrere eller utvandre når ulike former for press oppstår i deres samfunn;

¹²³ Ibid., 108.

¹²⁴ Douglas S. Massey, Joaquín Arango, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino, J. Edward Taylor, "An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case", 699-740, *Population and Development Review* 20, No. 4 (December 1994), 701.

¹²⁵ Ibid., 711.

¹²⁶ Østrem, *Norsk Utvandringshistorie*, 109.

overbefolkning, matmangel eller fattigdom (push). Hvis informasjon om at det finnes bedre muligheter et annet sted når dem, fungerer de som pull. Tilgangen på arbeid, høyere inntekter eller jord vil gjøre at folk blir tilbøyelige til å migrere. Om reisekostnadene er lave nok vil utvandring bli valgt som en måte å få mest mulig utbytte for innsatsen sin og migrasjon blir da sett på som en investering. Etter hvert har det blitt utvikla flere og stadig mer avanserte modeller som går på push/pull og som omfatter mer enn kun økonomi.¹²⁷ En kan inkludere lover eller politikk og hvilken påvirkning disse har på migrasjon. Eksempelvis vil en diskriminerende russisk politikk eller oppfordrende brasiliansk politikk også være push og pull. Alle slags kostnader kan inngå i vurderingen; reise, skifte av bolig eller psykologiske kostnader. Noen ganger kan man gjennom bruk av denne teorien forsøke å se på eller kartlegge forhold som tvang, press, flukt og nød. Selv om det ikke er eksplisitt, brukes denne modellen ofte i praksis til å sette opp stater eller regioner opp mot hverandre. Strukturelle modeller som World-system teori og to-markedsteori er også to teorier med fokus på krefter som opererer på makronivået; den første fokuserer på migrasjon som en naturlig konsekvens av globalisering og markeders penetrering over nasjonale grenser. Den andre binder sammen migrasjon med strukturelle krav fra moderne industrielle økonomier.¹²⁸ Studier av migrasjonskultur eller tradisjoner vil i utgangspunktet gå ut fra det nivået her, men knytte det til lavere nivåer om en tar for seg lokale samfunn eller personer.

Mesonivået er ifølge Nils Olav Østrem det som fører mikro sammen med makro og utgjør det utgangspunktet eller forståelsen av verden som den enkelte migranten har. Meso ligger mellom mikro og makro, det binder sammen de lokale praksisene som både er et produkt av mikro med de store strukturer eller begivenheter på makronivå. Denne mesolinken eller mesosfæren oppstår når migrasjonskulturen sprer seg fra en gård til en annen, være seg gjennom geografisk nærhet, være seg gjennom familie eller vennsksapsrelasjoner. Dette skjer altså når potensielle migranter er i nær kontakt med hverandre eller migrasjonsfenomenet, fysisk, sosialt, kulturelt, økonomisk eller på andre måter.¹²⁹ Muligens var den ikke fysiske kontakten den viktigste, i praksis var kanskje brev den viktigste kommunikasjonsformen. Meso fører sammen strukturen; overordnede samfunnsforhold og aktøren i en prosess der mikro og makro påvirker alternativ. Derfor er det vanlig å se på avgjørelsen om å migrere fra

¹²⁷ Ibidem, 89.

¹²⁸ Douglas S. Massey, Joaquín Arango, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino, J. Edward Taylor, "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", 431-466, *Population and Development Review* 20, No. 3 (September 1993), 432.

¹²⁹ Østrem, *Norsk Utvandringshistorie*, 109.

dette perspektivet, selv om den også studeres fra mikro eller makronivå, da enten små eller store begivenheter kan påvirke avgjørelsen i den ene eller andre retning. Fokus på mesonivået utelukker ikke forskning på de to andre men kan hjelpe til å avveie de opp mot hverandre. Kjodemigrasjonen oppstår også i mesonivået, det er her vi finner nettverkene mellom de utreiste de som reiser eller de som blir igjen.¹³⁰

3.3 Kjodemigrasjon og nettverk (etappemigrasjon og migrasjonskultur)

Begrepene kjodemigrasjon og nettverk er essensielle for alle som ønsker å forstå migrasjoner som en sosial prosess. Dette gjelder både samtidige og historiske migrasjoner.¹³¹ Siden dette studiet dreier seg også om sosial historie har dette en sentral rolle. Den amerikanske sosiologen og historikeren Charles Tilly satt det hele på spissen ved å si at det er ikke er folk, men nettverk som migrerer.¹³² For å utdype mer i detalj hva han mente kan vi se her:

To put it simply: networks migrate; categories stay put; and networks create new categories. By and large, the effective units of migration were (and are) neither individuals nor households but sets of people linked by acquaintance, kinship, and work experience who somehow incorporated American destinations into the mobility alternatives they considered when they reached critical decision points in their individual or collective lives.¹³³

Mens nettverksteori i internasjonal migrasjonsforskning er en nyere modell eller videreutvikling av det eldre begrepet kjodemigrasjon, virker det som man i Norge i hovedsaklig fortsetter å bruke uttrykket kjodemigrasjon for å beskrive fenomenet. Østrem forklarer denne modellen slik:

Kjodemigrasjon gjør at utvandrerene kan dra i forvisning om at han kan knytte seg til miljø eller personer han kjenner i det landet som er målet for reisa. Kjodemigranten inngår i eit nettverk, enten bygt på slektskap, venskap, naboskap eller andre «skap» som migranten kan gå inn i og få rom innafor.¹³⁴

Da begrepet kjodemigrasjon først ble tatt i bruk av australske forskere i løpet på 60-tallet, ble det definert av MacDonald og MacDonald som; «bevegelsen gjennom hvilken fremtidige migranter får kjennskap til eksisterende jobbmuligheter, mottar midler til å forflytte seg og

¹³⁰ Ibid., 111.

¹³¹ Oswaldo Truzzi, "Redes em processos migratórios", 199-218, *Tempo social, revista social da usp*, v. 20, n. 1, São Paulo (2008), 199.

¹³² Østrem, *Norsk Utvandringshistorie*, 94.

¹³³ Charles Tilly, "Transplanted Networks", 79-95, Virginia Yans-Mc Laughlin, *Immigration Reconsidered, History, Sociology, and Politics*, (New York: Oxford University Press, 1990), 84.

¹³⁴ Østrem, *Norsk Utvandringshistorie*, 93.

avgjør hvordan de skal finne husly eller arbeid gjennom bruk av tette primære sosiale relasjoner». ¹³⁵ Baily brukte en lignende definisjon av migrasjonskjeder når han analyserte italiensk migrasjon til Argentina:

Personlige kontakter, kommunikasjon og utveksling av tjenester mellom familier, venner og *paesani* (de som stammer fra samme landsby, *paese*) i både mottaker- og avsendersamfunn», med virkning som, «som avgjørende faktorer for å avgjøre hvem som emigrerte, hvordan de valgte sin destinasjon, hvordan de skaffet seg arbeid og med hvem de opprettholdt sosiale relasjoner. ¹³⁶

Migrasjonsnettverk på sin side ble definert av Massey som:

Migration networks are sets of interpersonal ties that connect migrants, former migrants, and nonmigrants in origin and destination areas through ties of kinship, friendship, and shared community of origin. The existence of these ties is hypothesized to increase the likelihood of emigration by lowering the costs, raising the benefits, and mitigating the risks of international movement. Network connections constitute a valuable form of social capital that people draw upon to gain access too foreign development and high wages. ¹³⁷

Videre i samme tekst peker Massey på at effekten av sosiale bånd på emigrasjoners størrelse og sannsynligheten av hvem som emigrerte, har blitt bevist av forskere i mange studier gjennom bruk en rekke diverse metoder. ¹³⁸

Det kan virke som to sider av samme sak, men for å unngå misforståelser er det derfor viktig å skille mellom flere ulike ting, nettverk som kommunikasjon mellom i dette tilfellet først og fremst primære sosiale nettverk, og migrasjonsnettverk som er veldig likt eller overlappende med kjedemigrasjon. Jeg velger altså å bruke disse begrepene som følger; nettverk om sosiale strukturer og kjedemigrasjon om selve bevegelsen som følger.

Uansett definisjon er bruken av uttrykk som kjeder eller nettverk, et forsøk på å understreke omstendigheten av at mange tok avgjørelsen om å migrere, etter å ha blitt tidligere informert av tidligere migranter om muligheter eller problemer ved den tenkte destinasjonen. Dette

¹³⁵ MacDonald og MacDonald sitert i Truzzi, 202: “*como o movimento pelo qual migrantes futuros tomam conhecimento das oportunidades de trabalho existentes, recebem os meios para se deslocar e resolvem como se alojar e como se empregar inicialmente por meio de suas relações sociais primárias com emigrantes anteriores*” (MacDonald e MacDonald, 1964, p. 82)

¹³⁶ Baily sitert i Truzzi, 202: “*contatos pessoais, comunicações e favores entre famílias, amigos e paesani (conterrâneos de um mesmo paese, ou aldeia) em ambas as sociedades, emissora e receptora*”, atuando como “*fatores fundamentais para determinar quem emigrava, como escolhiam seu destino, onde se estabeleciam, como obtinham trabalho e com quem se relacionavam socialmente*” (1985, p. 47).

¹³⁷ Massey et al, “An Evaluation of International Migration Theory”, 728.

¹³⁸ Ibid.

kunne være i brevform, eller ved reemigrasjon. Brevformen var i de polske migrantenes til Brasil tilfelle den mest vanlige. Disse brevene brakte informasjon om mulig sysselsetting eller boforhold i tillegg til penger eller billetter som kunne muliggjøre utreise for flere migranter. Blant ting som ble funnet i de polske brevene kan vi finne; pass, skipskort, togbilletter til Bremen eller kvitteringer på sendte penger.¹³⁹

Etappemigrasjon og migrasjonskultur

Kjedemigrasjon er gjennom de nettverkene som blir dannet også nært koplet til fenomenet etappemigrasjon. Slik migrasjon foregår når personer er innom flere steder på veien fra utgangspunkt til mottakersted og migrerer etappevis. Det trenger ikke å være en forutsetning at de kjenner noen i steder de flytter til eller gjennom. Etappevandringen på samme måte som kjedemigrasjonen hadde mye å si for å opprettholde den internasjonale migrasjonen.¹⁴⁰ Et eksempel på dette får vi i brevet til Franciszek Skurczyński:

Når vi ankom Rio de Janeiro og landet på øya, fant vi på veggen inskripsjon fra Cyleński og da ble vi veldig glade, fordi da visste vi hvor han hadde reist. På samme måte etterlot vi inskripsjon på veggen for våre kjente. Så Aleksander og Jan og Grzela og Marcin dro til Porto Alegre i en annen retning, og Cyleński og Lucjan til provinsen Parana. Vi ble på øya 8 dager for å tenke oss om hvor vi skulle dra, og vi dro med Franciszek Skurczyński og Jan Cyleński etter Cyleński og Lucjan til Parana. På femte stasjonen møtte jeg Cyleński og Przybylski og vi ble veldig glade, vi var sammen i 7 uker. Så måtte vi skilles fordi gifte ektepar dro til en koloni og enslige til en annen. Cyleński dro til Ponta Grossa. Jeg og Lucjan til Rio Negro...¹⁴¹

Her kan vi se at de to unge migrantene reiser etappevis, at de ikke vet hvor de skal i Brasil når de kommer til Rio de Janeiro og mottaket på Ilha das Flores. De bestemmer seg for å dra til Paraná etter å ha sett skrift fra familie og venner på brakkeveggene der. De vet også på denne måten om at andre har dratt til Rio Grande do Sul. Skurczyński og kameraten legger også igjen samme type informasjon, ved å skrive på veggen til migranter som måtte komme etter

¹³⁹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 17.

¹⁴⁰ Østrem, *Norsk Utvandringshistorie*, 93.

¹⁴¹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 64, 234-237: «Kiedyśmy przyjechali do Ryjo de Żanero i wylądowaliśmy na wyspę i znaleźliśmy napis na ścianie Cyleńskiego już się ucieszyliśmy się bardzo, bo wiedzieliśmy gdzie on pojechał, my tak samo napi zostawilim do naszych znajomych. Więc Aleksander i Jan i Grzela i Marcin pojechali do Portu Alegre w inne strony, a Cyleński i Lucjan do Prana prowicji czyli guberni. Więc i my byliśmy na tej wyspie 8 din do namysłu, gdzie kto chce się zapisze więc my pojechalim z Franciszkiem Skurczyńskim i Janem Cyleńskim za Cyleńskim i Lucjanem do Parana. Na piątej stacji spotkałem się z Cyleńskim i Przybylskim i bardzo się ucieszyli i byliśmy razem 7 tygodni, więc teraz musielim się rozstać w ten sposób, że żeniate małżeństwo wyjechali na jedną kolonię, a kawaleria na drugą. Cyleński do Portu Grossa, a ja, Skurczyński i Przybylski do Ryjo Negro (i do Wielkanocy byliśmy w tym miasteczku na kwaterze i życie dostajem rządowe jako też i na siebie, a potem pójdziem na swoje gospodarstwo i jeszcze dostaniem na 6 miesięcy życie rządowe zaczem się swojego doczekamy zbioru»

dem. Formen for kommunikasjon er ganske interessant i seg selv, og den må ha vært vanlig under massemigrasjonstiden, for alle typer migranter. For øvrig i samme brev, blir foreldrene til Skurczyński bedt om å komme, broren blir bedt om å komme, Skurczyński ber også Korolewski-familien om datteren Maryianna sin hånd og om at denne familien kommer, eller om at hun kommer med foreldrene hans. Brevet er også forfattet til Przybylski-familien (de to ungkarene skriver sammen). Przybylski på sin side ber om at foreldrene kommer.

Mange migranter hadde vært innom byene før de migrerte videre. Noen av de områdene i Europa med størst utvandring til Amerikaene i løpet av det 19. århundret, hadde allerede erfart mange mindre migrasjoner. Disse gikk ofte til naboregioner, der det var lettere å finne jobber eller høyere lønninger. Dette hadde bidratt til at det mange steder hadde allerede oppstått en migrasjonskultur, som med tiden kunne bli til transatlantisk migrasjon.¹⁴² De første migrasjonene av større omfang fra den russiske delen av Polen til USA, tok plass i årene 1845-1846. Da også gikk migrasjonen over de prøyssiske områdene og ble hardt slått ned på av de russiske myndighetene, de som ble tatt ble straffet med bøter eller fengsel.¹⁴³ Dette skjedde altså nesten et halvt århundre før brasilfeberen. I hele perioden etter den første, krysset stadig flere potensielle migranter over grensene til Prøyssen. Steg for steg, gikk deres ferd til «det lovede land» på den andre siden av Atlanterhavet. Byer nær grensen med Prøyssen utviklet en «illegal» reiseindustri, området var fullt av smugleruter og grensen besatt av korrupte funksjonærer.¹⁴⁴ Denne migrasjonskulturen bidro til at det på slutten av det 19. århundret utviklet seg en kjedemigrasjon til Brasil også. I verket *The Polish Peasant in Europe and America* peker Thomas og Znaniecki på at de fleste som dro til Amerika hadde tidligere migrasjonserfaring. Det er liten grunn til å tro at forfatterne i *Emigrantenes brev* ikke hadde en lignende erfaring.¹⁴⁵ Et eksempel på en slik bevegelse er det mulig å se i dette brevet; «Vi som dro fra fabrikken kom alle sammen, Lindry, Szczesny, Ofman, Skowroński, Jaruszefski, Zieliński[...] Vi hilser Cyndrel(familien) og ber dere om å sende brevet til mor i Łódź.»¹⁴⁶ Marcin Miler skriver her med kona fra São Mateus do Sul, Paraná, til en ukjent adressat i Ostrowy, Kutno-distriktet. Det blir bedt om at brevet så videresendes til moren i industribyen Łódź. Det går frem av brevet at moren er i der med bror, søster og deres

¹⁴² Truzzi, "Redes em processos migratórios", 200.

¹⁴³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 26.

¹⁴⁴ Norman Davies, *Gods Playground*, Vol II, 72.

¹⁴⁵ Wtulich, *Writing Home*, s.3.

¹⁴⁶ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 52, 215: "My cośmy s fabryki wyjechali, dostaliśmy się wszyscy razem, Lindry, Szczesny, Ofman, Skowroński, Jaruszefski, Zieliński[...] Cyndrelów pozdrowiemy i prosimy was o odesłanie listu do matki do Łodzi."

ektefeller. Alt peker på at Miler-familien og de andre fra denne fabrikk, er en del av den polske migrasjonskulturen og passer inn i et «klassisk» mønster med migrasjon til større tettsteder før en reiser videre.

Noen pionerer kan fungere som tiltrekningsagenter og få andre til å bosette seg fast i nye områder. Kjedemigrasjon kan da vokse frem som et resultat av de utforskende pionerers virke.¹⁴⁷ Den første samlede gruppen polske bønder kom til Brasil i 1869, de kom fra Silesia i den prøyssiske delen av Polen til Brusque i Santa Catarina. Årsaken til at de kom dit var en desertør fra den prøyssiske hæren som egentlig het Sebastian Woś. Han tok navnet Edmund Saporski ved ankomst til Brasil i 1867 og kom til Santa Catarina sammen med tyske kolonister. Herfra klarte han å overbevise flere familiemedlemmer og venner om å komme til Brasil. Disse ble fulgt av flere og til sammen ankom trettito familier (164 personer) til Santa Catarina i perioden til 1870.¹⁴⁸ Etter konflikter med de tyske migrantene og på grunn av dårlig jordkvalitet, påvirket Woś-Saporski hjulpet av presten Antonio Zielinski, en del av polakkene til å dra videre til Paran . Her bosatte de seg i området rundt Curitiba i 1871.

Paran  skulle bli delstaten med størst innvandring fra de polske områdene, men mange kom fortsatt også til Santa Catarina og Rio Grande do Sul. Alt i alt kom om lag 10 000-15 000 fra de tyske og  sterriske delene av Polen i tiden forut for brasilfeberen av 1889-92, fra den russiske delen.¹⁴⁹ De nyankomne m tte også etablerte landsmenn i Brasil. Ekteparet J zefa og Antoni Lewinski som kom til Blumenau i Santa Catarina forteller: «Vi bor blant folk som allerede bor her i 17 år, [de har] eiendom som polsk adel.»¹⁵⁰ Andrzej Borkowski forteller dette fra T mas Coelho, Paran : «fordi her tar den brasilianske regjering seg av folk med omsorg de g rdseierne som er her fra for 20 år siden har ikke betalt tre grosze (tilsvarende  re) skatt engang ...»¹⁵¹ Han skriver dette brevet fra immigrantbrakkert i T mas Coelho, n r Curitiba. Dette er en av de eldste polske koloniene etablert i Paran  og en del av ringen av kolonier rundt byen som forsynte Curitiba med mat.¹⁵² (med Dom Pedro II, Santa C ndida, Orleans, Santo In cio, D. Augusto, Rivi re, Muricy og Lamenha Lins.) Tre andre migranter

¹⁴⁷ Truzzi, “Redes em processos migrat rios”, 202.

¹⁴⁸ Mazurek, “Presen a polonesa no Brasil”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 22.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrant w*, brev 50, 212: ”Tu u nasz s  ludzie przes o 17 lat, [maj ] maj tek jak u wasz szlachta polska.”

¹⁵¹ Ibid., 176: ”bo tu rz d brazylijski zajmuje si  troskliwie[...] bo to ci gospodarze kt rzy s  od 20 lat jeszcze trzy grosze podatku nie zap cili[...]

¹⁵² Oliveira, “Dimens es da imigra  o polonesa”, *Poloneses sob o cruzeiro do Sul*, 82.

skriver fra São Mateus do Sul, også i Paraná.¹⁵³ Hit kom to tusen polske familier ledet av den tidligere nevnte Wos-Saporski i 1890-1891.¹⁵⁴ Saporski var også den som personlig planla denne kolonien og målte opp tomtene. Han var ingeniør og landmåler av yrke. En kort stund var han også bestyrer for de polske koloniene rundt São Mateus do Sul. Blant de som kom dit var det representanter for den «eldre» polske immigrasjonen.¹⁵⁵ Dette gjorde at kommunikasjonen med myndighetene var lettere her, ved at de som allerede hadde vært i Brasil en stund og kunne portugisisk kunne fungere som mellommenn. Deres kunnskap om hvordan en drev jordbruk i Brasil var også nyttig for de nyankomne. Pionerene hadde ofte ledende roller i de polske immigrantsamfunn, som forretningsfolk eller etablerte håndverkere. Derfor bidro de også til å sysselsette sine nyankomne landsmenn.

Nettverk og spredning av informasjon

Det var flere kilder som spredte informasjonen om mulige reisemål; artikler i pressen, emigrasjonsagenter sponset av brasilianske myndigheter og migranternes brev. Sistnevnte hadde stor betydning fordi bøndene stolte mer på familienes eller bekjentes beretninger, enn på propaganda eller flyblad spredt av ukjente. Brevet til søkenparet Ignacy og Marianna Binkowscy fra Silveiro Martins, Rio Grande do Sul er også et eksempel på hvordan et brev kunne spre informasjon til hele den utvidede familien og naboer eller venner. Omtrent femten personer blir bedt om å komme til Brasil i dette brevet:

Kjære Kone, dra forttest mulig til meg i Brasil for jeg venter deg utålmodig i Silveiro Martins, og du bror Franciszek Hojnoski med kona di, etterlat/forlat alt til bestefar[----]Jeg dra etter meg og ta med min kone med deg så fort som mulig. Ta med deg så mye penger som du klarer i det minste seksti rubler. Også du onkel Jaworski Mateusz med kona di, ta med eiedommen din og du kommer til å være storkar Brasil. Dere vil ankomme første øya (Ilha dos flores), som er i Rio de Janeiro Brasil, skriv dere til Porto Alegre, fra Porto Alegre til Silveiro Martins, der kommer jeg til å vente utålmodig og ta dere sammen mye som mulig så fort som mulig. Bror Dymkowski og Dziwunkoski og også alle kjente, som bare har lyst til Brasil, ikke vær redde for noe og ikke tenk på hva folk snakker. [...]Også til dere enke Wieniecka med døtre bukker jeg til, kom til Brasil dere også [...]Også Ignacy Kalinowski sender hilsen til sin kone Mnichalina Kalinowska og til Foreldre og hele familien og ber om at de kommer til

¹⁵³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*: brev 40, 192, brev 48, 209, brev 63, 233

¹⁵⁴ IBGE, Cidades, Paraná, São Mateus do Sul

http://cidades.ibge.gov.br/painel/historico.php?lang=_EN&codmun=412560&search=sao-mateus-do-sul

¹⁵⁵ «Immigranter fra rundt Curitiba veldig viktige, de kjente til språket og fungerte ofte som mellommenn i kontakten med myndighetene. De viste også hvordan og når en trengte å så eller plante. Nadolny, Ormianin og Flizikowski er de som nevnes. Sistnevnte var kjøpmann. I tillegg kom Witkowski som hadde bodd her allerede i syv år, og bygde båter for Companhia Lloyd.» Romão Wachowicz, *“Suor em São Mateus”, Cenas do Centenário da Imigração Polonesa ao Paraná (1971)*, (Curitiba: Editora Gráfica Vicentina Ltda, 1984), 25.

Brasil [annen håndskrift:] Kjære og Ærede Svoger Ignacy Gromcewski, Vi er takket være Høyeste Vårherre ved god helse noe vi også ønsker dere og alt dere måtte ønske dere fra Gud ellers og kjære svoger hils Kciński fra meg med kone og deres barn. Ærbare/Ærede Svoger hvis du har hensikter og ønske så kom sammen med Kuceński for jeg har det bedre her enn i Polen og hvis dere skal dra så kom samme vei som vi tok og vi skal se hverandre. Gud vær med dere. Jignacy Binkowski og hans Kone Maryjana Binkowska.¹⁵⁶

Familienettverk og videre nettverk av venner og bekjente gjorde at budskapet ble spredt i praktisk talt hele landsbyer og videre påvirket hele regioner. Jo nærmere en landsby lå en annen med stor utvandring desto større var muligheten for at den også ble «smittet» av brasilfeberen.¹⁵⁷ Den demografiske veksten i Kongedømmet Polen var stor både i forhold til resten av det russiske imperiet og sammenlignet med andre europeiske land. Det var også det av de polske områdene med størst demografisk vekst (sammenlignet med de tyske eller østerrikske).¹⁵⁸ De fleste migrantene under den første brasilfeberen kom også fra de tettest befolkede områdene i Kongedømmet Polen.¹⁵⁹ Det blir ofte bedt om at brev leveres videre: «Kjære svoger Woltański; jeg ber deg om å gi dette brev videre til Hermanowicz Wojciech, som ba oss om å få vite noe om Spanierski, fordi han dro med hele familien til Brasil. Vi traff hverandre tilfeldigvis på skipet.»¹⁶⁰ Dette er en tendens som gjentar seg; I brevet til Piotr Murlik blir hele den utvidete familien bedt om å lese brevet (det vil si bror, søster, svoger og svigerinne, tante, onkel, fettere, gudforeldre) i tillegg blir de bedt om å videresende brevet til ikke mindre enn to forskjellige familier (venner eller bekjente på to forskjellige lokaliteter i Polen) og en familie til blir bedt om å hilse fra Murlik i Brasil. På slutten av brevet blir

¹⁵⁶Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 28, 174: «Kochana Żono, wybieraj się jak najprędzy do mnie do Brazili bo cię czekam niecierpliwie w Selwero Martins (Silveiro Martinho, Rio Grande do Sul) i ty bracie Franciszku Hojnoski wraz żonu swoju, ostawiaj wszystko dziadkowi [----]i psyjezdiaj za mnu i zone moju psywoż jak najprędzej ze sobu. Piędzy bjeż z sobu jak najwięcej chociaz do czezdzieiut [sześćdziesiąt] rubli. Tagże i ty wuju Jaworski Mateuszu wraz ze swoju żonu pczywoć [=przywoż] majutek jaky mał to będziesz to będziesz panem dużem w Brazylji. Pszyjedziecie na pirszu wyspe, ktura jezd w Brazylji Rio Eneziero, tam się zapisujcie do Portu Alegre, z Portu Aliegry do Szelwero Martyns, tam ja będę na waz czekał z niecierpliw[os]ciu i zbirać się jak najwięcej. Bracie Dymkowski i Dziwunkowski także i wszyscy znajumy, ktuzy tilko macie ochotę do Brazylji, nie bujcie się niczego i nie uważajcie na gadania lucke[...].tagże i waz Wieniecka wdowo z twema curkami kłaniam wam się, tagże pczyjeżdżajcie do Brazylji[...].Tagże i Ignacy Kalinowski pszysył dla czwoje [swojej] żony Mnichaliny Kalinoskiej najniższe ukłony wraz i dla Rodzicu w i całky rodziny i prosi o pszyjazd do Brazylji [Inną ręką:] Sanowny i Kochany Szwagze Gromceski, Jezdeźmi z łaski Nawysego Boga i kochany swagze pozdruw ode mnie Kcińskiego i zone i dzieci jejech. Sanowny Swagze jezli mas zamiar i chenę to przyjać do mnie razem s Kuceńskim bo mnie lepi jak w Polsce i wam tez lepi byndzie jak w Polsce i jak byndziecie jechali to jatcije [=jedźcie] jak my jechalim to się zobacemy ze sobom. Ostońce z Bogiem. Jignacy Binkoski i Zona jego Maryjana Binkoska.»

¹⁵⁷ Truzzi, "Redes em processos migratórios", 205.

¹⁵⁸ Demografisk økning på tre og en halv gang i forhold til dobbel i Nordvest-Europa i perioden 1810-1910, Wtulich, *Writing Home*, 6.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 50, 212: «Kochany szwagrze Woltański; prosze cie, odaj ten list Hermanowiczowi Wojciechowi, który nasz o to prosił, abyśmy mu uwiadomili o Spanierskim, gdysz on wyjechał z całą familiją do Brazeli.»

broren også bedt om å komme og ta med seg en bra jente til brevforfatteren. I tillegg følger det med en kort beskjed fra Wojciech Lasakowsky til barna.¹⁶¹

Familiestrategier og finansiering

Immigrasjonen til Brasil skiller seg ut på den måten at store deler av den ble finansiert eller subsidert av den brasilianske staten, enten av føderale midler eller delstatene. Derfor var hele familier i stand til å reise dit, i større grad enn til andre destinasjoner. Familier var i aller høyeste grad velkommen i kaffeplantasjene i São Paulo, der barn ble sett på som gratis arbeidskraft. En del generelle tendenser eller migrasjonsstrategier gjelder også de polske migrantene. Ofte migrerte man når forholdet mellom munnene man måtte mette og arbeidshender var fordelaktig, det vil si når barna nådde puberteten. Dette var en vanlig strategi blant migranter som dro til Brasil, særlig de som dro til Sør-Brasil for å kolonisere.¹⁶² Kolonisering av jorden her nærmest krevde en kollektiv innsats. Andrzej Borkowski skriver følgende: «Og de som er med familie det er ektefeller eller foreldre med barn så tar de grunn på kolonien, og jeg selv har rett til å ta land på samme måte som de andre, men hvordan skal jeg kunne alene klare å håndtere den.»¹⁶³ I fortsettelsen av brevet ber han foreldrene om å komme hvis de føler seg friske nok og forteller at de da kan ta jord på en koloni.

Den utvidete familien hadde stor betydning i de polske områdene. I mange tilfeller ble avgjørelsen om å emigrere og hvem skulle dra, tatt i felleskap av den utvidete familie eller nabogruppe.¹⁶⁴ Dette var ofte forberedt av korrespondanse med slektinger og kjente som allerede befinner seg i Brasil. Noen ganger dro mannen først for å forberede for konas og resten av familiens ankomst. Men dette gjaldt også ofte hele familien. I dette brevet ber Jan Muszyński kona om å komme, moren blir bedt om å komme, to brødre blir bedt om å komme og en svoger eller fetter (bror Sobolewski) blir bedt om å komme, alle med sine familier. Det blir også bedt i postscriptum om at stedatteren til Robaczyński kommer, fordi han befinner seg på samme sted som forfatteren av brevet:

Kjære kone kom, hvis du ønsker, bare ta med deg sengetøy, klær, strykejern, gafler, skjeer fordi de blir nødvendig her, kjøp bukser for meg og du kjære bror Jgnacy kom med kone og barn, bare ta med hva du kan, og særlig klær og sko for det er dyrt her.

¹⁶¹ Ibid., brev 54, 220.

¹⁶² Truzzi, "Redes em processos migratórios", 204.

¹⁶³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 28, 175; «I tem co z familią to jest małżeństwo albo rodzice z dziećmi to biorą granta na kolonij, ale ja chociaż mi prawo służy wziąć tak samo grant jak i innym to go nie biorę dlatego bo cusz dał za radę z nim jeden człowiek[...]

¹⁶⁴ Ibid., 29.

Når du kommer til Bremen kjøp en hagle for dine penger og jeg betaler deg tilbake og du, Kjære Mor, kom du og så skal vi alle være sammen. Bare når du får brevet så ikke ødelegg det, bare hold det ved deg sånn at du ikke glemmer hvor du skal dra, ikke dra et annet sted. Ikke tro at de drukner laken eller store pakker, bare kom hit slik jeg forteller/ordrer dere. Bror Sobolewski kom du og, [...] , bare ta med deg sengetøy og klær fordi nettene her er kalde. [...] Kjære Kone, fortell Robaczyńskis stedatter at hun skal komme til Jan Robaczyński, til samme sted hvor jeg befinner meg. Vi sees, Jan Muszyński¹⁶⁵

Det skjedde ofte at bror tilkalte bror eller søster med svoger eller svigerinne, onkler tok imot nevøer eller at man tilkallte fettere. Noen ganger var det de eldste som dro først; Jan Sitniewski ber både sønn og datter med familier komme etter dem til Rio Grande do Sul.¹⁶⁶ Noen ganger var det omvendt. Ofte tilbød de som ankom først å betale reisen helt eller delvis for de som fulgte. Adam Labuda skriver følgende til sin svoger i Polen: «Vi forventer at vi kommer til å få det bra fordi jorden her er fruktbar og alt gror, så kjære svoger kom til oss og ta med min mor, hvis hun er i live og jeg ber deg ta med henne og min søster, og jeg vil gi betale deg tilbake for alle utgifter.»¹⁶⁷ Riktignok subsidierte eller sponset den brasilianske regjering for reisen over havet og den første tiden i Brasil. Men man måtte fortsatt komme seg til havna i Bremen eller Antwerpen, skaffe en rekke dokumenter, bestikke grensefunksjonærer eller smuglere som kunne få en over grensen. Summen av dette var uansett en betydelig kostnad for de polske migrantene.

3.4 Nettverkens betydning i Brasil

De sosiale nettverk var ikke bare viktige for avgjørelsen om å migrere, de var viktige også etter ankomst. Det er vanlig å se på i hvilken grad nettverk dannet før migrasjonen påvirket valg av yrke, valg av bosted i mottakerlandet, hvem man giftet seg med eller bidro til å skape immigrantforeninger. Betydningen av disse nettverkene og deres varighet over tid varierte

¹⁶⁵ Ibid., brev 55, 220-221: «Kochana żono przybywaj, jeżeli masz życzenie, tylko pościeli, ubrania, żelazko, noże, widelce, łyżki zabierz z sobą bo tutaj będzie potrzebne, dla mnie kóp spodnie i ty bracie kochany Jgnacy przyjeżdżaj także z żoną i dziećmi, tylko zabierz co możesz, a najważniejsze ubranie i buty bo tutaj drogie. Jak przyjedziesz do Bremlu to kup dubeltówkę za swoje pieniądze a ja ci wrócę i ty, Kochana Matko, przybywaj to będziemy wszyscy razem. Tylko jak dostaniesz list to nie niszcz go, tylko go trzymaj przy sobie bo żebyś nie zapomniała gdzie masz jechać, żebyś gdzie indziej nie pojechała. Nie wiercie że topią pościel albo z dużymi paczkami, wszystko nieprawda, przyjeżdżajcie tylko tutaj gdzie ja wam każe. Bracie Sobolewski i ty tutaj przyjeżdżaj, tylko zabierz z sobą pościel i ubranie bo tutaj noce są chłodne. [...] Kochana Żono, donieś do pasierbicy Robaczyńskiego de Regimina żeby przyjechała do Jana Robaczyńskiego w to samo miejsce gdzie i ja jestem. Do zobaczenia, Jan Muszyński

¹⁶⁶ Ibid., brev 62, 232.

¹⁶⁷ Ibid., brev 48, 209; «Spodziewamy się iż nam dobrze byndzie bo ziemia jest urodzajna i wszystko rośnie, a więc kochany szwagrze przyjeżdżajcie do nas i gdy moja matka jest przy zdrowiu to proszę was ją wraz z moją siostrą, a wydatki wszelkie wam zwrócę.»

utvilsomt fra migrantgruppe til migrantgruppe. Primære nettverk kunne nok ha en større betydning hos noen folkeslag enn andre. Den utvidete familie sto særlig sterkt i Sør- og Øst-Europa, sammenlignet med for eksempel den anglo-saksiske verden. Dette er mer en tendens enn en regel, men er allikevel verdt å ha i bakhodet.¹⁶⁸ Doudstar forteller om tette og langlivede polske nettverk basert på tradisjon og religion.¹⁶⁹

Videre er det en kjensgjerning at selve migrasjonen skapte nye erfaringer eller identiteter som kunne resultere i at det ble skapt nye nettverk. Fra ombordstigning på skipene kunne nye kontakter dannes, familier og individer møtte andre med lignende skjebne. Denne prosessen fortsatte i Brasil. Nye nettverk ble konfigurert på basis av felles kultur eller språk. På denne måten kunne folk fra forskjellige regioner i gamlelandet, få en sterkere tilhørighet til hverandre som en effekt av migrasjonen. En immigrant skriver i mellomkrigstiden: «Stor del av familiene som kom hit fra Polen for 40 år siden er spredte. I dag er tilpasningen til forholdene mye lettere for den polske landbruker, fordi at de tidligere bosetterne og deres avkom utgjør stor hjelp til nyankomne.»¹⁷⁰ En memoarforfatter forteller: «Vi utgjorde så godt som en stor familie (i urskogen), for det er først i et fremmed land at en føler den nestes vennskap.»¹⁷¹

Det er påfallende at den første polsk-brasilianske forening og kanskje den mest innflytelsesrike, *A Sociedade Polono-Brasileira Tadeusz Kosciuszko*, ble formet den 15. juni 1890 i Curitiba.¹⁷² Tidspunktet var nok ikke tilfeldig. Den ble altså dannet under den innledende fase av brasilfeberen. Blant stifterne var pioneren Saporski. Mange av stifterne var da brasilianske statsborgere, som en følge av naturaliseringsloven 1889 når Brasil ble republikk. Saporski og hans tette bånd til myndighetene var av avgjørende betydning. Ifølge Marcio de Oliveira var denne foreningens hensikter å unngå isolasjon fra sivilisasjonen.¹⁷³

¹⁶⁸ Da Orden, *Una Familia y un océano de por medio*, 108.

¹⁶⁹ Neda Mohtadi Doudstar, *Imigração Polonesa: Raízes Históricas de um Preconceito*, Dissertação de Pós-Graduação/Masteroppgave, (Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 1990), 38.

¹⁷⁰ Andrzej Pasternak, *Listy Emigrantów do «Przyjaciela Ludu», «Wieńca i Pszczółki», «Zarania», «Piasta», «Wyzwolenia» w latach 1899-1938*, (Rzeszów: Stowarzyszenie Dar Wspólnota Polska, 1994), brev 220, 281: «Duża część rodzin przybyłych tu z Polski przed mniej więcej 40-ma laty rozproszyła się. Dziś rolnik polski oswaja się już łatwiej z warunkami tutejszymi, temwięcej, że dawni osiedleńcy i ich potomstwo stanowią pomoc dla nowo przybyłych.»

¹⁷¹ Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, forord, 16: «W puszczy brazylijskiej stanowiliśmy jedną wielką rodzinę, dopiero zagranicą człowiek czuje prawdziwą przyjaźń.»

¹⁷² <http://www.sociedadepolonesakosciuszko.org>

¹⁷³ Márcio de Oliveira, «Os poloneses do Paraná (Brasil) e a questão da nacionalização dos imigrantes (1920-1945)». In: SIMPÓSIO NACIONAL DE HISTÓRIA, 25., 2009, Fortaleza. *Anais do XXV Simpósio Nacional de História – História e Ética*. Fortaleza: ANPUH, 2009. <http://anais.anpuh.org/?p=13730> html

Mer nøyaktig gikk dette utpå: samling av polakker i Curitiba og omgivelsene, å øke dannelses gjennom utdanning, opprettelsen et bibliotek med lesesal og undervisningsrom, gjensidig bistand og hjelp i tilfelle sykdom eller uforutsatte ulykker, hjelp til nyankomne landsmenn, oppretholdelse av polske tradisjoner og kultur samt bidra til underholdning av den polske kolonien.¹⁷⁴ *A Sociedade Polono-Brasileira Tadeusz Kosciuszko* dannet eksempel for andre polske foreninger i Brasil. Betydningen av et enhetlig forsvar av de polske immigrantenes interesser og løsning av sosiale og politiske spørsmål var særlig viktig innledningsvis. Etter hvert fungerte den som de polske immigrantenes politiske parti i Paraná og Curitiba, med Saporski som dens representant. Denne foreningen tok også stilling til indre brasilianske anliggender. I tillegg kom utgivelse av aviser og tidsskrifter, «Gazeta Polska w Brazylii» ble forfattet i foreningens lokaler. Her var Saporski også medeier og redaktør. Andre tidlige foreninger som oppstod som en følge av den første brasilfeberen og bør nevnes er; *Zgoda* (Enighet) i Rio de Janeiro, som oppstår i november 1890. Paramilitære *O Atirador/Strzelec* (Skytteren) stiftet i São Mateus do Sul i 1891, omdøpt til *A Sociedade Kazimierz Pulaski* i 1896. *Orzeł Biały* (Den hvite ørn) stiftet i byen Rio Grande, Rio Grande do Sul i 1894.¹⁷⁵ Disse foreningers rolle var omfattende innledningsvis og de tok på seg mange funksjoner i fraværet av statens tilstedeværelse. Polske skoler var også noe som oppstod ettersom behovet økte, den første skolen ble etablert i kolonien Orleans ved Curitiba i 1876 av Hieronim Durski, som hadde kommet til Brasil i 1851. Durski skrev også den første to-språklige læreboken for polske skoler i Brasil, *Elementarz dla polskich szkół w Brazylii w języku polskim i portugalskim* (Lærebok for polske skoler i Brasil på polsk og portugisisk), utgitt i 1893, nettopp med tanke på den «nye» immigrasjonen som kom fra 1889.¹⁷⁶

Polsk migrasjon i forhold til Faists modell

Når det gjelder polske migrasjonens samsvar med migrasjonsteori er det på sin plass å nevne en til. Den polske migrasjonen til Brasil og da særlig dens tre første faser samsvarer også med modellen til Faist, slik den er presentert av Sæther i *Expectations Unfulfilled, Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940*.¹⁷⁷ Det er en kumulativ prosess over flere generasjoner også for den polske migrasjonen til Brasil, hvis vi regner fra elitemigrantene rundt 1850 og til 1914 som var sluttstreken for den polske brasilfeberen. Mange av de første

¹⁷⁴ Sociedade Polonesa Kosciuszko forside: <http://www.sociedadepolonesakosciuszko.org>

¹⁷⁵ K. Groniowski, «Gorączka Brazylijska», 329.

¹⁷⁶ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 74.

¹⁷⁷ Steinar Sæther, «Making Sense of a Minor Migrant Stream», 17-56, Steinar Sæther, *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940*, (Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2016), 19-20.

migrantene er både eventyrere og pionerer. Deres emigrasjon fra Polen er ikke tilfeldig, den hadde ofte politiske årsaker. Men at de kommer til Brasil er det, de er først for eksempel i Frankrike, Mexico eller andre steder og får høre om muligheter i det brasilianske militæret eller behov for ingeniører i landet. Pioneren Wos-Saporski var først i Uruguay når han først kom til Sør-Amerika, han blir med en tysk adelsmann til Brasil. Når de demografiske eller økonomiske faktorene blir fordelaktige, akselerer migrasjonen. Dette samsvarer med den innledende fasen av den polske masseemigrasjonen til Brasil. De «svake» sosiale bånd har ifølge Faist en større betydning enn nær slekt. Det kan stemme også for de polske migrantene vi hører ofte om den «utvidete» familiens betydning eller at hele landsbyer drar, brevene blir lest kollektivt og går fra hånd til hånd. En memoarforfatter skriver at de drar på grunn av informasjon som blir spredt rundt i landsbyen over tid, av naboer, ikke nær familie. Pionerer som Wos-Saporski, Zielinski eller Durski, fungerer som «brokers» eller «gatekeepers» og senker migrasjonskostnadene ved å hjelpe til med etablering, reisen, språk også videre. Gjensidig hjelp og solidaritet mellom de polske migrantene i Brasil er også viktig. Den andre fasen der migrasjonen akselerer kraftig, samsvarer med den første bølgen av den polske brasilfeberen. At migrasjonen får en bredere klassemessig bakgrunn passer også med teorien til Faist. De første polske migrantene til Brasil hadde en relativt høy bakgrunn, de på begynnelsen av masseemigrasjonen kan man betegne som et mellomskikt. Det er først når kostnadene senkes betraktelig som en følge av Brasils subsidiering av reisen og utdeling av jord at alle kan komme. Brasilfeberen samsvarer med beskrivelsen av den kritiske terskel, det er «takeoff» for den polske migrasjonen til Brasil. Etter dette får den en viss metning, men på grunn av delingene og senere historisk utvikling med Polens uavhengighet og verdenskriger, er det vanskelig å tilpasse den polske migrasjonens siste faser til Faists modell.

3.5 Oppsummering

Her har jeg gitt en kort innføring i mikro, meso og makro perspektiv i forhold til de mest relevante migrasjonsteorier for denne oppgaven. Så har jeg gått ekstra nøye gjennom kanskje de viktigste teoriene som det er vanlig å forske på ved å se på brev; kjedemigrasjon og nettverk og de tilknyttede fenomenene etappemigrasjon og migrasjonskultur, med eksempler fra de polske migrantenes brev. Noe av dette kan virke som en gjentakelse av forrige underkapittel om brevenes rolle da dette henger sammen, men fokuset har her altså vært større på selve kjedemigrasjonen og de tilknyttede teorier. Det er helt åpenbart at den polske migrasjonen til Brasil er preget av nettverkens rolle, en kan se kjedemigrasjon og hvordan

tidligere migrasjonserfaring eller en slik kultur har ført til en transatlantisk migrasjon til Brasil (og USA). Ved å se på migrasjon gjennom kjedemigrasjonsperspektivet, trer de sosiale mønster og kulturelle forhold klarere frem i lyset. Selv om det er en kjensgjerning at mange dro som kjedemigranter tilknyttet eksisterende nettverk i mottakerlandet trenger utelukker ikke at dro som økonomi eller av politiske grunner som det viktigste motivet. På et sted med stor utvandring vil migrasjonsalterantivet være en del av livet. Det blir registrert at migrantene drar men det trenger ikke å bety et dramatisk oppbrudd med hjemstedet.¹⁷⁸ Migrantene på sin side knyttet seg ofte til nye nettverk av «landsmenn» på mottakerstedet noe som kunne bidra til å innledningsvis styrke en «felles» identitet. Muligheten til å tilknytte seg eksisterende nettverk bidro til at immigrantenes liv ble gjort noe lettere.

¹⁷⁸ Østrem, *Norsk Utvandringshistorie*, 111.

4 På jakt etter velstand og frihet

Polsk migrasjon i løpet av det 19. århundret hadde to hovedmotivasjoner; økonomisk og politisk. De massene som kom til Brasil i løpet av det 19. århundrets andre halvdel hadde kommet etter en liten, men allerede eksisterende, vital politisk motivert immigrasjon. Denne kom som en følge av tapet av uavhengighet, Napoleons tap, og en rekke mislykkede nasjonale oppstander.¹⁷⁹ I den russiske delen av Polen genererte disse alltid to migrasjoner, en i form av tvungen forvisning til Sibir, og en spredt rundt om i verden, hvor av en liten del kom til Brasil. Dette var ofte medlemmer av overklassen, profesjonelle militære, ingeniører eller leger, som raskt blandet seg inn i den brasilianske eliten. Den polske migrasjonen til Brasil er ikke en spontan migrasjon men en «styrt» migrasjon. Noen av de tidligere elitene har en direkte påvirkning på massemigrasjonen til Brasil. *Sociedade Colonizadora Pereira, Alves & Bendaszewski* skal ha stått for frakten av mange polske og tyske migranter til Brasil på begynnelsen av massemigrasjonen.¹⁸⁰ Eugenio Bendaszewski var tilknyttet de imperiale elitene i Rio de Janeiro. Ingeniøren og majoren Florestan Rozwadowski (1822-1905) var en forkjemper for polsk immigrasjon og publiserte i 1875 boken *O Governo e a colonização*, der han argumenterer for europeisk immigrasjon til Brasil. Stanisław Przewodowski (1843-1905), født i Brasil, orlogskaptein i den brasilianske marinen og krigshelt fra Trippelalliansekrigen, viste stor interesse for de polske kolonistene. Hans sønn, Oscar Przewodowski (1868-1927), advokat og jusprofessor ved Universidade de Niterói, gjorde det samme.¹⁸¹ De sistnevnte var henholdsvis andre og tredje generasjons polsk-brasilianere. Jeg har allerede beskrevet Woś-Saporskis virke og presten Zielinskis rolle under begynnelsene av massemigrasjonen, deres tilstedeværelse i Brasil hadde også politiske årsaker.¹⁸²

Massemigrasjonen på slutten av det 19. århundret, som brevenes forfattere er en del av, forklares ofte med landets og folkets fattigdom. Dette kan kritiseres ved å peke på det er

¹⁷⁹ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland: Volume II: 1795 to the Present*, (Oxford, Oxford University Press, 2005), 67.

¹⁸⁰ Oliveira, "Dimensões da imigração polonesa", *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 78.

¹⁸¹ Smolana, "Personalidades que cimetaram a presença polonesa na América Latina", 175-192, *Presença polonesa*, 188.

¹⁸² Woś-Saporski hadde stukket av fra prøyssisk militærtjeneste. Zielinskis historie er mer inviklet, vi vet ikke så mye om han fra Europa bortsett at han stammer fra Galicia, det som er helt sikkert er at før han kom til Brasil var med i Mexico som feltprest for de polske soldatene som fulgte Maximilian den 1. (av Østerrike/Habsburg). Mange av disse var januaropprørere fra 1863-64, som etter å ha krysset grensen fra Kongedømmet Polen til Galicia måtte velge mellom å bli utlevert til russerne eller bli med på Maximilians mislykkede eventyr i Mexico. Derav også hans kontakter ved det brasilianske hoff. Ibid., 190-191.

vanskelig å skille politikk fra økonomi i polakkenes tilfelle. Det er problematisk å skille det ene fra det andre når politisk undertrykkelse skapte uvanlig tunge omstendigheter, som økte sannsynligheten for ytterligere forsterking av push-faktorer. Massenens flukt var da mer enn bare håp om å få bedre sine kår eller økonomiske muligheter, det ville også inkludere et ønske om å slippe unna Russlands antipolske politikk.¹⁸³ Følgende sitat forteller om et Brasil som brevforfatteren oppfatter som en løsning på begge deler: «Brasil er et enormt land som kan huse alle polakker og det vil fortsatt være plass, samtidig flyter det med melk og honning her og det er eksepsjonell frihet.»¹⁸⁴ Samtidig var det å reise ulovlig også en demonstrasjon av sivil ulydighet, som kan tolkes som en form for motstand mot Tsardømmet. Avisen «Warszawski Dniwnik» rapporterer om en folkemengde som nærmer seg grensen selv om grensevaktene fyrer varselsskudd, kaster stein på de og roper de «hurra» mens de stormer over grensen, flere blir drept, grensevakten får forsterkninger, to hundre blir stoppet og sendt hjem, og et hundretalls kommer seg gjennom, ifølge avisen.¹⁸⁵

4.1 Politisk diskriminering

Jeg starter derfor med å beskrive den politiske konteksten i Kongedømmet Polens tilfelle. Russifiseringen hadde blitt forsterket etter det siste mislykkede forsøket på å vinne selvstendigheten, Januaroppstanden i 1863-65. Den berøres ikke direkte av brevenes forfattere, men flere av memoarenes forfattere beskriver at fedrene deres deltok her. Oppstanden førte til at Tsaren løste bøndene fra livegenskapet i 1864, som en følge av at nasjonalregjeringen (opprørerne) hadde gjort det samme året før. Dette gjorde at mange bønder først deltok i oppstanden for så å trekke seg ut året etter. De godseierne som aktivt deltok i oppstanden mistet sine eiendommer til fordel for russiske offiserer og «lojale» eller russifiserte polakker (1600 beslaglagte gods). Lovlig sett ble godseierens jurisdiksjon avløst av en bondekommune (gmina) der de forskjellige lederstillingene formann (*soltys*) og ordstyrer (*wójt*) ble valgt av en bondeforsamling, men deres aktiviteter var tett underordnet det tsaristiske politiet. På denne måten ble den «faderlige» lokale godseierens makt avløst av en fremmed tjenestemann. På den andre siden hadde bøndene utvilsomt et ønske om å komme seg bort fra undertrykking og den «føydale» fortid eller de semi-føydale forhold som fortsatte

¹⁸³ Wtulich, *Writing Home*, 5.

¹⁸⁴ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 40, 193.

¹⁸⁵ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 48.

å holde de nede, av en godseierklasse som nå var tettere tilknyttet imperiet.¹⁸⁶ En migrant skriver dette fra Brasil: «Jeg har det mye bedre enn i Polen kun av den grunn at jeg ikke er underkastet noen herre.»¹⁸⁷ Her kan man tolke det både som en henvisning til tsaren og eller en godseier. En annen forteller at: «Kjære far det er ingen livegenskap [her], alle er folk er fri.»¹⁸⁸ Det russiske sikkerhetssystemet fungerte slik at de hardeste reaksjoner kunne bli implementert som administrative skritt, etter den enkelte tjenestemanns skjønn. Slik kunne en bli forvist fra sitt hjemsted til et annet distrikt, provins eller til Sibir bare i kraft av å være et uønsket element. Dette var ofte brukt mot personer som ikke kunne bli siktet for noe kriminellt, men var problematiske i myndighetenes øyne. Under disse forholdene kunne det være en lettelse å bli formelt siktet og idømt fengselsstraff. Men det er ikke alle som hadde det privilegiet, dette gikk særlig utover de lavere lagene av samfunnet, som arbeidere, bønder eller lavadel. Frem til 1863 hadde det vært en forbrytelse for en livegen å klage på sin herre.¹⁸⁹

Det sivile byråkratiet var dominert av russiskspråklige tjenestemenn, deres makt var stor og deres myndighet strakk seg til alle deler av daglig liv.¹⁹⁰ Samtidig var systemet preget av en endemisk korrupsjon, særlig i dets lavere deler.¹⁹¹ Noen ganger kunne dette være en fordel hvis man ville emigrere på ulovlig vis: «Når dere skal passere grensen, gå til Osiek, stans et eller annet sted, gå til en gårdbruker ved grensen og han bringer dere en russer [en grensevakt eller offentlig tjenestemann], bli enige med han og han tar dere over grensen uten noen frykt.»¹⁹² Skolesystemet var en viktig del av russifiseringspolitikken, russiskundervisning var obligatorisk, mens polsk etter 1864 ble undervist som fremmedspråk og i det kyrilliske alfabet. Dette kan vi se tydelige spor av i brevene, mange bærer preg av å være skrevet av folk som har lært seg å skrive på egenhånd, de skriver som de snakker på deres egne lokale dialekter, noen bruker kyrilliske bokstaver her og der. En klar henvisning til alfabetet følger i dette utdraget der det latinske alfabetet blir beskrevet som synonymt med «polsk»: „Jeg

¹⁸⁶ Davies, *God's Playground: Volume II*, 73.

¹⁸⁷ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 75, 254: "Daleko jest mi lepiej jak w Polsce dla telko z jedny strony zem nie (podany)poddany zadnymu panu."

¹⁸⁸ Ibid., brev 60, 228: «Kochany ojciec zadnego poddaństwa [tu] nie ma. Kazdy człowiek wolny.»

¹⁸⁹ Davies, *God's Playground: Volume II*, 73.

¹⁹⁰ Restriksjoner påført den katolske befolkningen og senere russifiserings politikk, gjorde at få «onklige» polakker utførte tjeneste her, noe som førte til en stor avstand mellom de som styrte og de som ble styrt. Ibid., 71.

¹⁹¹ Ibid., 71 og 78.

¹⁹² Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 28, 174 : «Będziecie odchodzić zagranicę to jicie [=idźcie] na Osiek, ostateńcie w jakim mniejszu, a iccie nad granice do jekego gospodaża i un wam pszyprowadzi ruska i zgodzicie się z nim i un waz pszeprowadzi pszez granicę bez żadnego strachu»

forstår en del allerede og kan snakke, men ikke med alle. Jeg forstår bare fordi de skriver alt med polske bokstaver i hele Brasil.”¹⁹³ Tjue år etter bøndenes frigivelse på 1880-tallet, gjorde den demografiske veksten, urbaniseringen og industrialiseringen at tidspunktet for når det totale antallet polske skolebarn hadde en dramatisk vekst, sammenfalt med den mest intense kampanjen for å ødelegge polsk kultur (og språk). Dette i form av en bevisst sosial politikk fra de russiske myndighetenes side.¹⁹⁴ Mange av memoarenes forfattere nevner denne diskrimineringen, både som en forklaring på at de ikke hadde gått på skolen og som en diskriminerende politikk som fikk dem til å forlate hjemlandet.¹⁹⁵

Tvungen militærtjeneste var en annen grunn for at mange flyktet, fra 1874 var det tvungen verneplikt i Det russiske imperiet inkludert Kongedømmet Polen. Dette innebar en seks år lang tjeneste der en risikerte å bli sendt til å tjenestegjøre langt hjemmefra, i verste fall i en konfliktzone, for eksempel i Det fjerne Østen eller Kaukasus.¹⁹⁶ Man kunne også stå i fare for å slå ned på sine egne i hjemlandet. Kajetan Nowoz skriver dette i brevet fra Rio Carolina, Santa Catarina til broren: «Jeg ber deg kjære bror Jan om å skrive et brev tilbake så fort som mulig for jeg kjeder meg veldig og drømmer hver natt. Hva skjer i deres land og hva skjedde hos dere med de som tilhørte militæret og hvordan vervingen [innkallingen til militærtjeneste] var hos dere, ønsker deg og kona god helse, til gledelig gjensyn.»¹⁹⁷ Det er tydeligvis veldig viktig for Nowoz, kanskje er han blant de som «tilhørte» militæret. En annen brevforfatter etterspør følgende: «Og hvordan er det med herr Stanisław, ble han tatt til militæret, eller ikke!(sic)»¹⁹⁸

Noen ganger kunne diskrimineringen gå ut på overtagelse av polske områder av russere etter å ha tvunget etnisk polsk befolkning fra områdene, dette gjaldt særlig i grenseområdene mellom katolsk og ortodoks befolkning.¹⁹⁹ Diskriminering på grunn av religion var også en form for politisk diskriminering. Den katolske tro hang tett sammen den polske identitet, samtidig som Det russiske imperiet var nært knyttet sammen Den russisk-ortodokse kirke. Tsaren var dets

¹⁹³ Ibid., brev 66, s. 241: „Dosyc juz rozumiem i mówić mozem , ale nie ze wszystkim. Dlatego tylko rozumiem, ze wszystko piszom polskimi literami w cały Brazyli”

¹⁹⁴ I de prøyssiske områdene var utviklingen lik med germanisering i samme periode, mens politikken var stikk motsatt i den østerrikske delen der hele skolesystemet ble «polonisert», som en følge av autonomi fra 1867 og utover. Davies, *God's Playground A History of Poland: Volume II*, 73 og 170.

¹⁹⁵ Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, 14, 17, 23 og 25 nevner dette.

¹⁹⁶ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland: Volume II*, 70.

¹⁹⁷ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 57 s.224: «Proszę Ciebie kochany bracie Janie o odpis listu jak najprędzej bo mnie bardzo nudno i śni się co noc. Co w waszym kraju słyhać i jak u wasz sz [=z] temi co do wojska należeli i jaki pobór był u wasz, bądź zdrów z żoną swoją, do milego zobaczenia.”

¹⁹⁸ Ibid., brev 41, s.194: «I jęgrze z Panem Stanisławem czy og wzięli do wojska, czy nie!

¹⁹⁹ Wtulich, *Writing Home*, 5.

øverste overhode og ortodoks kristendom hadde en spesiell posisjon i det russiske politiske systemet.²⁰⁰ Når store ikke-russiske og ikke-ortodokse befolkninggrupper ble tatt opp i Det russiske imperiet i løpet av det 18. århundret, ble kirken forvandlet til et slags statlig departament og brukt til politisk undertrykking eller kontroll. Myndighetene lot stort sett muslimene være i fred og kom til en slags avtale eller *modus vivendi* med protestantene. Mange fra denne gruppen tjente i det statlige apparatet. Mot katolikkene og jødene, som begge hadde sine varianter av ortodoksi, var den offisielle holdningen mer fiendtlig eller i beste fall mistenksom. Katolikker møtte hindringer ved avanse i hæren eller byråkratiet. Presteskapet ble kontrollert, den katolske kirken fikk mange av sine eiedommer beslaglagt og klostre ble stengt. Den katolske kirken ble underlagt St. Petersburgs ordre og kontakten med Roma hindret, klosterorden ble oppløst og sogn reorganisert. Verst gikk det utover Den gresk-katolske kirken eller Uniatkirken (*Kościół Unicki*).²⁰¹ Denne kirken, som hadde vært en av de største trossamfunn i samveldet (Polen-Litauen), ble oppløst av tsaratet i 1874. Da folk ble forsøkt tvunget tilbake til den russiskortodokse kirke og klassifisert som russere, vendte mange seg til den katolske kirken noe som medførte voldsomme represalier.²⁰² Denne gruppen er riktignok ikke representert blant brevforfatterne *Emigrantenes brev* og utgjorde ikke en stor gruppe blant de som reiste til Brasil i 1889-1892, men de utgjorde en betydelig del under den siste delen av brasilfeberen i 1910-1912. Det bør nevnes at om en overgang fra den katolske kirken til den ortodokse ble oppfordret og kunne lønne seg, særlig i offentlig tjeneste, ble en bevegelse i motsatt retning hardt slått ned på.

Den katolske kirkens standpunkt både til den polske frigjøringskampen og emigrasjonen er tvetydig. På den ene siden var de kirkelige elitene kuert av tsardømmet, fra Paven og nedover til de nasjonale eliter, som ikke ville risikere å miste enda mer eiendom eller fryktet represalier. Kirkeelitene her tok også et felles standpunkt med tsardømmet og godseierklassen mot masseemigrasjonen under «brasilfeberen». På den andre siden tok de lavere lag av presteskapet ofte del i frigjøringskampen mot tsardømmet eller sto i spissen for sosiale bevegelser for å bedre bøndenes eller arbeideres kår, noe som ofte førte til represalier. Over tusen prester ble sendt til Sibir i perioden 1814-1914, mange ble fengslet eller drept.²⁰³ Samtidig var det katolske sognet den eneste institusjonen der polakkene hadde en viss

²⁰⁰ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland: Volume II*, 63.

²⁰¹ Den delen av ortodokse kirken som hadde vært underordnet Roma siden 1595 under Polen-Litauens storhetstid. Ibid.

²⁰² Ibid., 64.

²⁰³ Ibid., 159-162.

uavhengighet, religionsundervisningen var viktig både med henhold til opplæring i det polske språk og kultur, slik at assosiasjonen mellom det katolske og det polske var veldig sterk. Denne brevforfatteren forteller følgende: «Foreldre! Hvis dere får dette brevet skriv snart tilbake og fortell meg hva moskovitten finner på med vår religion[...]Om ikke lenge kan jeg hjelpe dere, hvis moskovitten presser på så skriv med en gang.»²⁰⁴ At Brasil var et katolsk land var også en viktig grunn til at mange valgte det som destinasjon. Dette skriver Michał Luczyński på veien til Brasil fra Bremen til sin far:

Jeg melder dere først at vi overværet en preken i kirken Bremen (sic) i Prøyssen, så bare i korthet skriver jeg at presten fortalte, at i Brasil er det veldig bra og mye av nasjonen drar med oss, og senere [derfor?] ber jeg far om at far meddeler alle kjente, svoger Józef Zakrzewski, om at de drar så fort som mulig. Til Amerika [USA] må han ikke dra, for presten sa at Gud skal straffe Amerika, fordi der lever folk helt uten tro.²⁰⁵

Dette sitatet er et av mange som viser betydningen av den katolske tro, samtidig som det også viser en stor tillit til presteskapet blant folket. Det er også på det rene at den katolske kirken hadde en positiv rolle for de polske migrantene i Brasil. Franciszek Skurczyński forteller følgende etter å ha kommet til Brasil, fra Rio Negro i Paraná: «Vi hadde hos oss ikke bare biskopen, men Den Hellige Fars stedfortreder [nuntius?] seremonien var veldig vakker og nydelig storslagen musikk ble spilt av orkesteret, våpen ble fyrt av i kirken sånn at en nesten mistet hørselen og under messen sang koret [„] *Boże coś Polske* [patriotisk kampsang fra 1863] ...²⁰⁶ Måten han beskriver dette på tyder på at denne begivenheten påvirket ham sterkt. Avfyring av våpen i kirken og synging av patriotiske sanger som ville ha blitt hardt slått ned på i det russiske Polen, må ha gitt en spesiell følelse av frihet i Brasil, noe som på det tidspunktet var uoppnåelig i hjemlandet.

²⁰⁴ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 40, 193-194: «Rodzice! Jeżeli ten list odbierzecie zaraz mi odpiszcie i donieście co moskal wynawia z religią nasz [...]Za niedługi czas mogę dać wam pomoc, no jeżeli moskal ciśnie to napiszcie zaraz.»

²⁰⁵ Ibid., brev 7, 136: «Donosze wam najwpierw byliśmy na kazaniu w kościele Brym w Prusach, więc wam tylko w krótkości pisze jak tam ksiądz opowiadał, że jest w Bryzeli bardzo dobrze i do tego bardzo wiele narodu idzie wraz z namy, a potem prosze ojca niech ojciec obwiadami wszystkich znajomych, szwagra Józefa Zakrzewskiego, niech się wybierają jak najprendzy. Do Ameryki niech nie jeździ bo ksiądz powiedział, że na Amerykie Bóg spuści kare, gdysz tam żyją zupełnie bez wiary.»

²⁰⁶ Ibid., brev 64, 235: «Był u nas nie tylko biskup, ale zastępca Ojca Świętego[nuncjusz?] i bardzo prześlicznie i pięknie się odprawiały ceremonie i wspaniale muzyka grała na instrumentach, z broni strzelali, tak że aż głucho w kościele było, a w czasie nabożeństwa na chórze śpiewali polską starodawną [„] *Boże coś Polske*....»

4.2 Økonomisk bakgrunn i Kongedømmet Polen

Økonomi var utvilsomt en av hovedgrunnene for at folk valgte å emigrere. Kongedømmet Polen var under andre halvdel av 1800-tallet preget av en overgangsprosess fra foreldet semiføydal økonomi til kapitalisme. Men dette var en «brutal» form for kapitalisme, der mange av de gjengrodde strukturer fra det gamle systemet fortsatt fungerte og der markedets krefter tok ingen hensyn.²⁰⁷ Jeg har tidligere i oppgaven pekt på at den utløsende årsaken for brasilfeberen, økonomisk sett, var en kombinasjon av flere kriser eller fenomen. For det første var Kongedømmet Polen utsatt for en vedvarende lavkonjunktur i jordbruket som varte fra 1884. Denne hadde sitt utspring i synkende priser på hvete i England og Vest-Europa, forårsaket av konkurranse fra USA og Canada. Dalende inntekter for godseierne og velstående bønder førte også til synkende lønninger, både for de som var engasjert i jordbruket på heltid og løsarbeidere. *Rugi Pruskie*, utvisningen av polakker uten tysk statsborgerskap, da flere enn 30 000 ble deportert fra Prøyssen til Kongedømmet (de fleste) og Galicia i perioden 1885-1890, hadde også negative konsekvenser.²⁰⁸ I tillegg kommer det uår i 1889 og 1890, noe som gjør at sulten begynner å true de lavere klasser. Sist men ikke minst oppstår det en krise i industrien i Łódź og Warszawaområdet på høsten 1889 og utover våren 1890. Det er faktisk her migrasjonen begynner ettersom arbeiderne er i revolusjonstemning og mottakelige for emigrasjonspropaganda.²⁰⁹ Krisen i industrien betydde også at byene ikke var i stand til å absorbere folk fra landsbygda. Alt dette fører til at mange var i en desperat situasjon og muligheten til å emigrere kom som en livbøye for de voksende massene av stadig fattigere folk. Billige billetter til USA og gratis eller subsidierte reiser til Brasil gjorde det alternativet enda mer attraktivt for de lavere samfunnslag. Tilbud om gratis jord gjorde det lettere å tiltrekke folk tilknyttet jordbruket til Brasil.

Økonomisk og klassemessig bakgrunn blant migrantene

Det var hovedsakelig to grupper som dannet massemigrasjonen, folk fra landsbygda og byproletariatet. Bønder er utvilsomt den største gruppen, selv om det kan virke som om det reiste flere fra byene enn man kan få inntrykk av. Det er også en del nyanser som er viktig å få

²⁰⁷ Ibid., 32.

²⁰⁸ Dette går for såvidt inn under både politisk og økonomisk diskriminering. Sesongarbeidere og folk som jobbet i industrien som hadde tatt plassen til de prøyssiske polakker og tyskere som hadde migrert til Ruhrområdet og andre mer utviklede soner vest i Tyskland, under den såkalte *Ostflucht* (ty.). Utvisningen av disse hadde dramatiske konsekvenser for de utviste og deres familier, Mazurek, *Kraj a emigracja*, 29.

²⁰⁹ Ibid., 29-30.

med seg. Det var en rekke forskjellige klasser folk på landet. De fra byene bør også deles i flere kategorier.

På den ene siden finnes det data som peker på at de landløse og gårdsarbeidere var overrepresentert blant de som dro til Brasil. På den andre siden, peker Kula selv på at majoriteten av brevene bærer preg av å ha blitt skrevet av jordeiere, riktignok eiere av små gårder.²¹⁰ Det blir pekt på at de drar for å unngå prolaterisering. Samtidig virker det som en del allerede er prolateriserte. Men en kan også stille spørsmål om det var de aller fattigste som dro. Selv om den brasilianske regjering subsidierte reisen, trengte en fortsatt å komme seg til Bremen eller en annen av havnene, noe som ville bety en betydelig utgift for en hel familie. En migrant skriver fra Bremen: «Fra grensen må dere betale 18 mark til Bremen, og fra Bremen til Brasil er det gratis.»²¹¹ Buczekfamilien på sin side forteller dette, fra samme sted: «Når vi kom til Toruń var vi bekymret fordi vi ikke visste hvor mye disse prøyssiske pengene var verdt, for vi fikk to mark og trettifem pfenning for våre rubler og bare for kurven vi hadde med oss fra Toruń til Bremen betalte vi tretti mark, så når vi nå regnet sammen alt før vi gikk på skipet så har vi brukt fra Warszawa til nå om lag to hundre rubler.»²¹² For å gi et grovt bilde av disse verdiene, kunne migrantene tjene 1,90 rubler dagen ved veibygging etter ankomst til koloniene i Brasil (altså 105 dager tungt arbeid).²¹³ Dette tatt i betraktning at lønningene i Sør-Brasil var blant de høyeste i verden på denne tiden. Sann sett er det kanskje bedre og sammenligne med lønninger i Kongedømmet Polen. Her var en industriarbeiders gjennomsnittlige årslønn 240 rubler ved århundreskiftet, altså drøye ti år senere.²¹⁴ Det fortelles videre i samme brev om kostnadene ved eventuell emigrasjon til USA:

Det er et par tusen folk som drar ut hver dag fra forskjellige land, de fleste fra Galicia, men alle emigrerer til Nord-Amerika og når de fortalte oss at de tar ikke imot lenger til Brasil på deres regning så hadde vi også tenkt å dra til Nord-Amerika, men når de ville ha fra oss 100 mark per person, og for barn under 10 år 50 mark, ville det få vår del komme på seks hundre mark.

De forteller videre at det blir bekreftet at de kan dra til Brasil allikevel etter at hotelleieren telegraferer til Brasil og får svar om at de som kom (til Bremen) før den 25. mai, helt sikkert

²¹⁰ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 51.

²¹¹ Ibid., brev 23, 160: «od granicy musicie zapłacić 18 marek do Bremu, a od Bremu do Brazylii darmo.»

²¹² Ibid., brev 4, 129: «Gdy przyjechaliśmy do Torunia tośmy mieli zmartwienie bośmy nie wiedzieli ile te pruskie pieniądze stoją, bo za naszego rubla to nam dali dwie marki i trzydzieści pięć fenigów i za sam kocz [=kosz], któryśmy wieźli z sobą z Torunia do Bremu, zapłaciliśmy trzydzieści marek to gdyśmy się teraz przed wsiadaniem na okręt obliczyli to wydaliśmy pieniędzy z Warszawy do tej pory przeszło dwieście rubli.»

²¹³ Ibid., brev 53, 217.

²¹⁴ Den årlige leviekostnaden i byen for en familie på fire blir anslått til 260 rubler, samme side: Andrzej Jezierski, *Historia gospodarcza Polski*, (Warszawa: Key Text Wydawnictwo, 2003), 161

blir tatt imot.²¹⁵ Noen migranter var mer økonomisk anlagt enn andre, en fordel både på deres egen ferd til Brasil, men også for de som skulle komme etter. Wawrzyniec Bluszcz gir følgende råd fra Bremen, på veien til Brasil:

Når dere skal dra og de spør i Prøyssen hvor dere drar, ikke si at dere skal til Brasil, men til Amerika, og ikke veksl alle pengene i Toruń [første byen etter grensen], bare det dere trenger til billetter og mat, ikke kjøp billetter bare til Berlin [sic, her kommer motstridende informasjon i neste setning], fordi våre penger står høyere i Berlin og billetter er billigere, og i Berlin kjøp billetter til Bremen, ikke til Hamburg. I Bremen går pengene rubel for rubel. [sic, 1 mark for en rubel?].²¹⁶

Altså var det dyrere å veksle rett etter ankomst. De fleste var allikevel ikke like bevisste med å vende på skillingen: «Våre utgifter skal bli refunderte på skipet, dere trenger 20 rubler per person til reisen. De veksler pengene over grensen. Gjestehuset koster 5 r[ubler] per person for rom, seng, pute, dyne og teppe, sofa, alt som trengs.»²¹⁷ Det er et poeng at brevforfatterne gir motstridende informasjon angående hvem som sto for kost og losji i Bremen mens man ventet på avreise: «Nå melder vi dere, at de tre kortene [flyvebladene] har denne verdi, at hvis noen kommer til Bremen så bør de feste en av disse til lua og da vil de få, losji, kost og utdelt skipskort i samme hotell der vi var.»²¹⁸ En annen forteller: «Grensen koster 3 rubler og jernbane 9 rubler. Jeg kom til Bremen den 2. mai og venter på skipet til den 11. mai, da neste skip skal dra til Brasil. Det koster meg syv rubler for kost og losji.»²¹⁹ En siste forteller følgende:

Vi ankom Bremen den 7. desember [1890] på en søndag og møtte bror Adam, men han er alene uten kona i Bremen. For fem personer kostet grensen 30 rubler, og over grensen 22 rubler og vi gikk over i Słupia (sic). I Bremen har vi gratis losji det vil si hver av oss har separat seng og sengetøy (sic). Maten koster oss halvannen mark, som

²¹⁵ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 4, 129: «Ludzi co dzień wyjeżdża po parę tysięcy z różnych państw, a najwięcej z Galicyi, lecz wszystko emigruje do Ameryki północnej i gdy nam mówili, że już do Brazylii nie przyjmują na swój koszt to i my mieliśmy zamiar jechać do Ameryki północnej, lecz chcieli od nas od jednej osoby p[ar] 100 marek, a od dzieci do lat 10 po 50 marek toby nam wynosiło sześćset marek.»

²¹⁶ Ibid., brev 1, 125: «Jak będziecie jechać, to was jak was się za granicą w Prusach będą pytać gdzie jadziecie, to nie mówcie że do Brazylii, tylko do Ameryki, a w Toroniu pieniędzy wszystkich nie wymieniacie, tylko tyle ile wam będzie trzeba na bileta i cokolwiek do żywności. Biletów nie wykupujcie tylko do Berlina, bo w Berlinie naszą pieniądze wyżej stoją i bileta tańsze, a w Berlinie bileta weście do Breму, a nie do Hamburga, w Bremie nasze pieniądze idą rubel za rubel»

²¹⁷ Ibid., brev 12, 142: «Nasz roschód ma być zwracany na okręcie na podrusz tszeba wam mieć pieniędzy na 1 osobe 20 rubli. Lorzować czyli zmieniać pieniądze za granicą. Na 1 osobe 5 r gościniec kosztuje za mieszkanie, łuszko, poduszke, pierzyne i płachte, stuł, kanapa, co potszeba.»

²¹⁸ Ibid., brev 3, 129: «Teraz dajemy wam wiadomość, że te trzy kartki to mają tę wartość, że gdyby kto przyjechał do Bremen to niech jedną przyczepi do czapki to dostanie nocleg, życie i szyfkartę w tem samem hotelu w którem i my byliśmy.»

²¹⁹ Ibid., brev 14, 143: «Granica kosztowała 3 ruble a kolej 9 rubli. I przyjechałem do Bremy 2 maja i czekam na okręt do jedenaste[og] maja ponieważ [=kolejny?] okręt ma otchodzić 11 maja do Brazelji. To mnie kosztuje mieszkanie i życie siedem rubli»

omregnet til våre penger, blir fem złoty. Vår avreise er til Brasil er på onsdag den 10. desember.²²⁰

Skipene til Brasil gikk to ganger måneden, den 10. og 25., det vil si at det sjelden ville være mer enn to uker ventetid. Dette blir bekreftet i en rekke brev sendt fra Bremen mellom desember 1890 og mai 1891, av migranter som drar til Brasil reiser på en av de datoene.²²¹ I utgangspunktet skulle den brasilianske regjering stå for kost og losji fra man kom til Bremen og til ankomst på kolonien i Brasil: «Ikke betal for maten i Bremen, ikke innrøm at man har penger, for det vil være forgjeves, maten må de gi gratis.»²²² Men i praksis er det mulig å se at om det stemte for noen, forteller andre at de kun får dekket losji mens andre igjen betaler både for kost og losji mens de venter på skipet i Bremen. Det kan være forskjellige grunner til dette. En mulighet er at agentene stakk pengene i egen lomme, reglene kan ha forandret seg underveis eller at det var ulike avtaler med forskjellige selskap. Reisen til Bremen kommer som nevnt i tillegg. Togbilletter, bestikkelser eller betaling på grenseovergangen ser ut til å være en fast utgiftspost, selv om det varierer hvor mye de enkelte betaler her også. I brevene fra Brasil blir det også bedt om innkjøp av ting som er dyre i Brasil, særlig våpen, klær og sko. Noen gir også råd om å kjøpe medisiner og noe mat til ferden over havet. I tillegg ville det selvfølgelig være en fordel å ha med seg mest mulig midler til Brasil.

Det er viktig å få med at overgangen var ofte flytende både mellom de forskjellige gruppene på landet, og mellom landet og byene. Mange hadde vært en kort tid i byene og jobbet der før de dro videre, som jeg allerede har vist til i forrige kapittel om etappe- og kjedemigrasjon. Samtidig var det noe industri på landet også, for eksempel sukkerindustri. Kongedømmet Polen var relativt tett befolket og det var som regel kort distanse til byene, kanskje høres et uttrykk som «urbane bønder» rart ut, men det vil være beskrivende for mange av de som migrerte at de reiste fra et Europa som var preget av en dynamisk utvikling/modernisering.²²³ Som Thaís Wencznovicz påpeker: «Generelt sett, levde de polske bøndene i deres relativt urbaniserte rurale omgivelser, satt inn i europeisk kontekst (sic). I tiden for emigrasjonen til Rio Grande do Sul før Den første verdenskrig, var veier, jernbane og diverse transportmiddel

²²⁰ Ibid., brev 6, 134: «Do Brama przybylim dnia 7 grudnia to jest w niedzielę i spotkalim się z bratem Adamem, ale on jest sam bez żony w Bremie. Od pięciu ludzi kosztowała nas granica 30 rubli, a przez granicę 22 ruble i przechodziłim przez Słupiu. W Bremie mamy kwatery darmo to jest kazden z nas ma luzko oswobne i bielyznę, a życie musim prowadzić na swój koszt. Życie nas kosztuje pułtory marki co, licząc na nasze pieniądze, pięć złotych. Wyjeżdżać mamy we środę to jest 10 grudnia do Brazylii.»

²²¹ Ibid., brev fra Bremen, 126- 146

²²² Ibid., brev 74, 252: «W Bremnie niech za zicie nie płaci, do pieniedzy niech sie nie przyzna ze ma, bo to na próżno, bo zicie muszo doć darmo.»

²²³ Thaís J. Wencznovicz, “Imigração polonesa no Rio Grande do Sul”, 107-144, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 122.

allerede vanlige i Polens forskjellige regioner.»²²⁴ Dette sto i kontrast til datidens Sør-Brasil der transport for det meste foregikk via elver og muldyrkaravaner, der det ikke var uvanlig at kolonistene selv måtte hakke seg gjennom tettgrodd skog på veien til deres destinasjon: «Nå reiser vi bare på elver og kjerrer og muldyr. Alt hadde vært bra, men jeg likte dårlig at det er veldig store fjell, slike fjell at skyene kløyves i dem. På fjellene er jorda torvete, mens i gropene er jorda leirete.»²²⁵ Her ble de også ofte satt til å bygge veier den første tiden etter ankomst. Det var ofte også større avstander til urbane sentra i Brasil sammenlignet med gamlelandet. Disse forskjellene kommer frem i mange brev og memoarer. Uansett vil jeg her prøve å tegne et bilde av de som migrerte til Brasil og hva de reiste fra, fordi det er helt avgjørende for å forstå deres motivasjon og senere utvikling i Brasil.

Landsbygda og bøndene

Siden opphevelsen av livegenskapet i 1864 i Kongedømmet Polen, var dens synlige effekter begrensede.²²⁶ Mindre enn halvparten av den dyrkbare jorda gikk over til å være på bøndenes hender. Økonomisk sett var bonden fortsatt underlegen sin tidligere herre, bare de rikeste i landsbyen hadde oppnådd en fordelaktig utvikling. Mange landsbyer mistet retten til å beite på godseierenes land eller bruke hans skog. Selv om noen få klarte å øke sin andel av jorda, i forhold til naboer, både småadel og bønder, forble mesteparten fattige. Seks år etter opphevelsen av livegenskapet, i 1870, utgjorde gårder på mindre enn 3 hektar 32 prosent av totalen i Kongedømmet Polen, middels store på 3 til 15 hektar utgjorde 43 prosent, og større gårder (men ikke herregårder) på mer enn 15 hektar utgjorde 25 prosent.²²⁷ Til sammenligning utgjorde små gårder på 2 hektar 64,4 prosent av alle jordbruk i 1904, middels store på 5-20 hektar utgjorde 29,7 prosent, og store på 20 hektar utgjorde 6,9 prosent.²²⁸ Altså hadde antallet små gårder doblet seg samtidig som middels store og store minket kraftig, selv med en kraftig utvandring de siste 15 årene. Med andre ord førte befolkningsveksten og den stadig økende oppstykkningen av jorda til at det midtre segmentet ble mindre og den fattigste

²²⁴ Ibid., «Em geral, vivia em seu habitat rural relativamente urbanizado, inserido no contexto europeu. Ao emigrar para o Rio Grande do Sul, antes da I Guerra Mundial, estradas, ferrovias e meios de transporte variados já eram comuns em diversas regiões da Polônia.»

²²⁵ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów* brev 74, 251: «Teroz to juzz tilko jedziem rzekami i wozami i na mulach. Wszsistko by dobrze było tilko że mnie sie nie spodobalo, bo bardzo duze góri, take są góri, ze chmori sie o nie rozbijajo, a na górach ziemnia torfiasta, a w dolach gliniasta.»

²²⁶ Norman Davies, *God's Playground: Volume II*, 136-135: «Bøndene i Kongedømmet Polen hadde fått skjenket personlig frihet av Napoleon i 1807. Teoretisk sett ble de nå likestilt i strafferettslig» forstand, men fortsatte å være økonomisk avhengige og måtte betale leie for land eller jobbe for å unngå utkastelse. I praksis hadde det derfor liten betydning.

²²⁷ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 29.

²²⁸ Wtulich, *Writing Home*, 13.

gruppen større. Mange av de små gårdene produserte ikke nok til å overleve, og mange mindre velstående bønder var nødt til å jobbe som innleid arbeidskraft for rikere bønder eller på herregårder for å få det til å gå rundt. Samtidig ble mange prolaterisert og gikk over til den fattigste gruppen, de landløse. Mange av disse hadde ingen annen opsjon enn å forlate landsbyen og prøve å finne seg jobb ved jordbruket i andre regioner eller i industrien i byene.

Andelen landløse firedoblet seg over de tretti årene som fulgte opphevelsen av livegenskapet. Det totale tallet landløse var på 220 000 i 1870, 849 000 i 1891 og 1 452 079 i 1901.²²⁹ Flest landløse var det i Płock-provinsen, Warszawa-provinsen og Kalisz-provinsen. De landløse kan deles i to grupper. De som jobbet fast, vanligvis på en et års kontrakt på en *folwark*²³⁰ (herregård) og de som fikk sesongarbeid på dagsbasis på herregårder, rikere bønders gårder eller midlertidig syssel i byene. Arbeidsdagene på landet begynte ved dagry og varte til solnedgang under sommerhalvåret, mens vinteren ble preget av lange perioder uten noe å ta seg til.²³¹ Her eksisterte semi-føydale forhold, det var vanlig å få ti prosent av lønna i form av penger, resten i mat, klær, losji, korn eller andre jordbruksprodukter/naturalier, noen ganger tilgang til beitemark for familier eller ektepar.²³² Det vil si at mange gikk fra å være livegne bønder til å være peoner under overgangen til kapitalisme, ikke helt ulikt utviklingen i mange Latin-amerikanske land. Både brevenes og memoarenes forfattere kommenterer dette, her er et eksempel: «Og vit, at det er uten noen pliktarbeid, fordi mann ikke ville ha vært i stand til jobbe det inn igjen og betale om mann så jobbet hele livet, lønningene er veldig anstendige 2 rubler dagen [ved veibygging].»²³³ Det bør kommenteres at det her menes at det ville vært vanskelig å betale tilbake verdien for overfarten og jordstykket med pliktarbeid (overfor Brasil), det som er vesentlig er de polske uttrykkene denne migranten bruker i originalversjonen av brevet, *odrobek* (løst oversatt avtjening av gjeld) og *wyrobek* (opptjening av kvota) som knytter det opp mot livegenskapet og forhold på den polske landsbygda. Følgende sitat fra memoarene er en mer direkte henvisning: «I hjemlandet jobbet jeg for

²²⁹ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 29.

²³⁰ Den polske versjonen av *hacienda* eller *fazenda*.

²³¹ Wtulich, *Writing Home*, 14.

²³² Ibid., 15.

²³³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 74, 252: «A wiecie, że to jest bez zadnych odrobków i wyrobków, bo by się człowiek nie był w stanie bez całe zicie tego wyrobić i za to sie wypłacić, zarobki bardzo płatnie po 2 róble na dzień.»

herren, her er jeg selv en herre».²³⁴ En annen bruker ordet *uwłaszczenie*, utdelingen av jorda etter frigivelsen fra livegenskapet, om tildeling av jord i Brasil.²³⁵

Eksakte tall på emigrantenes sammensetning for hele Kongedømmet Polen er ikke tilgjengelige. Det finnes derimot en statistikk for Płock-provinsen, den provinsen der flest dro til Brasil og den der de fleste brevene i *Emigrantenes brev* stammer fra. I 1897 var 59,7 prosent av Płock-provinsens befolkning involvert i jordbruket. Dette var tilnærmet likt for de andre provinsene, bortsett fra Warszawa- og Piotrków-provinsen der industrien var mer utviklet. Fem år tidligere, i 1892 er det sannsynlig at denne andelen var enda høyere.

Tabell 2. Emigrasjon til Brasil fra Płock-provinsen etter distrikt, fordelt på jordbrukerkategorier²³⁶

Distrikt	Emigranter		Fordeling kategorier		
	1890	1891	Gårdbrukere	Landløse	Gårdsarbeidere
Ciechanów	521	19	128	349	349
Lipno	417	247	132	464	393
Mława	2074	16	395	1258	676
Płońsk	142	34	28	121	86
Przasnysz	263	13	40	223	37
Rypin	498	263	154	569	340
Sierpc	325	8	53	96	95
Płock	243	146	25	193	194
Total	4483	746	953	3273	2150

På denne tabellen virker om som om den største gruppen av de som reiste fra Płock-provinsen var de landløse, den nest største var gårdsarbeidere og den minste gruppen var gårdbrukere. Blant disse var de som eide små gårder overrepresentert, men det var også noen få eiere av større gårder blant migrantene. Samtidig kunne mange falle inn under begge deler, både småbrukere og gårdsarbeidere, i tillegg var det en rekke leieordninger. Derfor gir nok ikke denne statistikken et fullstendig bilde men tegner heller en tendens av sammensetningen. En bør også ha i bakhodet at alle som reiste nok ikke ble registrert, siden migrasjonen i stor grad var ulovlig. Det vil kanskje være skjebnens ironi, men ikke usannsynlig, at noen av de landløse etter hvert også ender opp som landløse i Brasil. Kula nevner at de fleste av brevenes forfattere bærer preg av å ha vært småbrukere.²³⁷ Strengt tatt er det vanskelig på bakgrunn av brevene å skille mellom hvem som eide, hvem som leide, eller hvem som kom fra en familie

²³⁴ Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, Ameryka Południowa, 299: «*W kraju pracowałem dla pana, a tu ja nim jestem sam sobie.*»

²³⁵ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 61, 231.

²³⁶ Wtulich, *Writing Home*, 26. (Groniowski, *Kwestia Agrarna*, 45)

²³⁷ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 52.

som eide en gård, men var uten arverett. Brevene fra Brasil sier også mindre om gamlelandet, men konsentrerer seg om forhold i Brasil i kontrast til brevene fra USA. Det var også en større andel hele familier som reiste til Brasil, noe som ville innebære en betydelig utgift. Selv om selve overfarten var betalt av den brasilianske regjering ville fortsatt kostnadene for å komme seg til Bremen eller en annen havn være betydelige for de laveste klassene.

Bondekultur

Den kulturelle tilknytningen til jorda kjennetegnet bøndene. Selvbergingsjordbruk var for dem en måte å leve på, de dyrket sin egen mat for å kunne overleve. Hvis det var et ekstra rikt år kunne de selge overskuddet for å få litt penger til å kjøpe de mest nødvendige ting.

«Bonden var fornøyd nok med å være bundet til jorda og hadde ikke noe hensikt om å forlate landsbyen.»²³⁸ Hvis en skal følge Norman Davies hadde ikke de mer velstående bøndene noe ønske om å imitere godseierklassen, deres ambisjoner begrenset seg til kanskje å leie inn noen arbeidere hvis de var gamle og håpe på ikke å få alt for mange døtre, som ville bety medgift og en rask degradering på den rurale samfunnsstigen. De fattigere hadde beskjedne mål som å ha «friske» sønner, gifte dem godt, unngå gjeld og kanskje kjøpe en sterkere hest.

«Middelklassen» i bondestanden var ikke noe mer enn en fattig bonde på vei oppover eller vice versa. De fleste bondefamilier hadde vært innom alle tre klasser i løpet av fire generasjoner.²³⁹ Derfor var det også en fatalistisk kultur av typen; «la det som må skje, skje» eller «ting er slik de alltid har vært (og derfor bør være)», en predestinert og passiv tankemåte utviklet på grunn av historisk liten mulighet til å påvirke omstendigheter.²⁴⁰

Personlig tenker jeg at det kan virke som et noe forenklet bilde, men som har et visst belegg i realiteten. Selv om disse tendensene i mentaliteten kan stemme for majoriteten av bøndene eller i en lengre historisk kontekst, ville avgjørelsen om å emigrere i så fall bety et brudd med denne tradisjonen for passivitet. Flere brev forteller at mange også hadde ambisjoner om å avansere sosialt når de sammenligner seg med landeiere i Polen. Det er viktig å få med seg at det tross alt hadde vært en viss utvikling og sosial mobilitet etter at livegenskapet ble opphevet i 1864 og bøndene fikk bevege seg friere. Sosial avanse var nå i hvert fall teoretisk mulig, selv om den var vanskelig å oppnå i praksis. Om de ville det eller ei, havnet mange utvilsomt i byene, der de gikk inn i det voksende byproletariatet. Men den kulturelle

²³⁸ Davies, *God's Playground: Volume II*, 140.

²³⁹ Ibid., 141.

²⁴⁰ Ibid.

dimensjonen og forholdet til jorda er allikevel viktig, særlig når vi skal skille mellom de som dro til USA for å drive med lønnet arbeid og de som dro til Brasil med den hensikt om fortsatt å være bønder. Samtidig er det et poeng at USA i årene 1889-90 var rammet av en kraftig krise, som en del brev fra USA viser, noe som utvilsomt også virket inn på at en del valgte Brasil.²⁴¹

Fattig adel

Paradoksalt nok kom ikke alle «bøndene» eller rettere sagt jordbrukerne fra bondestanden, en del hadde adelig herkomst. Noen av de provinsene med størst migrasjon til Brasil, Łomża og Płock, ble befolket av en fattig befolkning med adelig herkomst. Det er vanlig å betegne disse som bakveggen adel (direkte oversatt fra *szlachta zaściankowa*), gårdsadel (*szlachta zagrodowa*) eller treskoadel (*szlachta chodakowa*).

Mange av disse hadde mistet adelstittelen sin som en følge av en av russernes verifikasjonskampanjer før 1864.²⁴² Den totale andelen adel var på 7,5 prosent i hele Kongedømmet Polen, mens den var på 16,6 prosent i Płock-provinsen i 1827, andelen adel ble redusert til 1,1 prosent i 1836 for hele Kongedømmet, noe som tilsvarer godseierklassen.²⁴³ Selv hvis en øker denne prosenten til 3 prosent for Płock-provinsen og trekker fra 16,6, står en igjen med 13,6 prosent deklassert adel. Dette er altså den provinsen flest dro fra litt over femti år senere, under brasilfeberen.²⁴⁴ De utgjorde også minst like høy eller høyere andel av befolkningen i Łomża-provinsen, som hadde nest størst utvandring. Tall fra et av distriktene i Łomżaregionen, Piekuty, gir et bilde på hvor stor andel av befolkningen denne pengelense adelen kunne utgjøre. I 1892 utgjorde herregårdsland 16,8 prosent av distriktet, småadelig eiendom 70,1 prosent, mens kun 13,1 var eid av bønder.²⁴⁵ Om jorda i dette området ble det skrevet: „Den er et eksempel på det største sjakkbrettet i verden, det har her kommet til det ytterste. Det er ikke mulig å snevre inn mange av jordbitene mer, for da

²⁴¹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 33.

²⁴² Norman Davies, *God's Playground: Volume II*, 134: Her måtte de bevise sin adelighet, prosessen var lang og kostbar, en rekke dokumenter ble krevd institusjonen som gjorde det. Heraldia var korrupt, mange ble deklassert fordi de hadde for dårlig råd, noen ganger ble dokumenter borte. Fire kampanjer i alt, de mest omfattende i 1836 og 1856.

²⁴³ Andrzej Jezierski, *Historia gospodarcza Polski*, 118.

²⁴⁴ 10 300, tall fra tabell 1, denne oppgaven, 32.

²⁴⁵ Małgorzata Dajnowicz, *Drobna szlachta ziemi łomżyńskiej na przełomie XIX i XX wieku*, (Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, 2002) 56: „Daje przykład największej na kuli ziemskiej szachownicy; osiągnęła tu ona swój kres. Dalej zwięzać z wielu spotkanych tu płósek już nie można, o nie można by po nich puścić pług. Jest to Królestwo drobnej szlachty.”

hadde det ikke vært mulig å pløye dem. Dette er småadelenes domene.”²⁴⁶ Lavadelens land kunne være enda mer oppstykket enn bøndenes, da de i motsetning til bøndene var fri til å dele den opp som de ville før 1864, og denne prosessen hadde startet lenge før. De var også gjenstand for en intens forfølgelse etter den siste oppstanden i 1864, med forvisninger til Sibir, tvungen verving, byråkratisk diskriminasjon eller forbud mot å kjøpe land.²⁴⁷ Om lag 80 prosent av adelen ble degradert klassemessig i løpet av det 19. århundret. I Kongresskongedømmets siste år (1831) er det anslått at enn en fjerdedel av småadelen hadde en lavere levestandard enn livegne bønder.²⁴⁸ Fattigdommen førte til at mange måtte søke arbeid utenfor eget gårdsbruk. Ofte var de gårdsbetyrere på herregårdene, noen ganger hos rikere slektninger, fordi det var akseptert å leie ut sin arbeidskraft. Etter 1864, når mange jordeiendommer ble utdelt til bøndene eller inndratt, mistet mange sine arbeidsplasser. Mange reiste til byene, en del gikk inn i intelligentsiaens rekker. De fleste gikk inn i byproletariatet. Andre ble gårdsarbeidere, eller løsarbeidere.²⁴⁹

Lavadelens landsbyer skillte seg ikke nevneverdig fra beboere av bondelandsbyer når det gjelder den økonomiske situasjon og hverdagsliv. I egne øyne fortsatte de å være adelige og prøvde å blande seg så lite som mulig med bøndene rundt, samtidig utmerket de seg ved å ha høyere sosiale ambisjoner. De levde ofte i atskilte landsbyer, var ekstra opptatt av å holde på tradisjoner, den katolske religion, hadde en tradisjon for å delta i kriger og senere i oppstander mot russerne.²⁵⁰ En beskrivelse fra slutten av det 19. århundret:

Hva er adelighet, hva er et våpenskjold. De kan sjelden betegne det, de vet ikke; men forstår at begge deler setter dem uendelig høyere enn plebsen og nærmer de godseieradelen, herrene. Slik behandler en adelsmann en bonde proteksjonistisk, selv om han sitter ved siden av på kroen; vil han aldri gifte seg med hans datter. Han tjener helst hos godseieren eller hos naboen, hos bonden bare hvis han må. Han krever også fra bonden visse tegn av respekt.²⁵¹

²⁴⁶ Małgorzata Dajnowicz, *Drobna szlachta*, 103.

²⁴⁷ Jezierski, *Historia gospodarcza Polski*, 150-151.

²⁴⁸ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland: Volume II*, 170.

²⁴⁹ Małgorzata Dajnowicz, *Drobna szlachta*, 44.

²⁵⁰ Aldona Rogowska, „Świadomość odrębności stanowej w relacjach przedstawicieli drobnej szlachty północno-wschodniego Mazowsza”, 285-294, *Rocznik Mazowiecki 19*, (Warszawa: Mazowieckie Towarzystwo Naukowe, 2007), 285-286.

²⁵¹ Ibid., 287: “Co to jest szlachectwo, co herb? Który rzadko potrafią nazwać, nie wiedzą; rozumieją przecież, że jedno i drugie stawia ich nieskończenie wyżej od gminu, a zbliża do szlachty folwarcznej, panów. Traktuje więc szlachcic chłopą protekcyjnie; nie poufali się, chociaż zasiada z nim w karczmie; córki jego nie pojmie za żonę nigdy. Chętniej służy we dworze lub u sąsiada, u chłopą ostateczną chyba zagniony potrzebą. Wymaga też od niego pewnych oznak szacunku.”

Med andre ord var denne gruppen spesielt tallrik i de områdene som var sterkest berørt av brasilfeberen, og den hadde ekstra sterke politiske grunner for å emigrere, samtidig som den økonomiske motivasjonen ville være vel så sterk som for bøndenes del. Det kulturelle aspektet ved å eie jord ville være vel så viktig for denne gruppen også, men fra en annen vinkel enn for bøndenes del. Der bøndene ville oppnå noe de ikke hadde hatt eller kun hatt kort tid, ville disse ha en motivasjon for å komme tilbake til en situasjon som de hadde hatt flere hundre år tilbake.

Ski-endelsen i etternavnet kan være et pekepinn. I brev 28, som jeg tidligere har brukt i kapittelet om kjedemigrasjon nevnes ti slike etternavn og her brukes også høflighetsuttrykket «państwa Ziemieńskich».²⁵² Etnologen Henryk Dumin peker på de samme politiske og økonomiske faktorene som jeg har nevnt når han beskriver lavalens migrasjon til Brasil i en reportasje fra São Feliciano (nå Dom Feliciano) i Rio Grande do Sul. Her nevner han også fem etternavn som han beskriver som adelige; Krasowski, Maliszewski, Zawadzki, Wołoski og Topaczewski.²⁵³ Bortsett fra Zawadzki dukker resten opp på en liste over adel som betalte en *Pogłówny*-skatten²⁵⁴ i 1676, i Podlasie-regionen, som delvis overlapper med Łomża-provinsen.²⁵⁵ Nå skal det sies at det antakeligvis ikke er tilfeldig at akkurat disse navnene listes opp av Dumin. Det er sju brev fra São Feliciano (nå Dom Feliciano, RS) i *Emigrantenes Brev*, det ene er skrevet av Jan Jaras og Michał Kozła, dette er også et eksempel på typiske polske bondenavn.²⁵⁶ De andre brevene er fra: Bagiński (2 brev, skrevet av en Muzakowsky), Lesiński, Muszyński og Saniewski og et av ukjent forfatter.²⁵⁷ De fire dukker opp på en liste over adel legitimert før 1861.²⁵⁸ Kan disse ha vært fattige slektninger som har dalt på den sosiale rangstigen? For å ha det på det rene, er ikke dette noen empiriske bevis, men indisier. Det er en mulighet for at bønder har arvet etternavn etter sine tidligere herrer, på samme måte

²⁵² Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 28, 174.

²⁵³ Henryk Dumin, „Zagubieni w Czasie”, *Poznaj Świat*, Strona główna › Numer Kwiecień 2011, 98.
https://www.poznaj-swiat.pl/artukul,zagubieni_w_czasie_60.html

²⁵⁴ En skatt betalt av jøder, geistlige og adel for å finansiere forsvar/hæren. Podatek Poglówny, Polsk Wikipedia
https://pl.wikipedia.org/wiki/Podatek_pog%C5%82%C3%B3wny

²⁵⁵ Krasowski, Maliszewski, Zawadzki, Wołoski og Topaczewski, liste tatt fra registret for pogłówny skatten, manuskript fra 1676, Eldre akters arkiv Warszawa, *Rejestr pogłównego województwa podlaskiego z 1676 r. Rękopis*. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
<http://szlachta.pl/lista-nazwisk-indeks7-poglowne-1676.html>

²⁵⁶ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 42, 196.

²⁵⁷ Ibid., brev 22, 160 brev 49, 210, brev 55, 220, brev 61, 231, brev 78, 258.

²⁵⁸ Elżbieta Sęczys, *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861* Copyright by Wydawnictwo DiG www.dig.pl/pdf/Szlachta_wylegitymowana.pdf
navneliste fra boka med den samme tittelen, Elżbieta Sęczys *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2000)
<http://www.dig.com.pl/index.php?s=karta&id=96html>

som slaver gjorde andre steder, likevel er denne konsentrasjonen (i forhold til andre navn) påfallende. Her er et sitat fra brevet til den ukjente forfatteren fra São Feliciano:

Jeg ber Far om min arv, som til tilhører meg fra eiendommen og ber Far, om å være så nådig å gi disse pengene til pengene til kona, for jeg kommer ikke tilbake til Polen [...] I bremen (sic) bør du kjøpe mye espeler [ukjent medisin, tinktur?], 10 pund med sukker, et par sitroner, 3 flasker spiritus, 3 flasker konjakk, anodynum [ty. smertestillende medisin, ofte blanding av eter og sprit, noe ganger opium eller andre urter] for en mark, espeler fire mark, vin for fire mark, for alt det er nødvendig på skipet. [...] Elskede Far og mor, brødre og søstre, kan hele familien vær så snill å be Far, om at han er så nådig og sender penger, det vil si min del av arven. Riktignok har jeg fått en bra koloni, men jeg har ikke noe å begynne arbeide med, for jeg har ikke noe å kjøpe for. (sic)

Dette sitatet er interessant av tre grunner. Den første er arven og pengene som denne migranten venter på. Om han er av en landeiende bondeslekt eller lavadelsslekt er usikkert, det som er sikkert er at han ikke er av de aller fattigste. Pengene han forventer virker å være en anstendig sum i og med at han vil at kona skal kjøpe en del verktøy og klær til han. Det han råder kona til å ta med seg på båten er også verdt å merke seg; konjakk, vin, og sitroner vil jeg tro var luksusvarer på datidens polske landsbygd. (det er kun et par steder man historisk sett har dyrket vin i Polen, alle ligger langt fra der brevforfatterne kommer fra, importert vin er det kun noen få som hadde råd til). Dette står i kontrast til de fleste andre migrantene, som stort sett skryter av mat og drikke de får på båten, noen begrenser seg til å råde sine kjente til å kjøpe svart brød eller te. Kanskje er det for å friste kona til å komme, ut av brevet kan man også tolke at han kanskje ikke er et av favorittbarna, et sort får. Slike personer hadde også lettere for å migrere, men var ikke nødvendigvis de ivrigste til å skrive brev hjem, akkurat her er det nøden og savnet etter kona som tvinger det frem.

Uansett er det vanskelig å bevise på basis av brevene, hvem som hadde hvilken bakgrunn. Memoarene kan derimot gi noe klarere pekepinn, det mest direkte er følgende sitat: «Jeg stammer fra polske adelige foreldre, landsmann fra distriktet og landsbyen Krypno-Kościełne.»²⁵⁹ Andre igjen legger mer skjulte spor, men som jeg allikevel oppfatter som varskotegn. Forfatter av memoar 23 forteller om at faren hans blir såret under opprøret i 1863 og dør mens han er ung. Han får en mentor som er med i sosialistpartiet PPS, og blir også

²⁵⁹Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, memoar 6, 70: «*Pochodzę z rodziców polskich szlacheckich, rodak gminy i wsi Krypno-Kościełne.*» Det bør nevnes at denne stammer riktignok fra en senere migrasjon, men der de migrerte etter å ha lest brev fra tidligere migranter til Brasil spredte seg i landsbyene. Siden vi vet at denne småadelen holdt til i egne landsbyer er det sannsynlig at de tidligere migrantene også var representanter av denne klassen.

sendt rundt for å spre propaganda i «*wsie szlacheckie*», altså «adelige landsbyer».²⁶⁰ For det første, var denne småadelen den gruppen som ivrigst var med på opprør mot russerne, også i 1863. De hadde et sterkt motiv siden de hadde blitt deklassert av Tsardømmet, i tillegg til rent patriotiske motiver. For det andre så var det de som ble utsatt for de hardeste represaliene etter opprørets fall. Neste punkt er sosialistpartiet, her hadde lederskapet et sterkt innslag av folk fra adelige familier, altså er det ikke utenkelig til å tro at denne mentoren var en av disse. Mens det at han blir sendt til nettopp slike til adelige landsbyer for drive med propaganda, mener jeg er fordi disse ville være «lukket» for utenforstående og at oppdraget krevde «en av deres egne» for å kunne være vellykket. Det kan nevnes at mange revolusjonære fra PPS flyktet til Brasil etter revolusjonen i 1905, altså under brasilfeberens senere periode. Disse hadde en sterk påvirkning på det polske miljøet i Brasil, som lærere eller ledere av polsk-brasilianske foreninger, på grunn av sin høyere dannelses. (eks. Kossobudzki ref Wachowicz). En annen emigrant beskriver undertrykkelse fra russernes side og en far som også kjempet i 1863. Han beskriver familiens hus med frukthage, noe som var mer vanlig blant de småadelige. Det blir nevnt at jorda deres var oppstykket, slik jeg har beskrevet tidligere i dette kapitlet. Til slutt forteller han om moren Maryjanna er av Borkowski-slekten (som har ikke mindre enn tre våpenskjold, noe som igjen peker på navnets «vanlighet» blant adelige). Begge foreldre er sterkt katolske, noe bøndene også var, men dette leder også mot tradisjon og polsk patriotisme. Memoarforfatteren selv ender også opp som lærer i Brasil.²⁶¹ Til slutt kommer en siste memoarforfatter som presenterer sin slekt følgende: «Til slutt vil jeg legge til at moren min stammet av far Jan Mokrzycki fra Vilnius-provinsen og jeg er gift med datteren til Wojciech Przybyszewski, fra Płock-provinsen landsbyen Sierpiec.»²⁶² Denne måten og ramse opp sin avstamning på er noe assosieres med adelen.

Sannsynligheten for at en del av brevene er skrevet av disse er stor. Det virker også som de også utgjør en betydelig andel av memoarenes forfattere. Og sist men ikke minst, virker det som svært sannsynlig at de utgjorde en betydelig del av migrasjonen fra Kongedømmet Polen til Brasil, på grunn av demografi, økonomiske og politiske forhold. Dette gjør at en må revurdere eller nyansere motivasjonen for en del av de polske migrantene.. Samtidig er det et poeng at lavadelen står oppført i de russiske statistikkene som bønder/landbrukere og derfor

²⁶⁰ Ibid. 23, 373-374.

²⁶¹ Ibid. memoar 25, 417-418.

²⁶² Ibid., memoar 13, 203: «Na zakończenie dodam jeszcze że matka moja pochodziła z ojca Jana Mokrzyckiego z gubernji Wileńskiej ja zamężny czyli żonaty z córką Wojciecha Przybyszewskiego, z gubernji Płockiej wieś Sierpiec.»

også blir definert slik av historikere. I realiteten er de som en forbindelse mellom stendene, med god hukommelse for tidligere bedre tider og tapte rettigheter. De var ikke livegne bønder, men jordbrukere som i flere hundre år hadde hatt stemmerett og rett til å bære våpen. Det må understrekes at det ikke er noe poeng for meg at disse har «blått blod», eller er bedre enn andre på noen som helst måte. Poenget er at en større del av migrantene enn det tidligere har blitt pekt på og hadde en annen bakgrunn enn livegenskapet eller bønder undertrykt av adel. Hvorfor de ikke er nevnt i tidligere forskning er også verdt et par ord. Det ville være problematisk å nevne noe om dette under kommunisttiden, da *Emigrantenes brev* først ble skrevet. Småadelen ble derfor ikke forsket på eller skrevet om, en har noe forskning fra mellomkrigsperioden og fra tiden etter Berlinmurens fall. Witold Kula (far) var selv en marxist og økonomisk historiker knyttet til bondebevegelsen mens Marcin Kula (sønn) er først og fremst sosialhistoriker også han med utpreget marxistisk syn på historien, derfor ser de ut til å være mer opptatt av «folket» eller bøndene. Samtidig var det i Polen allerede under mellomkrigsperioden, en tendens at man ville viske ut klasseskillene, som et ledd i nasjonsbygging. Adelen var også ofte sett på som sydebukken eller årsaken til at Polen stagnerte og mistet sin uavhengighet.

Proletariatet, migrasjonen og byene

Mye tyder på at det faktisk er i byene brasilfeberen startet. Det rapporteres om at migranter fra byene i Polen er i Brasil på slutten av 1889.²⁶³ Kongedømmet Polen var riktignok underutviklet i forhold til Vest-Europa. Den industrielle revolusjonen hadde begynt senere her. Likefullt hadde det vært en dynamisk utvikling også her, særlig fra midten av 1800-tallet og regionen var den mest industrialiserte i Det russiske imperiet, som også bidro til å gi den polske industrien et stort marked.²⁶⁴ Tekstilindustrien var den viktigste i Kongedømmet Polen. I 1910 sto den for 69,4 prosent av eksporten.²⁶⁵ Piotrowsk-provinsen var den mest industrialiserte i Kongedømmet Polen. De viktigste industribyene her var Łódź, Pabianice, Zgierz og Tomaszów. Vi finner folk fra alle disse innledningsvis i migrasjonsbevegelsen.²⁶⁶ Warszawa-provinsen var den andre industrielle konsentrasjonen. Groniowski nevner en betydelig deltagelse av metallarbeidere fra Warszawa, Ozorków og Żyrardów.²⁶⁷ I Warszawas arbeiderstrøk var det dårlige boforhold, overbefolkning, dårlige sanitærforhold, stadige

²⁶³ Thais Wencznovicz, «Imigração polonesa no Rio Grande do Sul», *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 118.

²⁶⁴ A. Jezierski, *Historia gospodarcza Polski*, 161.

²⁶⁵ A. Jezierski, *Historia gospodarcza Polski*, 204.

²⁶⁶ Groniowski, «Gorączka Brazylijska», 319.

²⁶⁷ Ibid.

epidemier av tyfus og tuberkulose, halvparten av befolkningen var uten skoletilbud i 1890.²⁶⁸ I tillegg kom det folk fra Płock, Łomża, Kalisz og andre mindre byer, her var det metallindustri og sukkerindustri. Arbeidsforholdene var dårlige og arbeidsdagene lange, for eksempel var arbeidstiden i Łódź før 1886 anslått til mellom 11 og 14 timer, i 1886 var den på 11,5 time, men dette var ikke regulert og opp til den enkelte arbeidsgiver. Først etter revolusjonen i 1905 ble arbeidstiden i industrien lovmessig begrenset til 10 timer.²⁶⁹ Fagforeninger og streiker var forbudt frem til revolusjonen i 1905, noe som ikke stoppet protester i å blusse opp, ofte med blodig utfall.²⁷⁰ Til sammenligning rapporterer Hampel fra Brasil i 1892, at lønningene her er bedre og arbeidsdagene kortere, ti timer. Han beskriver også at arbeiderne her spiser bedre og har mer fritid.²⁷¹ I tillegg lå reisebyråer, de tyske shippinglinjene underagenter, i byene. Disse var med på å formidle reiseinformasjon eller migrasjonspropaganda innledningsvis, før de ble stengt av de russiske myndighetene og blivende migranter måtte i større grad selv komme kontakt med shippingselskap i Bremen eller den brasilianske regjeringens representant i Lisboa.

De første som dro til Brasil, dro fra byene, fulgt av de fra regioner nær den tyske /prøyssiske grensen.²⁷² Byproletariatet, arbeidere eller håndverkere var i større grad rotløse, samtidig som at de ofte allerede hadde erfaring med å flytte på seg. Deres migrasjon hadde begynt i hjemlandet. Sann sett var det også lettere for dem å ta avgjørelsen om å emigrere, det er usikkert på hvor bestemt de var for hva de skulle gjøre på forhånd, noe vi kan se i følgende sitat fra Bremen, på veien til Brasil: «Jeg meddeler dere at jeg snakket med han samme [shippingagenten] som skrev oss opp til Brasil og spurte han om håndverkere, hvem er håndverker blir skrevet slik, og hvem er arbeider blir skrevet slik, og han fortalte meg at alt finnes som hos oss, fabrikker, byer som hos oss, og det er usikkert, når vi drar kommer vi til å vite.»²⁷³ Det er vanskelig å si hva denne migranten endte opp som, eller hvor i Brasil, men det er påfallende at jordbruk ikke blir nevnt som en del av planen akkurat her. Byen virker som

²⁶⁸ Norman Davies, *God's Playground A History of Poland: Volume II*, 148.

²⁶⁹ A. Jezierski, *Historia gospodarcza Polski*, 159.

²⁷⁰ Denne revolusjonen var ett forspill til den siste bølgen av Brasilfeberen, der mange revolusjonære intellektuelle knyttet til PPS eller bondebevegelsen reiste til Brasil. Groniowski, «Gorączka Brazylijska», 338.

²⁷¹ Antonio Hampel, Os poloneses no Brasil Parte II: BRASPOL/imigração polonesa no brasil/Os Poloneses no Brasil Parte II:Rio de Janeiro, São Paulo, Santos, Desterro: <http://www.braspol.org.br/conteudo.php?id=591>

²⁷² Ruy C. Wachowicz, «Conjuntura Emigratória Polonesa no Século XIX», 9-29, red. Francisco Dranka, *Anais da Comunidade Brasileiro Polonesa Volume I- Ano 1970*, (Curitiba, União Sociedade Juventus, 1970), 22.

²⁷³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 16, 146: «Donosze wam że rozmawialem stem samem con as zapisywał do Brazelij i go sie zapytalem o rzemieśnika, chto rzemieśnik to zapisuje, a kto robotnik to zapisuj, więc powiedział mi, że jest wszystko jak i u nas, fabryki, miasta tak samo jak u nas, a przy tym nie wiadumo, jak pojedzimy to będziemy wiedzieć».

det primære målet i dette tilfellet. Dette sitatet fra Julian Gašiorowski i São Paulo viser at shippingagenten fra forrige sitat ikke nødvendigvis forsøkte å villedde noen:

Nå vil jeg meddele A. [Aktverdige] Herren(sic) noe om Brasil. For eksempel er det bra hos oss i Brasil, men ikke for alle. En god håndverker, snekker, metallarbeider kan tjene store penger og har det bra. Men hva gjelder simple arbeidere dvs. de som kom for jorda til Brasil, så lider noen stor nød, de dør nesten av sult, de som gjorde vanlig arbeid i Polen og vil jobbe tungt drar fra emigrasjonen (sic) [immigranthus/mottak?], regjeringen får dem til å velge koloni og der man skulle velge blir en sendt.²⁷⁴

Legg merke til at forfatteren av dette brevet omtaler alle som arbeidere, også bønder, noe som kan tyde på en urban bakgrunn. São Paulo var på denne tiden et viktig knutepunkt som de forskjellige migrasjonsbølger gikk igjennom. Mange dro herfra videre til kaffeplantasjene i området, mens andre dro videre til Sør-Brasil for å drive med kolonisering. Kaffeboomen ved århundreskiftet gjorde at byen opplevde en enorm økonomisk utvikling og vekst. Derfor ga også både delstaten og byen São Paulo, store muligheter for migranter, også de polske. I årene 1890-1894 kom det 13 tusen polske migranter til delstaten, presten Chelmicki som var der i 1892 anlo antallet polakker i selve byen til 1000, mens Hampel som var der på samme tid forteller om ca. 600-700. Ifølge J. Siemiradzki bodde det her 2000 polakker i 1900. (fotnote, Malczewski, São Paulo) Hampel beskriver følgende bilde av situasjonen i São Paulos arbeiderstrøk i 1892:

Det er trangt, men det hersker orden og renslighet. Arbeideren er en emigrant fra Łódź. Han jobber på en fabrikk der han tjener 4 mil-réis, av hvilket to går til livsopphold. De spesialiserte/profesjonelle snekkerne tjener 4 mil-réis. I tillegg til de som jobber i fabrikkene finnes det skreddere som jobber for egen regning, men tjener det samme. De som kommer best ut er de som dedikerer seg til møbelproduksjon, fordi møbelimport er forbudt. Etterspørselen etter disse er stor og møbelsnekkerne kan tjene 5 mil-réis. Arbeidsdagene begynner kl. 0600 og varer til 1700, med en times (lunsj) pause rundt middag. Det finnes møbelsnekkere som jobber åtte timers dager (...) Hr. Furmankiewicz, som kommer fra Tarnów [Galicia], og er innehaver av en større fabrikk/verksted. Han kom for 5 år siden til São Bento, der han har sitt virke. Han har nå drevet butikk i 13 år og over butikken kan man se skiltet: «Sapataria Alemã»/»Tysk skomaker», den befinner seg på Rua Vitória nr 16. Han har en selvsikker/vellykket fremtoning, rødmusset ansikt, hårete og jovial. Han er en typisk polsk skomaker. Landsmennene klager over at han snakker tøys og gjør dem pek. I

²⁷⁴ Ibid., brev 34, 184: "Teraz chciałbym cośkolwiek donieść W. Panu o Brazylii. Naprzykład u nas w Brazylii jest diobrze, ale nie wszystkim. Rzadniejsi dobrzy, stolarz, ślusarz może zarobić duże pieniądze i jest mu dobrze. Ale co się dzieje do prostych robotników t. j. Do tych co przyjeżdżali na gront do Brazylii to niektórym jest ogromna nędza, prawie z głodu umierają, ci co [ro]bili zwyczajne roboty w Polsce i chcieli pracować cieszko to wychodzą z emigracji, zapisują się na gront i rzont [=rząd] im każe obrać sobie koloniję i gdzie tylko kto sobie wybierze miejsce tam go wyśle."

realiteten forsøker han å hjelpe dem, ved å leie ut boliger, skaffe jobber, særlig på begynnelsen.²⁷⁵

Hampel bekrefter her mye av informasjonen fra Gąsiorowski og andre brevforfattere angående lønninger og arbeidsmengde eller at møbelsnekkere var mest ettertraktet, på grunn av importforbudet på møbler. Skomakeren Furmankiewicz er interessant fordi han er erkeeksempelen på den polske entreprenøren, som kom og etablerte seg i Brasil minst 13 år før, men som er veldig viktig for mange av dem som kommer fra Kongedømmet Polen under brasilfeberen i 1892. At han kaller bedriften sin “Tysk skomaker” er også verdt å merke seg. Kanskje er det av kommersielle årsaker, men siden han kommer fra en by i Galicia, den østerrikske delen av Polen, er det sannsynlig at han også snakker tysk og ville bli kategorisert som en tysker av brasilianere flest.

Rio de Janeiro var der de fleste polske migrantene først kom til Brasil, her lå det viktigste immigrantmottaket på Ilha das Flores. De fleste dro herfra videre til kolonier i Sør-Brasil for å drive med jordbruk, noen få ble rekruttert til kaffeplantasjer i Rio-området, Espírito Santo, São Paulo eller Minas Gerais. Men en del ble altså igjen i Rio de Janeiro for å drive med lønnet arbeid. Byen var på den tiden Brasils hovedstad og den viktigste havna sammen med Santos. Bortsett noen få som allerede var etablert i byen som kjøpmenn og håndverksmestere, besto den polske kolonien i Rio hovedsaklig av to grupper, de som ikke fant seg til rette på koloniene i Sør-Brasil eller de som flyktet fra kaffeplantasjene. En del hadde sin opprinnelse i byene mens andre igjen kom fra landet og bodde i en storby for første gang. Ifølge Hampel bodde det i 1892 rundt fire tusen polske immigranter i Rio de Janeiro. Hampel beskriver deres situasjon i byen på følgende måte: “Våre håndverkere, skreddere, møbelsnekkere, metallarbeidere, jobber i byens mest usunne deler, for der er verkstedene deres lokalisert. De ukvalifiserte emigrantene, bøndene, beskjeftiger seg med virker knyttet til jorda eller jobber i

²⁷⁵ Antonio Hampel, *Os poloneses no Brasil*, Parte II : “Tudo é apertado, mas reina ordem e asseio. O operário é emigrante de Łódź. Trabalha numa fábrica onde percebe 4 mil-réis, dos quais despende 2 para a manutenção. Os marceneiros profissionais percebem a quantia de 4 mil-réis. Além dos que labutam em fábricas existem alfaiates que trabalham por conta própria, percebendo os mesmos ganhos. Os melhores resultados são auferidos por aqueles que se dedicam à produção de móveis, porquanto é proibida sua importação. A procura é grande e os operários desse ramo chegam a receber 5 mil-réis diários. O trabalho começa às 6 horas e termina às 17, havendo um descanso de uma hora no turno matutino, pelas 10 horas. Há marceneiros que trabalham oito horas.(...) Os sapateiros têm um trabalho mais árduo, apesar de ganhar entre 2,5 a 3,5 mil-réis. E tudo indica que a situação tende a piorar. O Sr. Furmankiewicz, procedente de Tarnów, possui uma fábrica maior. Veio há 5 anos para São Bento, onde possui empresa. Dirigia-a desde os 13 anos e por sobre a loja vê-se a inscrição: “Sapataria Alemã”, sita a Rua Vitória Nº. 16. Defrontamo-nos com uma figura avantajada, vermelha, cabeluda e jovial. É um típico sapateiro polonês. Os patrícios queixam-se dele de que fala bobagens e lhes apronta peças. Na realidade procura ajudá-los, alugando casas, arrumando trabalho, especialmente no início.”

forstedene som tømrere.”²⁷⁶ Ironisk nok virker det altså som om de som skulle ha hatt de beste forholdene løp en større helsemessige risiko i forhold til den ufaglærte arbeidskraften. Det er et brev i samlingen fra en som valgte å bli i Rio de Janeiro. Ludwik Gier skriver følgende til en ukjent kvinne, som han utvilsomt har sterke følelser for:

Du vil antageligvis bli overrasket, over at jeg tør å skrive til deg, derfor ber jeg om tilgivelse. (...) Det stemmer at jeg var vill, men det er intet å gjøre med. Med sikkerhet er jeg nå og vil fortsatt være tvunget til å vandre rundt i verden og tenke på deg dag og natt men jeg har enda håp, jeg må se deg i det minste en times tid før jeg dør. I dag vet jeg hva du betydde for meg, min kjære Mania. (...) Jeg tjener veldig bra her, minst 120 rubler i måneden, og senere vil jeg tjene enda mer. Om jeg kan spørre deg, vil du ikke komme? Du vil få det minst 100 ganger bedre enn i Europa. Jeg ville i såfall umiddelbart leie et vakkert hus [en fin leilighet, i den polske versjonen] og aldri forlate deg inntil min død, dette vil jeg sverge på i kirken.”²⁷⁷

Dette brevet er relativt avansert og godt skrevet språklig sett, muligens det som er best skrevet av alle brevene i samlingen. I tillegg til hans kjærlighetserklæringer og bønner om tilgivelse, nevner han hvor mye en spesialist i Rio de Janeiro tjener. Omregnet til russiske rubler, 120 rubler i måneden med mulighet til å tjene mer etterhvert. Strengt tatt nevnes det ikke konkret hvilket yrke det her dreier seg om, man kan anta at det dreier seg om møbelsnekring, skomaker eller skredder, men et mere intellektuelt arbeid kan heller ikke utelukkes i dette tilfellet. Selv om en bør ta høyde for overdrivelse, fordi han vil få sin kjære til Brasil, virker den økonomiske informasjonen pålitelig, sett i sammenheng med det som kommer frem i andre kilder. Utsagnet om at hun vil få det hundre ganger bedre er selvfølgelig overdrevet på grunn av brevets følelsemessige karakter.

En del av de som kom fra byene i hjemlandet, valgte i Brasil å gå tilbake til å drive med jordbruk. Det virker også som om mange var overbevist, feilaktig eller ikke, om at det var eneste mulighet. Hva en endte opp som kunne også ha en sammenheng med hvor i Brasil en havnet. Denne migranten skriver fra São Mateus do Sul i Paraná: «Det finnes fabrikker i Brasil, men der er klimaet varmt, og her hvor vi er skal de først nå stifte fabrikker, for her var

²⁷⁶ Ibid.: «Os nossos artífices, alfaiates, marceneiros, torneiros, trabalham nas partes mais insalubres da cidade, porque ali se localizam as oficinas. Os emigrantes não qualificados, os aldeões, ocupam-se com os afazeres diretamente ligados a terra e trabalham nos subúrbios como pedreiros.»

²⁷⁷ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 37, 188: «Prawdopodobnie zdziwi cię, że się ośmielam pisać do ciebie, a zatem przepraszam[...]Prawda byłem szalony, ale trudno, widocznie będę i jestem zmuszony tulać się po świeciei dzień i noc pamiętać o tobie ale jeszcze nie tracę nadziei, zawsze, chociaż raz na godzinę przed śmiercią ujrzeć cię muszę, dziś wiem czym byłaś dla mnie moja droga Maniu!!![...] zarabiam tu bardzo dobrze, co najmniej 120 rubli miesięcznie, a później i więcej; otóż jeśli mnie jest wolno ci sie zapytać, moja Maniu czy ty byś nie chciała przyjechać będziesz miała 100 razy lepiej jak w Europie. Ja zaraz wynajmął bym mieszkanie ładne i już nigdy bym cie nie opócił aż do śmierci co bym stwierdził przysięgą w kościele»

det ødemark, først vi skal danne byene, for det er allerede en forferdelig mengde folk her.»²⁷⁸ Her virker allikevel brevforfatteren åpen for at det med tiden kan bli noe industri i området og forteller om en kommende urbanisering som immigrantene kommer til bidra til. Følgende sitat fra Rio Grande do Sul derimot virker mer bestemt på jordbruket: “Det er ingen fabrikker her, hvis regjeringen bringer folk er det ikke til fabrikkene men til jorda...”²⁷⁹ En annen, som skriver fra samme sted, har en lignende tone: “Og for oss Europeere er det bare god forretning i jorda, i byen er det ikke noe å gjøre for vi var der først (sic). Jeg og Koźlaene (familien) er samme a alle har sine bruk og sine nummer (sic). (...) for alle oss fra Zirardow er samlet i en provins, og Krauze hilser bror og alle kjente.”²⁸⁰ Folk registrerte seg også som jordbrukere i Brasil for å få gratis eller billig jord. «Når noen kommer til Bremen og hvis spurt om han er håndverker så si at [han] kan jobbe jorda, det vil være bra.»²⁸¹ Dette tyder på at det ikke er gitt at folk i Polen hadde vært det de ble registrert som, enten i Bremen eller Brasil, både på grunn av muligheten til gratis overfart og muligheten til få seg land i Brasil.²⁸²

Det var i Łódź-området krisen først brøt ut i løpet av høsten 1889. Dette var tekstilindustriens arnested i Kongedømmet Polen. Dette sitatet fra Santa Catarina bekrefter en stor deltagelse av folk fra den polske tekstilindustrien i den første perioden av brasilfeberen: «Men til denne stund har jeg ikke en sikker stilling for Pech (...), og jeg kan ikke love Pech at jeg kan ta han imot, for det første er det ingen vits for det er så mange vevere her at de har ødelagt prisen på veverjobber, så det er ingen vits å komme.»²⁸³ Łódź hadde vokst fra en landsby med 939 innbyggere i 1827 til en industriell metropol med 300 000 innbyggere i 1900. Denne raske veksten førte med seg en fremvekst av slumområder på slutten av det 19. århundret. Industrialiseringen førte her til scener som lignet England 100 år tidligere. «*Lodzermenschen*» er betegnelsen på en spesiell kapitalistisk overklasse som vokste frem her, ofte etniske jøder eller tyskere. Mestere og arbeidsledere her var også ofte etniske tyskere, mens arbeidsstokken hovedsakelig var etniske polakker. Det voksende proletariatet var en effekt av bøndenes

²⁷⁸ Ibid., brev 52, 216: «Są fabryki w Brazeli, ale tam klimat gorący, a tu gdzie my jesteśmy to dopiero bendo fabryki zakładać, bo tu były pustki, my dopiero będziemy miasta stanowić, bo tu jusz ludzi straszna siła.»

²⁷⁹ Ibid., brev 66, 241: “Fabryk tu nie ma, jezeli zunt sprowadza to nie do fabryk tylko na gront...”

²⁸⁰ Ibid., Brev 42, 197: “A tylko dla nas Erupecykow interes na grucie, bo w mieście ni ma co robić takeśmy sie puścieli do miasta naprzót. Ja i Koźlejały to razem jesteśmy ale kazden ma swoja gospodarke i kazden ma swuj numer. (...) bo my wszyscy ze Zirardowa to jesteśmy razem w jednej prewiecy [prowincji] i Kralze[=Krauze] sie kłaniaju bratu i wszestkim znajumem.”

²⁸¹ Ibid., brev 10, 141: «Jak chto przyjadzie do Brymu to niech nie powiada jak by go się pytali czy ziemienik to niech powi że w gruncie umi robić to bendzie dobrze.»

²⁸² Dette bli også pekt på av Wtulich i hennes introduksjon. Wtulich, *Writing Home*, 25.

²⁸³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 24, 161: «Ale do tej chwili ni mam pewnego stanowiska dla Pecha (...) ,ze Pechowi nie obiecuje , abym miał go sprowadzić, jedno ze ni ma po co bo webrow juz jest aż zanadto i ceny na robotę weberskie tak popsuli, ze ni ma po co przyjechać.»

«nyvunne» frihet. Derfor kunne mange herfra snakke tysk, men hadde også blandete erfaringer med tyskerne.²⁸⁴ Det virker også som om den tvetydige relasjonen mellom polakker og tyskere også fortsatte på den andre siden av havet. Dette utdraget av brevet til A. Bakalarski fra Desterro (nå Florianópolis) i Santa Catarina, er et eksempel på akkurat dette. Vel å merke, dreier det her seg om en positiv relasjon i den brasilianske industrien, mellom de to folkeslagene:

Og særlig en bra møbelsnekker er skattet og blir belønnet for ens dyktighet og arbeid og vår Szulc presser på meg etter at jeg kom tilbake til ham [...] for bare hvis det er noe finere arbeid så må jeg gjøre det og han sier at jeg skal lære meg brasiliansk så gjør han meg til arbeidsleder [Werkfieber, fra tysk] for nå skal de lage et nytt verksted til 130 personer, slik at han trenger en arbeidsleder, så jeg bestemte meg for det men sa at jeg ikke har penger til å betale for at min kone skal komme, og han sa at han gir meg cirka 100 mil-réis forskudd [forszuz] og at jeg skal legge til mine penger og bringe kona mi slik at blir mer sikker på at jeg holder meg til han og ikke forlater ham for med kona må jeg holde meg på et sted. Og han beskjefteget seg selv med å skaffe skipskort, han fulgte meg til den prøyssiske konsulen herr Epke og selve konsulen skrev til Rio de Janeiro etter skipskort til deg min kjære kone og mine barn, og konsulen herr Epke sa at jeg får den senest etter tre uker og at jeg kan skrive til kona at hun kan begynne å gjøre seg klar for de 3 månedene (sic) kommer til å gå fort.²⁸⁵

Det er usikkert om denne Szulc, tyskeren som det refereres til her, også kommer fra eller har arbeidet i Kongedømmet Polen. Det er slett ikke utenkelig om man betrakter den intime relasjonen de to i mellom. Brusque i Santa Catarina var den byen som mottok flest polske immigranter fra tekstilsentrene Tomaszów og Łódź, de var med på å utvikle den lokale tekstilindustrien fra 1889-90. Forretningsmannen Carlos Renaux investerte og bygde med deres hjelp den første tekstilfabrikken i regionen. De polske immigrantene konstruerte de første vevestolene av tre etter eksempel fra hjemlandet. Veverne fra Łódź-området blir fortsatt husket den dag i dag, på grunn av sitt bidrag som pionerer for tekstilindustrien i Brusque, nå

²⁸⁴ Norman Davies, *God's Playground: Volume II*, 144.

²⁸⁵ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 24, 162: "A zwłaszcza dobry stolaz meblowy jest w cenie i za jego zdolność i robote tom mu zopłacą i nasz Szulc jak nozot powróciłem do niego koniecznie na mnije napiera (...)bo jak jest troche lepsza robota to mu ni ma kto zrobić tylko ja ją musze robić i mówił mi, zebym się uczył pã brazylisku mówić to mie zrobi Werkfieberem bo teraz bódzie warstat nowy na 130 ludzi, więc musi mieć Werkfiera, tak ja na to się zdecydował i mówiłem ze dobrze, ale ja ni mam tyle pieniędzy, zebym zone mógł sprowadzić tak wkrótce, a on mi mówił ze mi da ze 100 milorajsów forszuz i swoje zebim dołożył i zone sprowadził to bëndzie pewny ze go nie opuszcze bo jak zone będe miał to mósze siedzić prëndzy w jednym miejscu. I sam sie zajął wyrobieniem sifkarty, poszedł ze mną do pruskiego konsula pana Epkiego i sam konsul napisoł do Ryjja de Zanejro pã sifkarte dla ciebie najdrosza zono i moje dzieci i mówił mi konsul pan Epkie, ze to napewno dostanę najwyzyj w tzech tygodniach, a moge zonie napisać zebys się szykowała pomału bo te 3 miesiące to niedługo zlecą."

karakterisert som denne industriens «vugge» i Brasil. Denne byen er fortsatt ett av de viktigste sentrene for denne industrien i Santa Catarina og Brasil.²⁸⁶

Det er en brevforfatter fra Warszawa i brevsamlingen.²⁸⁷ Denne migranten skriver tre brev fra Bremen på veien til Brasil her er utdrag fra ett av disse: «Vi har ikke nærme bekjente som drar sammen oss fra Warszawa.»²⁸⁸ Om de ikke har bekjente som reiser sammen dem fra Warszawa eller om det ikke er folk fra Warszawa i det hele tatt der de befinner seg er vanskelig å si. Det som derimot er sikkert er at mange av brevene i samlingen er adressert til Żyrardów, også i Warszawa-provinsen. Denne er kjent som en «rød» by, det er her de første streikene i Kongedømmet blir organisert i 1883, fulgt opp av andre storstreiker i 1885, 1887, 1889, 1891, 1895 og 1905. Altså er det to rett forut for brasilfeberens begynnelse og de to følgende sammenfaller i med denne, uansett så forteller det om hvor urolig denne tiden var i Kongedømmet Polens industri. Tekstilindustrien var den viktigste også i Żyrardów. Følgende sitat er fra Alfredo Chaves (nå en del av Veranópolis) i Rio Grande do Sul: «På vår brigade er det 184 katolikker og 16 tyskere (sic), på hele brigaden er det 200 kolonister, alle fra Polen. Og i vårt disrikt er det 29 brigader, alle polakker. Fra Żyrardow er vi 5 familier Brozowski, Antoni Czerwiński, Jakub Bufal, Feler og meg [Sobiesiak].»²⁸⁹ Dette sitatet er interessant av flere grunner, den første er bruken av uttrykket brigade som gir en assosiasjon til byen, til en arbeidsbrigade, slik jeg tolker det. Den andre er hvordan religion og nasjonaliteter blir omtalt. Det er 184 katolikker og 16 tyskere. Alle fra Polen, her sidestilles altså det å være tysk med å være protestant, samtidig som det i neste setning sies at alle er polakker. Av de fem familiene fra Żyrardów har to tyskklingende navn, Feler (Feller?) og Bufalt. Hva blir de regnet som? Det er et brev av Jakub Bufalt i samlingen og det er skrevet på polsk:

Vi har enda ingen kirke her, de polske blir bygget på hver brigade det vil si landsby, og det skal komme en polsk prest, og av tyske er det 2 kirker i Porto Alegre, og det er 12 polske, til denne byen er det 20 mil. De kommer hit også, men senere. Her i Brasil er alt bra, men bare for de som har helse og krefter for å jobbe. Og alle håndverkere har det bra, bortsett fra vognmakere, for det finnes ingen kjerrer her, og de kjenner

²⁸⁶ Maria do Carmo Ramos Krieger Goulart, «A imigração Polonesa em Brusque» *Brasil-Polônia, Primeiro Simpósio Cultural*, 71.

²⁸⁷ Flere av memoarenes forfattere er enten fra Warszawa eller jobber der når de tar avgjørelsen om å reise

²⁸⁸ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 130 : «Blizkich znajomych z Warszawy, którzy jadą z nami to nie mamy.»

²⁸⁹ Ibid., brev 66, 241: «Na naszy bregadzie jest katolikuf 184, a Niemców 16, na całej bregadzie jest 200 kolonistów wszyscy s Polski. A w naszym powiecie jest 29 bregady wszyscy Polaki. Z Żyrardowa jest nas 5 famieli, Brozowski, Antoni Czerwiński, Jakub Bufal, Feler i Ja(...) Gruntu ma każdy 1.100 metruf długo, 275 szeroko.»

ikke til tønnemakere her, men den varen ville gå bra her. Jeg vil forklare dere pengene (sic), en mil-réis er to prøyssiske mark, en mil-réis er tusen réis.²⁹⁰

Her er det flere ting som en bør merke seg, først angående nasjonalitet eller religion. I det aller meste ligner dette sitatet på andre i samlingen, det er som sagt skrevet på polsk og Bufalt holder seg til de andre polakkene fra Żyrardów, tidligere i brevet omtales et hestekjøp, der de kjøper en hest sammen (som forøvrig dør raskt, kanskje har de blitt lurt). De hjelper også å bygge hverandres hus. Her brukes også ordet brigade som et begrep for landsby. Samtidig så virker det for meg som om han er mer opptatt av de tyske kirkene (les protestantiske) enn de polske, det vil si katolske (For det er tvilsomt at det på noe tidspunkt er tolv polske kirker i Porto Alegre). Han forteller jo at det blir bygget "polske" kirker i hver landsby nå, men i neste setning følger "de kommer også hit, men senere", jeg tror han mener en "tysk" kirke. I tillegg regner han om valutaen til prøyssiske mark og ikke til rubler. At Bufalt omtaler håndverkere slik han gjør er muligens av større betydning. Kanskje har han vært håndverker i Polen, muligens er noen i familien det, brevet er skrevet til foreldrene. Beskrivelsen av vognmakerere er også interessant, det stemmer at det var få av disse på den tiden, men polske hestekjerrere skulle få stor økonomisk betydning i Sør-Brasil i løpet av kort tid.²⁹¹ Samtidig kommer det frem fra resten av brevet at det er jordbruk han vil konsentrere seg om nå. Jeg tolker det som enda et eksempel på hvor flytende grensene hos disse migrantene er, i dette tilfellet også de etniske. Noen hadde en tyngre start enn andre, som Antoni Czerwiński forteller oss i dette utdraget:

Vår situasjon er trist fordi vi er pengelens, noe jeg aldri opplevde i Żyrardow, nå må jeg jobbe igjen ellers så ville vi ikke hatt noe å spise. Julen her var veldig trist fordi vi ikke hadde et stykke kjøtt engang, men kun litt grov mel. Vi gråt begge over julebordet, nesten slik at hjertet bristet av smerte. Det er sant at Brasil er et katolsk land, men hva hjelper det om mann ikke forstår noen ting? I tillegg til dette er det så langt til byen at det er vanskelig for oss å gå dit.(...)Og jeg advarer dere, ikke sløs med pengene slik jeg gjorde det om dere har tenkt til å komme.²⁹²

²⁹⁰ Ibid., brev 30, s.178: "Kościoła zadnego jeszcze ni mamy, polskie to budujom na kazdy bregadzie to znaczy jak wieś, i polski ksionc ma być, a niemiecki to jest w Porto Alegze sum 2 kościoły, a polskich 12 jest, do tego miasta jest 20 mil. Tutej tez bendzie tylko puźni. Tu w Brazyli jest ze wszystkim dobrze, ale tylko dla tych, ktuzy majo zdrowie i siłę do roboty. A ziemiesnicy majom tez dobrze w ogule wszyscy, oprócz stelmachuw, bo tu wozuw nie ma wcale, a bednarskie roboty wcale nie znajom, ale by tu ten towar otchodził. Jeszcze wam objaśniam pieniędze, milorais ma 2 marki pruskie, a w miloraizie jest 1000 raisuw."

²⁹¹ Doudstar forteller om betydningen av polsk påvirkning på transporten i Paraná, og omtaler det som en liten transportrevolusjon «*ciclo da carroça*», der de polske hestekjerrere skulle «dominere» veiene mange år fremover. Doudstar, *Imigração Polonesa: Raízes Históricas de um Preconceito*, 124-125

²⁹² Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 31, 179: "Smutne nasze położenie bo zostalim bes jednego grosza, czego sie nie sposdywałem w Żyrardowie, teras musze musze pracować na nowo bo bysmy nie mieli za co żyć. Boże Narodzenie u nas bardzo smutne było bo nawet kawałka mięsa nie było tylko troche ryzyj

I tillegg forteller Czerwiński i samme brev at han har fått utdelt 100 morgen²⁹³ med skog, som må ryddes og der han har ryddet en. Han kan ikke plante enda, for det er den “kalde” tiden (vinter?), derfor er han nødt til å vente tre måneder før han kan begynne å dyrke noe. Vi vet at Czerwiński kommer fra Żyrardów, uten det sies noe om hvilket yrke han hadde i Polen. At han opplever arbeidet på jorda som tungt, kan peke på at han utførte lettere arbeid i hjemlandet, eksempelvis ville en jobb i tekstilindustrien være fysisk lettere enn i jordbruket. Muligens er alder en faktor, kanskje mangel på fysisk styrke. Dette bekrefter det mange allerede har nevnt, at i Brasil kan man få det bra, men bare om man er i stand til en å legge inn en stor arbeidsinnsats. Noen av de som kom fra byene uten “jordbruker” erfaring, kunne nok oppleve livet på koloniene som tyngre enn andre.

4.3 Problem med tall

På samme måte som de totale tallene for den polske migrasjonen ikke er absolutt nøyaktige, er tallene som går på de polske migrantenes sammensetning anslagvise. Mazurek forteller at den polske migrasjonen til Brasil hadde først og fremst en bondelig avstamning. Og dette stemmer selvfølgelig. Men deretter fortsetter han med å angi en detaljert oppstilling av de polske migrantenes yrkesmessige bakgrunn basert på tall fra *Kalendarz Ludu/Calendário do Povo/* fra 1948. Her er den prosentmessige sammensetning som følger: bønder 95 %, arbeidere og håndverkere 3,5 %, kjøpmenn 1 %, intelligentsia 0,5 %.²⁹⁴ Disse statistikkene kommer fra en avis sterkt knyttet lokalt til Paraná, og bondebevegelsen. Det første tallet blir ofte gjengitt. Et eksempel er Zdzisław Malczewski som kommer med følgende utsagn: «Det er allment kjent at den polske emigrasjonen til Brasil i 95 % bestod av bønder som søkte her: jord, brød og frihet.»²⁹⁵ Jeg vil her særlig sette spørsmål ved tallet på håndverkere og arbeidere på 3.5 % som et veldig/alt for lavt estimat. Antoni Hampel kommer med følgende statistikk på migranternes sammensetning fra Łomża-provinsen, landløse 45,9 prosent, byboere

mąki. Popłakaliśmy się oboje nad tą wiliją, że mało nam serce nie pękło od zalu. Prawda że Brazylia to ist kraj katolicki ale co s tego kiedy człowiek nie rozumie. Przy tem daleko do miasta za trudno nam żyć. [...] Jezeli byście mieli przyjechać to was ostzegam, zebyscie pieniodze nie rozpruzyli tak jak ja teras."

²⁹³ Morgen, gammeldags måleenhet også brukt i Polen, der det tilsvarte ca. 0,56 hektar (det fantes fem forskjellige typer, vi vet ikke hvilken forfatter viser til).

²⁹⁴ Jerzy Mazurek, *Presença polonesa no Brasil i Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 26. (tallene kommer fra Żabko-Popowicz, 1936, som også kommer med et urealistisk høyt tall på 200 000 polske immigranter i 1920, 85 tusen høyere enn det maksimale anslaget M. Kula kommer med på 115 000.)

²⁹⁵ Zdzisław Malczewski SChr, *Ślady Polskie w Brazylii/Marcas da Presença Polonesa no Brasil*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie og Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW, Warszawa 2008, s.7: «Powszechnie wiadomo, że emigracja polska do Brazylii w 95% składała się z chłopów szukających tutaj: ziemi, chleba i wolności.»

(arbeidere/proletariat) 39 prosent, herregårdsarbeidere 5 prosent, små gårdseiere 10 prosent.²⁹⁶ Wachowicz på sin side peker på at 90 prosent hadde jordbruker bakgrunn, men inkluderer her også håndverkere fra mindre byer.²⁹⁷ Med andre ord blir de samme migrantene satt i forskjellige kategorier av ulike forfattere. Wtulich på sin side peker på at om lag 80 prosent ender opp som jordbrukere i Brasil. Mer interessant så peker hun på at mange oppga jordbruker som yrke ved ankomst til Brasil, fordi de var overbeviste om at de ellers ikke ville slippe inn i landet. Hun viser også til noen kilder som pekte på at kun 20 prosent av de som kom til Paraná i virkeligheten var jordbrukere men at majoriteten var håndverkere og industriarbeidere fra byene.²⁹⁸ Selv om den siste påstanden virker overdrevet, er det en tendens at håndverkere og arbeidere utgjør en betydelig andel av forfatterne, både av brevene og memoarene.

4.4 Oppsummering

Til slutt vil jeg nevne at jeg i et forsøk på å se hvor mange av brevforfatterne ikke hadde en jordbrukerbakgrunn, eller ikke nødvendigvis hadde tenkt å drive med jordbruk i Brasil. Jeg forsøkte å se på dette ved å telle brev som ikke entydig peker på landet som bakgrunn. Her prøver jeg å få med de som skriver fra en by, til en by, eller begge deler, i tillegg til de som omtaler andre at de har eller hadde andre yrker enn jordbruker enten i Polen eller i Brasil. Resultatet er at brev 2, 3, 4, 16, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 42, 52, 66 og 67, altså 19 av 72 brev, møter disse kriteriene. Dette utgjør 13,7 (13,68) prosent av det totale antall brev fra Brasil. Poenget er ikke de absolutte tall, men en nyansering. Det er vanskelig på basis av det materialet jeg har å komme med alternative tall og det er heller ikke målet. Allikevel synes jeg at det er viktig å påpeke, etter å ha sett på diverse kilder, at en sitter inne med en følelse av en større variasjon enn det som kommer frem i mye av litteraturen om den polske migrasjonen til Brasil.²⁹⁹ Det skal nevnes at det ikke nødvendigvis er samsvar mellom hvem som skrev brev eller memoarer og migrantenes sammensetning. De vellykede hadde nok lettere for å skrive. Skrive og lesekyndigheten var også høyere i byene, blant håndverkere eller arbeidere, det finnes også lærere og kjøpmenn blant forfatterne av memoarene. Målet for de fleste om erverv av land er riktig, men de som beskriver sine

²⁹⁶ Antonio Hampel, Os poloneses no Brasil Parte I: BRASPOL/imigração polonesa no brasil/Os Poloneses no Brasil Parte I <http://www.braspol.org.br/conteudo.php?id=591>

²⁹⁷ Wachowicz, "Conjuntura Emigratória", *Anais da Comunidade* :Vol 1, 27.

²⁹⁸ Wtulich, 25.

²⁹⁹ Brev, memoarer, samtidige rapporter (Hampel), intervjuer (Romão Wachowicz, São Mateus do Sul, diverse tekster av Ruy Wachowicz)

historier her viser en mobilitet og fleksibilitet, både geografisk og yrkesmessig.

Hovedgrunnen til at jeg nevner dette er at brevene fra *Emigrantenes brev* ofte blir sitert som eksempel på (polske) bønders brev, selv om de siterte brevene noen ganger i realiteten er brev av håndverkere eller arbeidere. Brevene til Gąsiorowski-familien eller Fruścińska, skrevet fra São Paulo, der brevforfatterne kommer fra Łódź, er de klareste eksemplene på dette. Hvorfor denne skjevheten eller entydige fortolkningen? En mulig forklaring er at de fleste som har forsket på polakker i Brasil, har en eller annen form for tilknytting til bondebevegelsen, enten i Brasil eller Polen. Dette gjelder for eksempel: Wachowicz, Mazurek eller Malczewski.

Dette er et forsøk på å svare Wtulichs oppfordring om å etterspore migrantenes bakgrunn. Ved å se at det blant migrantene var en anseelig del lavadel eller industriarbeidere eller håndverkere fra byene, får vi frem et mer helhetlig bilde. Det stemmer riktignok at folk fra landsbygda var det dominerende element, men det slår meg også at den polske migrasjonen likevel var sammensatt. Det er ikke bare de fattigste delene av befolkningen som drar: “Pengene kan dere veksle til engelsk gull slik at dere ikke taper på det i Brasil.”³⁰⁰ Her er utdrag fra et intervju med en av de eldre kolonistene: “Det var også de rikere som tok med seg penger. Noen tok med seg ren gull derfra.”³⁰¹ Det at migrantene faktisk utgjorde et bredere spekter av gamlelandets befolkning enn det en kan få inntrykk av basert på tilgjengelig litteratur, er noe som også påvirket deres videre skjebne i Brasil. Lavadelen eller arbeidere hadde da også en viktig sosial rolle overfor majoriteten. Dette gjaldt både spredning av “nasjonalistiske” ideer, en bedre historisk hukommelse når det gjelder Polens fortid, såvel som spredningen av mer moderne ideer, særlig sosialistiske.³⁰²

³⁰⁰ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 82, 262: “Pieniondze mozećcie wymienić w Brymi na złoto angieskie to w Brezil nie potzebujecie tracić na nich.»

³⁰¹ Doudstar, *Imigração Polones*, a gjengivelse av utdrag av intervju foretatt av Romão Wachowicz: “Tinham os mais ricos que traziam dinheiro. Alguns trouxeram ouro puro de lá.”, s. 104.

5 Brasil: immigrasjonspolitik under “Brasilfeberen” og etableringen på koloniene

Allerede den keiserlige regjering var positiv til immigrasjon, og polske immigranter ble også relativt godt mottatt under Imperiet, særlig i Paraná. Brasils immigrasjonspolitik var preget av en åpen linje, “*modelo portas abertas*”.³⁰³ Dette hadde begynt flere tiår før den polske brasilfeberen. Den britiske kampen mot slaveriet hadde blitt intensivert fra 1840-tallet og utover. Slavenes frigivelse var derfor noe som stadig flere av elitene i Brasil så som noe som før eller senere ville komme. *Lei Áurea* (Den gyldne loven) i 1888, om slavenes emansipasjon, var den siste i rekken av lover som hadde begrenset slavehandelen eller gitt flere slaver frihet.³⁰⁴ Det er i denne konteksten at de brasilianske monarkene prøvde å tiltrekke seg immigranter fra forskjellige regioner ved å tilby dem gunstige forhold for å etablere kolonier.³⁰⁵ Samtidig hadde det vært en økende spontan immigrasjon fra 1850-tallet og utover, (særlig fra tyske, italienske og senere østerrikske områder). En del kolonier ble etablert av pionerer med en viss støtte fra lokale myndigheter. De polske pionerkoloniene i Paraná er et eksempel på dette. Her bør delstatspresidenten Lamemha Lins viktige rolle for koloniens positive utvikling nevnes.³⁰⁶ Geografisk beliggenhet var ofte avgjørende for de nye koloniens suksess, der de som lå nærmere bysentra i vekst og handelsruter etterhvert nådde en relativ velstand, mens de mer isolerte led en tynge skjebne. Det hadde altså vært en betydelig innvandring frem til 1880-tallet, likevel var dens totale omfang begrenset i forhold til Brasils størrelse og behov. Hittil var det først og fremst de mer resurssterke som hadde muligheten til å finansiere reisen, dette gjaldt også de polske pionerene i Brasil.³⁰⁷

³⁰³ Oliveira, “Dimensões da imigração polononesa”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 67.

³⁰⁴ *Lei Eusébio de Queirós*, forbud mot internasjonal slavehandel til Brasil (1850), *Lei do Ventre Livre*, barn født av slavekvinner frigitt (1871). *Lei dos Sexagenários*, frigivelse av slaver over 60 år (1885).

³⁰⁵ Oliveira, “Dimensões da imigração polononesa”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 141.

³⁰⁶ Slik ble Lins beskrevet av Woś-Saporski: “*Nesta época, o governo do estado era ocupado por Lamemha Lins, homem de uma grande inteligência, muito patriótico e grande conhecedor dos assuntos ligados à colonização. Ele conhecia as vantagens que o Paraná podia obter através da instalação de colonos próximos das cidades e dos centros comerciais*”, Når det er sagt dekket Lins reisekostnadene for nye immigranternes ankomst, støttet opprettelsen av nye kolonier rundt Curitiba og passet på deres infrastruktur og tilgang til markedene. Lamemha Lins svarte med å beskrive de polske kolonistene som: “*laboriosos e morigerados*” altså “arbeidsomme/flittige og velskikkede.” Ibid., 83.

³⁰⁷ Wencznovicz, “Imigração polonesa”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 119.

Det er på 1880-tallet at den keiserlige regjeringen gikk inn for en mer aktiv politikk for å rekruttere flere immigranter til Brasil. I følge loven av 1882, autoriserte den keiserlige brasilianske regjering salg av delstatlig og privat eiendom, under den forutsetning at dette fremmet kolonisering.³⁰⁸ Immigrantmottaket på Ilha das Flores i Rio de Janeiro ble etablert i 1883. Fra 1884 begynner Brasil å subsidiere immigranter ved å dekke reisekostnader.³⁰⁹ Mens mottaket i São Paulo ble etablert i 1887 av *Sociedade promotora da imigração*, sistnevnte tett forbundet med plantasjeeiernes interesser.³¹⁰ Ett av brevene i samlingen, av en ukjent forfatter, beskriver dette mottaket og kaffeplantasjene:

Og nå meddeler jeg dere, at når vi kom til provinsen São Paulo fikk vi fra regjeringen innkvartering i slike migranthus som ligner på militærkaserner og her fikk vi mat i åtte dager. I løpet av de 8 dagene som vi var i disse husene ville de dytte oss ut forbi porten fordi vi ikke ville underkaste oss til fazenda, det vil si til sånn adel som driver med kaffedyrking. [...] Og hos denne adelen er det slik, at på egen grunn kan de drepe en for ulydighet med borse, og det finnes ingen lov mot det, for her i Brasil er republikken adelig frihet (sic). [...] Og når vi kom fra São Paulo til São Bernardo med regjeringens hjelp for vi ville ha land i São Paulo-provinsen slik at de sendte oss til landsbyen São Bernardo [São Bernardo do Campo, SP] det vil si at det ikke er langt fra denne byen til vår koloni.³¹¹

Det er ingen brev i samlingen som kommer fra selve plantasjene. Hampel beskriver i sine samtidsrelasjoner fra Rio de Janeiro og São Paulo at noen av de polske migrantene havnet her, men at de fleste forsøkte å få egen jord, slik som forfatteren av dette brevet.³¹² Det er interessant hvordan det i sitatet overfor blir beskrevet at de ble forsøkt tvunget ut av porten fra mottaket i São Paulo. Det er et eksempel på hvor mektige plantasjeeierne var og en konsekvens av at de var vant til å ha nærmest rettsløse slaver som arbeidskraft. Måten de ble omtalt som adel er også bemerkelsesverdig sammen med beskrivelsen av “adelig frihet”, fordi det gir en assosiasjon til det tidligere Polen-Litauen som i praksis nettopp var en “adelig republikk”. Andre brevforfattere beskriver disse forholdene fra Sør-Brasil, antakeligvis noe

³⁰⁸ Ibid., 109.

³⁰⁹ Jerzy Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 34.

³¹⁰ Oliveira, “Dimensões da imigração polononesa”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 69.

³¹¹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 81, 261: “A teraz wan donosze, gdyśmy psyjechali w prowicyji Sankt Paula to my mieli od zyndu [=od rządu] w takich migranczkich napszykład jak dla wojska koszarony i tameśmy dostali życie przez ośjm dni. W tych 8 dniach któreśmy w tych domach byli nolasz [=to nas] chcieli wypchnąć za bramy bo dlatego zeczmy [=żeśmy] nie chcieli sie poddać na fasynde to jest do takich ślachty, które utrzymują uprawe kawy. [...] A u tych slachty to jest tak, ze na swoim gracie wolna mu za nieusłuchaństwo fuzyjną zabić, to zadnego prawa na to nie ma, bo tu wo Brezeliji republika to jest wolność slachecka. [...] A gdyśmy psyjechali ze Sankt Paulo do Sankt Bernardo za pomocą żyndową [=rządową] na gront bośmy sie starali w guberni Sankt Paula wnic nasz odesłali do miasteczka Sankt Bernardo to jest niedaleko od tego miasta do nasej kóluniji.” I *Emigranten*es brev blir det beskrevet at det her dreier seg om São Bernardo i Rio Grande do Sul, men det dreier seg om São Bernardo do Campo i delstaten São Paulo.

³¹² Mange av de som stakk av endte opp i byene etterhvert. Antoni Hampel, *Poloneses no brasil, parte II*

overdrevet: “Nå ber jeg deg, vær så snill, råd alle der, om at de ikke skriver seg til São Paulo men Santa Catarina, for alle der går under piskene, og her hos oss er alle fri.”³¹³ Dette er overdrevet fordi vi vet at alle i São Paulo ikke havnet “under piskene”, samtidig som mer naive eller ubestemte individer kunne risikere å havne på plantasjene. Til syvende og sist er det her interessant hvordan Sør-Brasil blir beskrevet som et sted der alle er fri, i motsetning til São Paulo, en kontrast mellom det “gamle” koloniale og det “nye” Brasil.

5.1 Immigrasjonspolitik under republikken

De brasilianske myndigheters immigrasjonspolitik ble mer aktiv etter at Brasil ble republikk den 15. november 1889. Starten på masseimmigrasjonen fra Kongedømmet Polen sammenfaller med denne perioden. Flere kilder peker på at immigranter fra byene i Kongedømmet begynte å komme til de tre delstatene i Sør-Brasil på slutten av 1889.³¹⁴ Brakk jord gikk nå over til delstatenes eie og styring. Som en følge av dette gikk kolonisering og immigrasjon under delstatenes kompetanse, nå styrt av grunnloven innenfor det føderale systemet. Det at delstatene og unionen subsidierte og begge hadde ansvar for immigrasjonens og koloniernes administrasjon, skapte en del gnisninger innenfor det offentlige.³¹⁵ De føderale myndigheter kjøpte opp land fra delstatene for å gi til immigranter på fast eller tidsbestemt basis. I løpet av 1890-tallet multipliseres antall forsøk på å frata den føderale regjering retten til å handle og vedta lover angående immigrasjon. Ifølge dekret 528 av 28. juni 1890, tok den republikanske regjering på seg å tilbakebetale «helt eller delvis» kostnadene for skipsbilletter fra Europa til Brasil.³¹⁶ Det er etter dette at utvandringen fra Kongedømmet Polen får en slik størrelse at den kan kalles en “emigrasjonsfeber”. Konstitusjonen av 1891 flyttet kontrollen av statlig jord til delstatene og stadfestet fri adkomst for “godkjente utlendinger, arbeidsdyktige og ikke ettersøkt av deres opprinnelseslands rettsmyndigheter.”³¹⁷ Her bør det påpekes at i praksis så var nok evnen til å arbeide avgjørende. Dette fordi mange av de polske immigrantene nettopp hadde problemer med sine land. Mange flyktet fra militæret, eller var en del av en forbudt emigrasjon fra de russiske områdene, i tillegg mange politiske

³¹³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 50, 213: “Teraz prosze cie, bądź tak dobry, dorodź tam wszystkiem, aby nie zapisywali się do Sao Paula tylko do Sac. Kataryny, bo tam wszyscy idą pod bat, a tu u nasz wszyscy wolni.”

³¹⁴ Santa Catarina (Goulart, *Brasil-Polônia*, 71), Rio Grande do Sul (Wencnovicz, *Imigração polonesa no Rio Grande do Sul*, 118), Paraná (Wachowicz, *Febre Brasileira*, s.32)

³¹⁵ Wencnovicz, “Imigração polonesa no Rio Grande do Sul”, *Poloneses sob o cruzeiro de Sul*, 110.

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ Oliveira, “Dimensões da imigração”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 87: “estrangeiros válidos, aptos ao trabalho e não perseguidos pela justiça de seus países de origem”

flyktninger i kjølvannet av revolusjonen i 1905. I 1894 blir immigrasjon og kolonisering helt flyttet over til delstatenes myndighet, og føderasjonen rolle begrenser seg til å kontrollere havnene og grensene i tillegg til immigrantenes første registrering. Noen ganger ble selv dette overlatt til delstatene. I 1896 velger føderasjonen å kutte sin støtte og subsidier til immigrasjon. Det var en konstant drakamp mellom føderasjonen og delstatene i denne perioden, der lovlig ansvar eller kompetanser gikk frem og tilbake. Dette varte til 1906, når de føderale myndigheter endelig fikk på plass en enhetlig immigrasjonspolitik.

Det er vanskelig å evaluere effektene av den aktive immigrasjonspolitikken i de enkelte delstater.³¹⁸ Uansett var fremgangsmåten for å tiltrekke immigranter i det 19. århundrets siste tiår, i praksis ganske like virkemidlene til de siste keiserlige regjeringer, men hadde større omfang. Staten sto for salg og oppmerking av tomter, sammen med spredning av informasjonskampanjer i «europiske sentre» angående hvilke fordeler mulige immigranter kunne nyte i Brasil. Ifølge Marcio de Oliveira kan ikke immigrasjonsveksten kun sees som en konsekvens nye republikkens fremgangsmåte.³¹⁹ Jeg kan være enig at økningen i antall migranter og den følgende migrasjonsbølgen har sammensatte årsaker, på begge sider av Atlanteren. Samtidig er det et poeng at mye av grunnen til at mange valgte nettopp Brasil, henger sammen med de brasilianske myndigheters politikk og deres subsidiering av immigrasjon.

Målet med å øke immigrasjonen, var ifølge Wachowicz todelt, for det første skape en solid kjerne av selvbergende jordbrukerkolonier i de tre delstatene i Sør-Brasil; Paraná, Santa Catarina og Rio Grande do Sul. Disse skulle både produsere mat til voksende bysentra og støtte opp om krav på land som lå i Brasils periferi eller grenseområder. For det andre skulle det skaffes billig arbeidskraft som kunne erstatte slavenes tvungne arbeidskraft, særlig til kaffeplantasjer i São Paulo-området som var under en veldig sterk økonomisk vekst drevet av kaffeboomen på slutten av 1800-tallet.³²⁰ Wencznovicz legger til et tredje punkt som går på å diversifisere produksjonsstrukturen og øke matproduksjonen for å minke den negative handelsbalansen forårsaket av matimport, noe som henger sammen med det første punktet.³²¹ I bakgrunnen lå det også en ide om å prøve å gjøre Brasils befolkning mer hvit. Denne hadde

³¹⁸ Ibid., 87: Ifølge Petrone (1978: 98-99) var det São Paulo som hadde fått mest ut av disse virkemidler. Paraná not spesielt godt innledningsvis, effektene av overførselen av land fra unionen til delstatene var viktige her.

³¹⁹ Ibid., s. 87.

³²⁰ Ruy C. Wachowicz, «A «Febre Brasileira» na imigração polonesa», 29-58, red. Francisco Dranka, *Anais da Comunidade Brasileiro Polonesa Volume I- Ano 1970*, (Curitiba: Superintendência das comemorações do centenario da Imigração Polonesa ao Paraná, 1970), 30.

³²¹ Wencznovicz, «Imigração polonesa », *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 110.

sin basis i de brasilianske positivistiske elitors komplekser overfor Europa (eller USA) og sosialdarwinistiske ideer som var i vinden på den tiden.³²²

Når det er sagt, har jeg inntrykk at presentasjonen av de brasilianske elitenes motivasjon blir noe enkel, noen av de studiene jeg har til rådighet er preget av en slags “sort legende”, det pekes kun på det økonomiske, alternativt på det rasemessige, der immigrantene blir brukt som instrumenter av storkapitalens interesser.³²³ Holdningen i *Emigrantes brevs* er følgende: “Hvem var her *spiritus movens*? Regjeringen, eierne av store plantaser, shippinglinjene som tilbød sine tjenester? Det er lite viktig for oss.”³²⁴ Den holdningen er problematisk for meg, selv om den ikke er uvanlig i marxistisk eller sosiologisk historie der man er mer opptatt av de store linjene enn funksjonelle forklaringer. For ordens skyld blir det senere i verket forklart at de interesserte i Brasils utvikling, forstått som europeisering, så fordeler i utnyttelse av europeisk arbeidskraft. Alle, av sine egne ulike grunner, ville hente arbeidere fra et eller annet sted: “til og med være fra dette fjerne polske kongedømmet.”³²⁵ Igjen er det noe diffust, jeg mener at de ikke var så uvitende om polske forhold, som det presenteres her samtidig selv om det åpnes for forskjellige motiver. Mange steder blir det pekt på hvordan brasilianske myndigheter brukte agenter, som ikke nødvendigvis presenterte mulige problemer for potensielle migranter. Problemer angående tilgang til markeder, økonomi, sykdommer, utnyttelse på plantasjene, klima også videre nevnes.³²⁶ Mazurek skriver: “Forklaringer om dette temaet virket for dem som intriger, med den hensikt å frarøve dem muligheten til selvstendiggjøring.”³²⁷ Men å hindre dem fra å reise ville nettopp frata dem denne muligheten, det å bli var ikke noe bedre alternativ. Det er også et ledd i den “sorte legende” om Brasil og i praksis en gjengivelse av antiemigrasjonspropaganda fra tiden rundt migrasjonen. Noen migranter har i hvert fall en klar mening om denne: «hvis noen forteller dere at det er dårlig [i Brasil], så spytt dem i øyne, for folk forteller ikke sannheten.»³²⁸ Alle som kom til Brasil fikk tilbud om jord og reisen subsidiert for hele familien. De fikk utvilsomt

³²² Mazurek, *Kraj a emigracja*, 33.

³²³ “Sort legende”, der Polen, selv det ikke eksisterende og okkuperte, blir beskrevet positivt mens Brasil negativt. Marcin Kula, «A emigração Polonesa no Brasil», *Brasil-Polônia*, 15.

³²⁴ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 27: “Kto tutaj był *spiritus movens*? Rząd, właściciele wielkich plantacji, oferujące swe usługi linie okrętowe? To dla nas mało ważne.”

³²⁵ Ibid., 33.

³²⁶ Mazurek, *Kraj a Emigracja*, 40 og 46–47.

³²⁷ Mazurek, “Presença Polonesa”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*. s.24: “Wyjaśnienia na ten temat wydawały im się intrygami, mającymi na celu pozbawienie ich okazji do usamodzielnienia się.”

³²⁸ Kula et al, brev 44, s. 202: «choć wam będzie ktoś powiadał, że źli to mu w oczy plunijcie, bo wam ludzie prawdy nie powiedzą.»

større oppmerksomhet fra myndighetenes side enn i hjemlandet, selv om det hele selvfølgelig ikke var problemfritt. For å sette det på spissen kan en si at om de ikke visste hva som ventet dem i Brasil, så hadde de en anelse om hva som ventet dem i hjemlandet; sult, jordmangel og diskriminering fra myndighetenes eller de øvre klassenes side. Polsk-brasilianske Wachowicz har også en tendens til å problematisere der fokuset blir stort på de vanskelige forholdene som immigrantene måtte gjennom den første tiden. Her er forventningene til hvor mye hjelp de brasilianske myndighetene kunne tilby noe overdrevne, i tillegg mangler det litt perspektiv i forhold til hva andre grupper immigranter også måtte gjennom.

Ikke bare oligarkiets kynisme?

Det er mulig å se en humanitær dimensjon i de brasilianske elitors og myndigheters fremgangsmåte overfor polske migranter. Måten hvordan Brasil gir immigrantene et fristed der de kan praktisere sin religion eller bruke morsmål med større frihet enn i Europa, er noe som har en tendens til å bli undervurdert. Her følger et utdrag av brevet skrevet av Visconde de Taunay (Alfredo d'Escragnolle Taunay), blant annet Paranás president og senator fra Santa Catarina under keiserdømmets siste tid. "Brevet til den polske kolonien i Paraná" er fra slutten av 1885 og ble adressert til prestene Xavier Gorowski og Ludovico Przetarski, prester for de polske kolonistene i Curitiba-området:

Enda har ikke deres landsmenns ulykker og lidelser tatt slutt i Europa. Korrespondansen fra Berlin, datert siste 16. oktober, og presentert i *Jornal do Comércio* den 18. november, rapporterer om smertefulle scener som utfolder seg under utvisningen av polakker fra Prøyssens østlige provinser. Mer en tusen personer, som bodde i Koeningsberg, måtte forlate denne byen i hastverk, og forlate nesten alt de eide, fordi de ikke fikk forlenget sine oppholdstillatelser. Det samme skjedde i Posen [Poznań], der hundrevis av ulykkelige, eldre, kvinner og barn ble utvist fra sine hjem på grunnlag av lover og ordre som selv «Tageblatt» og «Germania» fra byen Berlin, proklamerte som barbariske og uverdige vårt århundre. [...] Polakkene som her i Brasil nyter av sikkerhetens og frihetens privilegier kan umulig glemme dem som på andre siden av havet, må tåle så mye lidelse. Det vil derfor være fordelaktig, at dere skriver til deres landsmenn og peker på dette Imperiet, som det lovede land. Den brasilianske regjeringen kommer til å hjelpe de som skulle komme, ved å gi dem gunstige fordeler som vil hjelpe til deres etablering ved slektningers, venners og landsmenns side. Berett til immigrantene her om hva Brasil er, om garantiene som vil omfatte de som søker tilflukt og sikkerhet og om fremtiden som venter. Insister på at de kommer, på at innsamlinger organiseres, med det mål å støtte en filantropisk bevegelse. Skriv til alle de ulykksalige derfra at her er det et NY-POLEN, bebodd av

glede og sikkerhet, i motsetning til det GAMLE POLENS fornedringer og usikkerhet.³²⁹

Det var ikke bare tomme løfter, Paraná under d'Escragnolles ledelse begynner å subsidiere og støtte migranter fra 1885.³³⁰ Var det en mulighet til å slå flere fluer i samme smekk?

Muligens, men det er effektene som teller. Selv om en kan peke på at brasilianske myndigheter brukte frihetsaspektet som et påskudd eller måte til å tiltrekke seg flere immigranter fra Europa, er det viktig å se på to forhold. For det første hvilken virkning dette hadde for migrantene. For det andre om det var en konsekvent linje i den brasilianske elitens diskurs angående polakkers rett til frihet. Allerede under keiserdømmet kom begge keiserne med symbolske ytringer i favør av Polens frihet, i tillegg til noen av Brasils mest fremtredende forfattere.³³¹ Ruy Barbosa var finansminister i den første republikanske regjeringen 1889-91, altså var han med på å godkjenne avgjørelsen om å dekke immigrantenes overfart til Brasil.³³² Han ble med tidens kjent som diplomat, den "polske sakens" venn og fikk kallenavnet "Ørnen fra Haag" for sin brennende diskurs for nasjoners selvbestemmelsesrett under den andre Haagkonferansen i 1907. Her talte Barbosa også for Polens uavhengighet. Han argumenterte for forskjellen mellom nøytralitet og likegyldighet og presenterte Brasils uavhengige linje. Det er også verdt å merke seg at Brasil avsto fra å delta

³²⁹ Ruy C. Wachowicz, "A Febre Brasileira", *Anais da Comunidade, Vol I*, 31-32: "Ainda não cessaram as desventuras e os sofrimentos dos vossos compatriotas na Europa. A correspondência de Berlim, datada aos 16 de outubro próximo passado, a inserta no Jornal do Comércio de 18 de novembro cadente, relata as dolorosas cenas que se estão passando com a expulsão dos polacos das provincias orientais da Prússia. Mais de mil pessoas, que moravam em Koeningsberg, tiveram de sair às pressas daquela cidade, abandonando quase tudo o que possuíam porque não lhes foi concedido prorrogação do prazo fatal. Do mesmo modo em Posen, onde centenas de infelices, velhos, mulheres e crianças foram expulsos de seu lares em virtude de leis e ordens que o "Tageblatt" e a "Germania" da da própria cidade de Berlim, proclamam bárbaras e indignas de nosso século. [...] Os polacos que aqui no Brasil gozam de todas as regalias da segurança e liberdade não podem, por certo, esquecer-se daqueles que, além mar, suportam tão duros transe. Convém, pois, que escrevam quanto antes aos seus compatriotas e lhes apontem este Império, como a terra da promessa. O govêrno brasileiro ajudará os que vierem chegando, proporcionando- lhes favores que facilitem a sua localização ao lado dos parentes, amigos e conterrâneos. Narrem os imigrantes daqui o que é o Brasil, as garantias que cercam quantos se acolhem à sua proteção e o futuro que os espera. Instem para que venham, sendo caso de se organizarem coletas, a fim de ajudar eficazmente o filantrópico movimento. Escrevam todos aos malaveturados de lá que aqui há uma NOVA POLÔNIA, em que habitem felicidade e a segurança, contrapostos às desgraças e incertezas da VELHA POLÔNIA."

³³⁰ Angelo Priori et al, *História do Paraná: séculos XIX e XX*. (Maringá: Eduem, 2012), 39.

³³¹ Under et opphold i Paris sies D. Pedro I å ha ropt ut «Vive la Pologne» i teatersalen der han overvar en veldedighetsforestilling til inntekt for polske flyktninger etter novemberoppstanden 1830-31. Dom Pedro II på sin side ble medlem i en polsk emigrantforening, «Société Nationale Polonaise et des Amis de la Pologne», i Rappersville, Sveits i 1877. Castro Alves hentydet i sitt dikt «A mãe do cativo» til den polske nasjonaldikterens Adam Mickiewicz dikt «A mãe polonesa/Do matki polki», mens Machado de Assis, stifteren av Academia Brasileira de Letras, skrev i 1864 diktet "Polônia", inspirert av januaroppstandens (1863-1864) fall: Zdzislaw Malczewski SChr og Renata Siuda-Ambroziak, "Tributo dos poloneses à Águia de Haia no 90o aniversário da morte de Rui Barbosa", "Polonicus" (Curitiba: Missão Católica Polonesa no Brasil, 2013), 8 http://www.polonicus.com.br/site/biblioteca_interna.php?cod=137

³³² Ruy Barbosa var også advokat, antislaveriforkjemper, justisminister, vise-president, senator og presidentkandidat. Han mottok også flere ganger ledere for den polske kolonien i Brasil i sitt hjem. Ibid., 9

på den første Haagkonferansen i 1899, fordi Russland deltok.³³³ Brasil var også det første Sør-Amerikanske land til å anerkjenne Polens uavhengighet i 1918, før grensene var fastsatt og mens konfliktene pågikk. Dette gjaldt ikke bare Polens tilfelle, Brasil var også blant de første til å anerkjenne Norges uavhengighet i 1905.³³⁴

En uttrykt takknemlighetsgjeld er noe som skinner igjennom allerede i “Emigrantenes brev”, en forteller: “for her tar den brasilianske regjeringen av folk med omsorg”.³³⁵ En annen skriver: “man bør ikke høre på noen annen en regjeringen”.³³⁶ Muligens var dette en overdrevet optimisme og tiltro på kort sikt, noe som tyder at disse ikke hadde vært gjennom den tunge første tiden enda. På lengre sikt derimot fletter dette seg inn i en klar tendens der brasilianske politikere og myndigheter får positive skussmål hos flere av memoarenes forfattere. En forteller også at den føderale regjering har tatt god vare på immigrantene og er en av de regjeringer i verden som har: «menneskelige følelser og er nærme idealet».³³⁷ Altså nesten den perfekte regjering ifølge denne immigranten. Dette sitatet viser hvordan myndighetene i konflikten med velstående kvegeiere, kunne ta immigrantenes side,:

På begynnelsen hadde ingen [av brasilianerne] gjerdet inn jorda si. De rike herrenes kveg gresset fritt der den ville. Hvordan da plante, når kvegen kan ødelegge alt i løpet av en natt. Tapet våre [kolonister] måtte tåle ble til en fordel, regjeringen som forsvarte polakkene og jordbruket, tillot at det omflakkende kveget ble drept. De rike kvegeierne klagde på våre [polakkene] til Rio de Janeiro, og svaret var alltid det samme: gjerd inn/innhegn kveget deres så dreper de ikke det. På denne måten drepte polakkene kveget og spiste det, å på denne måten jaget bort sulten som ofte besøkte de på begynnelsen.³³⁸

Takknemlighet er også mulig å spore i senere leserbrev fra mellomkrigsperioden, dog forfattet av migranter som ankom Brasil under “brasilfeberperioden”. En migrant fra Paraná beskriver en mindre avstand mellom lokale politikere der og “vanlige folk” enn i hjemlandet:

³³³ Ibid, 21-22.

³³⁴ Ellen Woortman, “From Adventurers to Settlers: Norwegians in Southern Brazil”, 57-76, Sæther, *Expectations Unfulfilled*, 60.

³³⁵ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 28, s.176: «bo tu rząd brazylijski zajmuje się troskliwie»

³³⁶ Ibid., brev 27, s.170: «więc nie trzeba się nikogo słuchać tylko rządu»

³³⁷ Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, memoar nr 8, 104.

³³⁸ Doudstar, *Imigração Polonesa: Raízes Históricas de um Preconceito*, 74 (memoar oversatt av Wachowicz): “No início ninguém (dos brasileiros) possuía terras cercadas. O gado dos ricos senhores pastava livremente onde queria. Como então aqui plantar, se de noite o gado bovino a tudo podearruinar? Os prejuízos que os nossos sofreram inverteram-se a seu favor, o governo defendendo o polaco e a agricultura, permitiu que se matasse o gado transfuga. Os ricos fazendeiros queixaram-se de nossos (poloneses) até no Rio de Janeiro, entretanto a resposta era sempre a mesma: cerquem seu gado e então não lhes matarão as reses. Assim os poloneses matavam o gado e comiam-o, defendendo-se da fome que no início freqüentemente lhes visitava.”

Jeg hadde nettopp gått inn i vognen på stasjonen i Curitiba da jeg observerte gjennom vinduet, at noen hilste meg med hatten og jeg hører “*boa tarde*”- (god kveld). Jeg lente meg ut av vinduet- det er guvernør Ribas som går gjennom den tomme perrongen og kjente meg igjen i vognen. Jeg er for lengst blitt vant til det brasilianske demokratiet, men det slo meg med det samme”- Ville en slik høy statlig embetsmann i Polen først hilse på en alminnelig mann? Og her går guvernøren rundt på perrongen uten stor ståhei og hilser på folk han såvidt kjenner. Jeg gikk ut fra vognen, hilste på ham og guvernørfruen, en veldig hyggelig og munter kvinne, og vi snakket om det ene og det andre.³³⁹

Dette sitatet stammer riktignok fra Vargas-perioden, men stemmer overens med tidligere beskrivelser av Sør-Brasil som et mer demokratisk sted enn Polen både før og etter uavhengigheten. Dette er også noe Marcin Kula peker på nå han gjengir fra notatene til Roman Dmowski, polsk politiker som reiste til Sør-Brasil i 1900 for å sjekke ut forholdene der for polske kolonister. Her blir det fortalt om hvilket inntrykk det gjorde på polske immigranter, når de bevitnet at guvernøren gikk rundt og håndhilste på skoløse “*caboclos*” (brasilianske mestiser).³⁴⁰

Men de polske immigrantenes forhold til myndighetene var ikke bare rosenrødt. Wencznovicz forteller om at de polske kolonistene ble sett ned på av positivistene i de brasilianske administrasjonen fordi Polen var underutviklet i forhold til Tyskland og Italia. Det fortelles også om en rekke konflikter med funksjonærene som en følge av dette.³⁴¹ Det ligger et poeng her samtidig som det bør gjentas polske kolonistene kom fra alle Polens deler, der utviklingsnivået varierte. De som kom først var mer ressurssterke og kom fra de mer utviklede tyske områdene. Både de tyske og italienske områdene hadde også akkurat blitt samlet. En kan diskutere om de også kom fra regioner eller land. Slik at situasjonen her var sammenlignbar med den polske, deres kulturelle nivå og ressursstyrke varierte nok en del også. Konflikter foregikk utvilsomt, på grunn av manglende ressurser, korrupte funksjonærer, ofte en kombinasjon av begge deler. Språklige misforståelse forekom også. Dette varierte

³³⁹ Pasternak, *Listy Emigrantów*, brev 233, 305: “Właśnie wsiałem do wagonu na dworcu kurytybskim, gdy zauważyłem przez okno, że ktoś mnie pozdrowił kapeluszem i słyszę “*boa tarde*”... (dobry wieczór). Wychyliłem się przez okno- to gubernator Ribas przechodzi przez prawie pusty peron i poznał mnie w wagonie. Dawno jeste przyzwyczajony do Brazylijskiej demokracji, ale zaraz mi przyszło do głowy ”- Czyżby w polsce kiedy taki dygnitarz państwowy pozdrowił pierwszy zwykłego człowieka?- A tu sobie gubernator bez żadnej parady chodzi po peronie i wita ludzi ledwie znajomych. Wsiadłem z wagonu, przywitałem się z nim i panią gubernatorową, bardzo miłą i wesołą niewiastą, no i rozmawiamy o tem i owem.”

³⁴⁰ Marcin Kula, “*A emigração polonesa no Brasil vista pelos pesquisadores da Pôlonia, Brasil-Polônia*”, 17.

³⁴¹ Wencznovicz, “*Imigração polonesa*”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 130 .

nok en del mellom de tre delstatene alt ettersom hvilken immigrantgruppe var dominerende og til forskjellige tider.³⁴²

Det står lite om disse problemene i *Emigrantenes brev*, men memoarenes forfattere beskriver en del slike situasjoner. Her kommer det frem noen interessante fakta. En beskriver konflikten med en korrupt tysk funksjonær som kolonistene klager på med hell, til hans luso-brasilianske overordnede. (finn mem) Andre beskriver voldelige sammenstøt med forskjellig utfall, altså kolonistene taper eller funksjonæren støttet av soldater må føye seg.³⁴³ En eskalering av en slik konflikt kan ha vært en del av årsaken til den polske deltagelsen i Den føderale revolusjonen. Den mest oppsiktsvekkende er imidlertid beskrivelsen av polske funksjonærer som de verste. Her fortelles det om god behandling fra regjeringen, men forfatteren føler seg lurt av tolkene, som skal ha lagt beslag på den beste jorda og underslått midler fra kolonikassa.³⁴⁴ Den polske eller polsk-brasilianske litteraturen er ganke tilbakeholden om polske tjenestemenn, bortsett fra Wos-Saporski. De nevnes forsåvidt i andre sammenhenger, men deres rolle omtales lite. At noen av koloniene hadde polske bestyrere eller funksjonærer kommer frem i en rekke kilder, ikke bare fra Paraná. Det samme skjer i de andre delstatene med et sterkt polsk innslag, Santa Catarina og Rio Grande do Sul. Dette sitatet er fra senere leserbrev: “Vi kjørte tog tre dager fra bukta og de brakte oss til stasjonen, som hvis jeg ikke tar feil, het Passo Fundo [Rio Grande do Sul]. Her ventet en polakk på oss, en viss herr St. Ziomkowski, som pakket oss på delstatlige vogner og sendte oss videre.” Forfatter av dette brevet skriver at han dro fra Polen mens det enda lå under tsaren, altså under brasilfeberen.³⁴⁵ Den brasilianske regjeringens funksjonær beskrives også som en forretningspartner.³⁴⁶ Kjøpmenn fungerte ofte som mellommenn mellom kolonistene og myndighetene. Noen ganger var landhandleren og kolonifunksjonæren en og samme person, noen ganger samarbeidet de. Dette skjedde innledningsvis når det gjaldt utdeling av mat, penger eller innkjøp av kolonistenes produksjon.³⁴⁷ Ofte kunne denne kjøpmannen være av en annen etnisitet enn polsk; brasiliansk, tysk, italiensk, eller tyrisk-libanesisk. Når det snakkes om at

³⁴² Grovt sett var Santa Catarina dominert av det tyske element, Rio Grande do Sul av det italienske og Paraná av det polske (og ukrainske/rutenske) i tiden før Den første verdenskrig.

³⁴³ Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, memoar 13, s. 166-167, beskriver en som «Dubiński», som juler opp to soldater og truer kommisæren med revolver.

³⁴⁴ Ibid., memoar 14, 296. (Rio Negro, Paraná, 1893)

³⁴⁵ Pasternak, *Listy Emigrantów*, brev 226, s.292.

³⁴⁶ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, 117.

³⁴⁷ Francisco Grabowski, *Memórias da Revolução Brasileira dos Anos 1893-1894*, kommentert og oversatt av Ruy Wachowicz, 9-85, red. Francisco Dranka, *Anais da Comunidade Brasileiro Polonesa: Volume V*, (Curitiba: Superintendência das comemorações do centenario da Imigração Polonesa ao Paraná, 1971), 14-15.

disse noen ganger utnyttet kolonistene bør det nevnes at landhandlerne av polsk avstamning kunne gjøre dette i like stor grad som andre.³⁴⁸ I de senere leserbrevene finnes det en gjengivelse av en samtale mellom en nyankommen lærer og en polsk-brasiliansk landhandler, såkalt “vendeiro”(portugisisk) eller “wendiarz” (polsk-brasiliansk), der sistnevnte instruerer den nyankomne:

De vet, kolonistene i Terezina [Paraná], er bare eks-kjøremenn (sic) fra min Lublin-provins. Jeg kjenner dem godt. Peoner og kun det. Bondetamp på bondetamp. Jeg er formann i deres skoleforening, så jeg vet. Det er ikke verdt å snakke om. De, som en intelligent mann bør passe deg for dem...Når de kommer til herren [læreren], vis dem døra, slik jeg gjør. Da vil de akte en...Holde bondetampen i trynet- og med pisken!(sic) Jeg vil anbefale dem følgende system: De underviser deres barn i 5 timer daglig. Etter det en spasertur, elven ligger nærme- et bad....Når den første måneden kommer, må de betale- det er det de er til, bondetampene. Så langt som mulig fra dem. Strenghet og pisk. De liker pisk. Det er ingen annen måte...³⁴⁹

Vi vet ikke om denne samtalen virkelig fant sted eller om den er pyntet på av læreren som gjengir dette. Det kommer frem senere i brevet at han har sosialistiske sympatier og får kolonistene til å skape et samvirkelag for å frata denne landhandleren hans monopol. Samtidig er ikke forløpet helt usannsynlig heller og denne landhandlerens holdninger minner om jordeiende adel fra gamlelandet eller plantasjeiere i Brasil fra 1800-tallet på sitt verste. Utnyttelse av andre, gjerne senere ankomne migranter av samme etnisitet er også et ganske alminnelig fenomen.

5.2 Immigranter i konfliktsoner og sykdom

I det store reiste migrantene fra etterfølgelse i de polske områdene til Brasil og på sett og vis var heldige som slapp unna traumatiske begivenheter i polsk historie; Den første verdenskrig med etterfølgende grensekonflikter og senere Den andre verdenskrig med påfølgende borgerkrig og kommunistdiktatur. Allikevel var det ikke slik at de slapp helt unna voldelige begivenheter i Brasil. Faktisk reiste de nesten rett inn i to konflikter i deres nye hjemland, riktignok av en helt annen målestokk. En allerede pågående konflikt mellom europeiske

³⁴⁸ Marcin Kula, Algumas observações sobre a emigração polonesa para o Brasil, *Estudios Latinoamericanos* 3 (1976), 171-178, Sociedad Polaca de Estudios Latinoamericanos, Warszawa 1976, 174.

³⁴⁹ Pasternak, *Listy Emigrantów*, brev 232, 303: Wie pan koloniści terezyńscy, to sami b. fornale z mojej gubernji lubelskiej. Znam ich dobrze. Parobcy i tyła. Cham w chama. Jestem prezesem ich towarzystwa szkolnego, to wiem. Szkoda gadać... Pan, jako człowiek inteligentny winien ich się strzedz...Przyjdą do pana-pokazać im drzwi, jak ja robię. Wtedy będą szanować...Trzymać chama za mordę- i batem! Radziłbym panu taki system: Pan będzie uczył ich dzieci przez 5 godzin dziennie. Potem spacer, rzeka blisko- kąpiel...Przychodzi pierwszy miesiąc, płacić muszą- od tego są, chamy! Jak najdalej od nich. Rygor i bat. Oni bat lubią. Inaczej się nieda...”

bosettere og urbefolkningen og Den føderale revolusjon. I begge var det en del polske kolonister som deltok aktivt om enn ikke nødvendigvis frivillig. I tillegg kom vanlige banditter, eller kvegeiere og deres cowboys som var kolonistenes økonomiske konkurrenter, noe som kunne føre til voldsomme konfrontasjoner.

Polske kolonister og urbefolkning

Den første av disse er en konflikt mellom kolonister og urbefolkningen, før kalt botocudos og nå xokleng, særlig intens i grenselandet mellom Santa Catarina og Paraná. Årsaken var at det som for brasilianske myndigheter og kolonister var ubebodd villmark eller urskog i Sør-Brasil i virkeligheten fortsatt hadde store “lommer” bebodd av urbefolkning. Her må det påpekes at tyske, italienske og luso-brasilanske kolonister var mer aktive i dette triste kapittelet av Sør-Brasils historie og konflikten pågikk når de polske kolonistene ankom. Det var opprettet militser, såkalte “bugreiros”, etter det nedsettende betegnelsen på urbefolkningen, “bugre”. Disse skulle fange urbefolkning for å samle dem i reservater, men drev i realiteten med ren utryddelse. Dette førte nesten til full utslettelse av urbefolkningen og at kun noen få var igjen på 1920-tallet.³⁵⁰ Flere av brevforfatterne i “Emigrantenes brev” berører dette temaet.

Marianna og Kazimierz Kurek forteller følgende fra Indaial, Santa Catarina: “De forhenværende beboerne, var villmenn og fortsatt finnes det streifende bander som vi frykter, for hvis de hadde angrepet oss, så hadde de utryddet oss som rotter. Folket her er også ankomne ikke for lenger enn tjue år siden, før så var det en forferdelig ødemark her, med skogkledd fjell, som vi nå skal forvandle til dyrket mark.”³⁵¹

Deres frykt var ikke ubegrunnet, det rapporteres mange sammenstøt mellom polske kolonister og urbefolkning i området, der flere titalls kolonister ble drept over 17 år fra 1890 og utover. Samtidig må det påpekes at de drepte mange flere botocudos/xokleng i hevnaaksjoner. Det finnes ikke eksakte tall, men estimat på over hundre er sannsynlig. Innledningsvis hadde begge gruppene liten kjennskap til hverandre og det var en kamp om å overleve for begge parter, på sett og vis var begge offer for myndighetenes koloniseringspolitikk. Kolonistene hadde blitt tidelt tomter i urskogen av myndighetene og var avhengig av å rydde den for å

³⁵⁰ Povos Indigenas no Brasil/Xokleng/Histórico do Contacto
<http://pib.socioambiental.org/pt/povo/xokleng/976.html>

³⁵¹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 47, 207-209; “Os antigos moradores eram selvagens e até o presente bandos deles perambulam aos quais tememos, porque se atacarem e se por acaso seu número for maior do que o nosso, exterminar-nos-iam como ratos. O povo daqui são estrangeiros que chegaram não antes que vinte anos atrás. Antigamente aqui era um grande deserto, com montanhas cobertas de matas que agora temos que transformar em terra de cultura”. Bytt!

komme i gang med landbruk og fø sine familier. Samtidig var den samme skogen urbefolkningens jaktmark, kilde til mat og habitat. Det beskrives noen steder at xokleng lot kolonistene være i fred så lenge disse ikke begynte å felle trær. En relasjon omtaler kolonister som etablerer seg på urbefolkningens gravplass, et “hellig” sted, noe som fører til en massakre av 19 kolonister.³⁵² Dette fører til hevnaksjon fra kolonistenes side der flere titalls “indianere” blir drept.³⁵³ Det var ikke alltid de innfødte oppsøkte nybyggerne med hensikt å angripe dem, noen ganger var de interessert i oppdrive metall til sine pilspisser eller mat. Selv om denne konflikten kan virke marginal og europeerne gikk ut som seierherrene, gjennomsyret den kolonistenes liv og mentalitet.³⁵⁴ Den konstante frykten for å bli utsatt for angrep mens de arbeidet i skogen eller i deres nye hjem, førte til at de bevæpnet seg. En memoarforfatter beskriver hvordan de polske kolonistene lærer fra cabocloene å gå rundt med machete og revolver.³⁵⁵ Mens denne brevforfatteren forteller kort tid etter ankomst til kolonien: “Det finnes slike insekter at en vet ikke når den kryper inn i kroppen og spiser en levende, og fordi det er en vill nasjon at de har en slik rifle at de kan drepe en mann fra 300 skritt [avstand] uten noen smell (sic), så vi må være bevæpnet dag og natt, bak beltet en dobbeltløpet pistol og rifle og kniv.”³⁵⁶ Det kan virke komisk når pil og bue eller blåserør omtales her som en rifle, men det viser også at dette kunne være effektive våpen, særlig i bakhold og tett skog.

At våpen derfor er en av de tingene som blir mest etterspurt i brevene er i hvert fall tydelig: «Og hvis bror skal komme, så ta med til meg, meg og deg selv, dobbeltløpede hagler (sic), bare kjøp de ikke så langt fra grensen så blir det billigere...»³⁵⁷ Grensen det snakkes om her er den tyske. De fleste ber om å kjøpe våpnene i Bremen: “Når du ankommer Bremen så kjøp en dobbeltløpet hagle og jeg betaler deg tilbake.»³⁵⁸ og «Jeg ber deg Adam, når du kommer til Bremen, så kjøp meg en borse, for i Prøyssen er de billige, og veldig dyre her. Jeg har en grei

³⁵² Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, memoar 14, 297.

³⁵³ Ibid., memoar 15, 283-283 massakre på hvit etterpå på indianere (sjekk). En annen som omtaler senere jernbanebygging der han jobber gir et bilde av brutaliteten der det fortelles om at sårede «indianere» drepes etter et sammenstøt. memoar 8, 95.

³⁵⁴ At dette var mer dramatisk for urbefolkningen er en selvfølge.

³⁵⁵ Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, memoar 10, 164.

³⁵⁶ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 75, 254: Są takie robaki że człowiek niewi, a ono wliżie w ciało i toczy żywo człowieka i ponieważ tego tyn dziki narót jest taki i że ma taką strzelbę, że potrafi człowieka zabić o 300 kroków bez żadnego huku, wienc musimy się mieć przy broni we dnie i w nocy, za pasum stucer dubeltowy i fuzyje i noz [=nóż]

³⁵⁷ Ibid., brev 47, 208: «I jak brat pojedzie tu, to nich mi przywiezie, mnie i sobie, dubeltówki tylko niech kupi nie daleko od granicy to dostanie taniej...»

³⁵⁸ Ibid., brev 55, 220: “Jak przybędziesz do Bremu to kup dubeltówkę a ja ci wróce.

en, men den blir nyttig for deg.»³⁵⁹ En annen skriver: ”Når dere skal dra kjøp en klokke og en dobbeltløpet pistol til meg, for de er dyre her, halv alen lang, ikke med patroner, og jeg vil betale dere tilbake.»³⁶⁰ Sistemann i denne opplistingen ber om et helt arsenal:

Når dere ankommer til Bremen vil dere bli tatt med til hotell, og være der et par dager til skipets ankomst, dere vil ha et par dagers tid, kjøp dere ca. tre hagler, ca. tre revolvere, bare bra [revolvere] og med patroner til dem, og i hvert fall tretti pund med krutt og tennhetter, og hagl også for det er nødvendig her i Brasil til fugl[ejakt] for her er det veldig mye lo [go, en fagleart, usikker på norsk navn], det er vanskelig å få tak i dette i Brasil.³⁶¹

Som det kommer frem av sitatet skulle våpnene ikke bare brukes mot urbefolkningen, men også til jakt. «Hvis dere har penger er det best å kjøpe utstyr i Bremen, hagler, revolver [...] for som dere vet er våpen alltid nødvendig.»³⁶² Det var også nødvendig å forsvare seg mot alminnelige banditter. (Noe som slår meg når det bes om mange våpen, eller når det kommer frem at migrantene allerede er i besittelse av våpen, at disse umulig kunne være fra de aller fattigste lagene av befolkningen på den polske landsbygda.)

Den Føderale Revolusjonen (1893-95)

Dette er den andre konflikten de polske kolonistene under “brasilfeberperioden” ble innblandet i kort tid etter ankomsten til Brasil. Den føderale revolusjonens sies å være den mest brutale og omfattende av Brasils borgerkriger. Årsaken var forbundet med forandringer i Brasils politiske system i kjølvannet av overgangen fra monarki til republikk. Forenklet kan en si at dette var en maktkamp mellom nye og gamle eliter i Sør-Brasil etter at sistnevnte ble skjøvet fra makta. De nye utgjorde republikanerne eller regjeringstyrkene mens de gamle støttet føderalistene eller opprørerne. Det er ikke plass her for å utdype krigens forløp eller redegjøre for hovedpersoner eller slag. I korthet vant regjeringstyrkene, men etter blodige kamper der det ble vist liten nåde, begge sider henrettet fanger, ofte ved halshogging. Derav

³⁵⁹ Ibid., brev 27, 173: «Proszę cię Adamie, jeżeli będziesz w Bremie, to kup mnie fuzję, bo w Prussach są tanie, a tu bardzo drogie. Ja mam jaką taką, ale dla ciebie się przyda.»

³⁶⁰ Ibid., brev 30, 178: ”Jak bendziecie jechac to kupcie mi zegarek i pistolet prochem nabiany na dwie lufy, bo tu sum drogie, ½ łokcia długi nie na patrony, ja wam zwrucę pien[iądze].”

³⁶¹ Ibid., brev 28, 174: “Jak pszyjedziecie do Brymu wężmu waz do hotelu, będziecie pare dni do przyjścia okrętu, będziecie mnieli cas dni pare, kupcie sobie ze tszy dubeltuwiki, ze tczy liewolwery, aby dobre i nabojuw do nich, chocasz ze tszydzieści funtuw prochu i kapiszunuw, tegże i śrutu bo tu jest pottszewne [=potrzebne] w Braziliu na ptastwo bo jest bardzi dużo lo(go), w Braziliu o to trudno.”

³⁶² Ibid., brev 64, 236: ”Jeżeli byście mieli za co to najlepiej było sprawunki sprawić w Brymie, dubeltówkę, lywolwer [...] i jak wam wiadomo broń jest potrzebna zawsze.»

blir betegnelsen Halshoggingens revolusjon (*Revolução das degoladas*) ofte brukt.³⁶³

Opprørerne hadde kontrollert det meste av Sør-Brasil til og med Curitiba, og var på nippet til å invadere São Paulo.

Uansett er poenget her å omtale polske migranternes deltagelse i revolusjonen og hvilken påvirkning den hadde på migrasjonen. Det kan virke overraskende at nyankomne “fattige” kolonister deltok i så sterk grad som de gjorde. En forklaring går på gnisninger med korrupte tjenestemenn og unionens dårlige behandling av polske kolonister i São Mateus-og Rio Negro-området.³⁶⁴ Økonomisk konkurranse også var en årsak. Under koloniens etableringstid var det to konkurrerende kjøpmenn på stedet. En brasiliansk knyttet til koloniadministrasjonen og en polsk. Oberst Bodziak som etterhvert ble den lokale revolusjonære lederen, var deleier eller forretningspartner i den polskeide forretningen. Han hadde stiftet den paramilitære “Sociedade das atiradores”, noe i forveien for revolusjonens utbrudd og klarte altså å overbevise flere hundre kolonister om at de skulle kjempe for “frihet”. Det er snakk om to polske bataljonger i revolusjonen.³⁶⁵ I tillegg kjempet det også noen polske soldater i regjeringhæren. Jeg tolker slik at noen ressurssterke tidligere migranter var veletablert innen det politiske liv i Sør-Brasil, i dette tilfellet gikk støtten til de “gamle” imperiale elitene. Det er også et eksempel på hvor sterk påvirkningskraft de kunne ha på de ferske immigrantene. Samtidig er det et poeng at de “nyankome” under brasilfeberen, kom fra et Polen med tradisjoner for kriger og militære opprør mot styresmaktene.³⁶⁶ Til syvende og sist er det et poeng at Den Føderale Revolusjonen bremsset migrasjonen fra Kongedømmet Polen, da immigrasjonen til Sør-Brasil ble stoppet mens konflikten pågikk. Med en gang kampene stilnet, kom neste bølge av brasilfeberen, denne gang fra Galicia (1895-1896).

Sykdommer og død

Det som tok flest polske liv under den første tiden i Brasil var imidlertid sykdomsepidemier. Barn var mest utsatt, noe migrantene er klar over og prøver å advare de som skulle komme etter: “Nå advarer jeg de som har små barn om ikke å reise av gårde for det er en blodig vei

³⁶³ *Revolução das degoladas*/Cerco Da Lapa <http://www.gazetadopovo.com.br/caderno-g/os-120-anos-do-cerco-da-lapa-e-o-preco-da-consolidacao-da-republica-eflmd8w3eas63w7358lep5jkehtml>

³⁶⁵ En hovedsaklig polsk fra São Mateus do Sul (men der også brasilianske opprørere fra området deltok), Paraná, hvor mange brevforfattere bodde. Og en blandet polsk-tysk bataljong fra Santa Catarina, men de polske soldater blir overtatt av den førstnevnte bataljongen etterhvert (med makt). Uansett dreier det seg om ca. 400 mann Grabowski, *Memórias da Revolução Brasileira dos Anos 1893-1894*, kommentert av Ruy Wachowicz, *Anais da Comunidade Brasileiro Polonesa Volume V*, 25 og 50.

³⁶⁶ Wencznovicz, *Luto e Silêncio*, 152.

for slike mennesker.”³⁶⁷ Gulfeber, kolera, tyfoidfeber, tuberkulose og kopper var de sykdommene som forårsaket størst ødeleggelse.³⁶⁸ De to førstnevnte var lokale mens de to sistnevnte også var vanlige i Europa og følgelig kunne bli tatt med herfra. Det forklarer også at noen døde allerede under reisen. En forteller: “Dere kan forestille dere, at når vi gikk om bord på skipet var vi om lag 1800 personer. Av disse døde 4 spebarn, og 7 ble født så det var ikke store forskjellen”.³⁶⁹ Her var den optimistiske tonen muligens noe forhastet, de fleste ble syke etter ankomst til Brasil: “Aleksander døde fra meg, men ikke på skipet bare på land, Paweł var også veldig syk, men er nå frisk og bare spør stadig (vekk) etter bestemor.”³⁷⁰ Noen ganger kan kynismen over hvordan sykdom og død omtales overraske. Det kan ha flere årsaker, den ene er at sykdom og død ble sett på som vanlig på den tiden, den andre er at mange hadde dårlige skriveferdigheter og ikke var i stand til å uttrykke seg. Men dette gjelder ikke alle, at dette gikk inn på dem er utvilsomt. Denne migranten skriver følgende: “Kjære foreldre, en ting plager meg for mine barn døde, Marta døde av meslinger på det første kammeret [Isla das Flores, Rio], Boleś og Olesia døde i byen Kasijas [Caxias, RGS] av skarlagensfeber, begge er i samme grav. Det bekymrer meg mye, og mine venners barn døde nesten også ut, legene hjalp ingen, eldre barn dør ikke, bare de små.”³⁷¹

Her omtales også hvilke sykdommer barna døde av, noe som er uvanlig. Fortvilelsen over at alle barna døde er tydelig. At legene ikke hjalp noen er heller ikke riktig, her fortelles følgende: “først meddeler vi dere at vår lille sønn døde, men ikke på veien men på stedet i Brasil, også min kone ble av denne sorgen syk og lå på sykehuset, men ble bedre med Guds hjelp[...]for hvis alene eller gift er det samme, kan få kone hos oss også.”³⁷² Sykdommene ble heller ikke begrenset til mottakene, her fortelles det fra São Paulo om at både de i byene og koloniene ble rammet: “Nå meddeler vi dere at Fruściński døde, Witkoskis små barn avdøde[led], Wylimowies barn døde [...] Og mange av våre polakker døde ute på

³⁶⁷ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 82, 262: “Ter[az] was ostzegam tych co małe dzieci maj[a] to niech się nie ruszają wpodrusz bo dla takich ludzi krwawa droga.”

³⁶⁸ Wencznovicz, *Luto e Silêncio*, 172.

³⁶⁹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów* brev 50, 212: “Mozecie sobie wystawić, gdyśmy wsiedli na okręt było nasz przeszło 1800 osób a s tych umarło 4-ro dzieci od piersi, a urodziło się 7 więc nie było wielki różnicy.”

³⁷⁰ Ibid., brev 52, 215: “Aleksander mi umar, ale nie na okręcie tylko na lądzie, Paweł tysz był bardzo chory, ale teraz jusz jest zdrów tylko ciągle o babkie pyta.”

³⁷¹ Ibid., brev 73, 250: “Kochani rodzice, jedna zecz [=rzecz] mnie dręczy bo dzieci moje mnie umarli, Marta na pierszi kumorze umarła na odri, Boleś i Olesia umarli w mnieście Kasijas na szkarłatine, oboje są w jednym grobie. To mnie mocno martwi, i mojom znojomkom także prawie wymarli, doktorzi nikomu nic nie pomogli, ze starszych dzieci nie umnierajo tilko małe.”

³⁷² Ibid., brev 51, 214: “najpierw wam donosiemy ze nasz synek umar, ale niew w drodze tylko na miesjcu w Brazeli, tagrze i zona moja s tego zalu zasłała i leżała w spitalu, ale zeć dzięki Bogu lepi....”

kolonien.”³⁷³ Klimaet kunne få skylden, det rapporteres om at flere døde i tropiske områder enn i det kjøligere Sør-Brasil.³⁷⁴

I forordet til “Emigrantes brev” står det følgende: «Etter å ha krysset havet ventet en karantene på immigrantene, under svært tunge forhold.»³⁷⁵ Dette stemmer rett og slett ikke for brevenes forfattere sin del. Hampel forteller om veldig bra forhold under den mest intense fasen i juli 1891, han legger skylda utelukkende på klimaet.³⁷⁶ De fleste immigrantene gikk gjennom en til to ukers karantene i Rio de Janeiro på Isla das Flores. Mottaket var i senere perioder under den mest intense overfylt, noe var årsak til sykdom og utbrudd av epidemier blant ikke-motstandsdyktige europeere. I tider når immigrasjonen var mindre intens var forholdene på mottaket bra. Uvasket eller umoden frukt antydes som en årsak til at mange barn ble smitte.³⁷⁷ Frukt nevnes også i brevene som en viktig årsak til sykdom: Vokt dere mot å spise appelsiner på veien for det er den første sykdommen.”³⁷⁸ Wencznovicz forteller at i tilfelle sykdom, kunne immigrantene bli en lengre periode på mottaket. Myndighetene prøvde å sørge for at syke immigranter ikke dro til koloniene og smittet resten for å unngå sykdomspredning og epidemier, som var vanlige i Europa på den tiden. Ved vedvarende sykdom og når de ikke hadde egne midler, kunne immigrantene det første året få støtte til mat, medisiner eller andre nødvendige ting. Det er interessant hvordan vinklingen er motsatt i de brasilianske kildene, der det pekes på epidemier fra Europa istedenfor tropiske sykdommer som Mazurek beskriver. Manglende hygiene blant polske migranter som ikke var vant til det varme klima er også en av årsakene for epidemiens utbrutt.³⁷⁹ Wencznovicz forteller også om bra forhold og medisinsk oppfølging på Ilha das Flores. Det var flere leger, sykepleiere og apotekere. De nyankomne fikk nødvendig medisinsk behandling og god kost. De kunne bli overført til nærmeste klinikk eller sykehus, hvis det ikke var mulig mulig å tilby adekvat behandling på mottaket. Hvis det var snakk om smittsomme sykdommer ble de forsøkt isolert. I utgangspunktet prøvde en å unngå at immigrantene skulle være der for lenge.³⁸⁰

³⁷³ Ibid., brev 36, s.187: “Teras donosiem wam, że Fruściński zamer, Witkoskiem dzieci małe poumierali, Wylimowie dzieci wymarli[...]I dużo naszych Polaków wymarło na koloni[-].”

³⁷⁴ Ibid., innledning, 111.

³⁷⁵ Ibid., 105: «Po przepłynięciu oceanu czekała na imigrantów w ciężkich bardzo warunkach odbywana kwarantanna.»

³⁷⁶ Hampel, *Poloneses no Brasil*, parte I

³⁷⁷ Mazurek, *Kraj A Emigracja*, 51-52.

³⁷⁸ Kula, Assorodobraj-Kula, *Listy emigrantów*, brev 74, 252: “W drodze niech się strzeże pomarańczów jeść bo to pierwsza choroba.”

³⁷⁹ Wencznovicz, *Luto e Silêncio*, 98.

³⁸⁰ Wencznovicz, “Imigração polonesa”, *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, 122.

5.3 Økonomi og litt om livet på koloniene, møtet med lokale skikker og brasilianere

Økonomi var utvilsomt en av hovedgrunnene, ved siden av politiske årsaker og sosiale årsaker, for den polske massemigrasjonen til Brasil. Større velstand hang også sammen med mulighetene for kunne øke sin sosiale status. Samtidig er det verdt å påpeke at de fleste nok ikke hadde alt for høye ambisjoner. Migrantenes tro på fortellinger om *El Dorado*, diamanter på bakken eller at man ikke trengte å jobbe i Brasil som antiemigrasjonspropagandaen pekte på, bør tas med en klype salt. Noen mer naive individer kan selvfølgelig ikke utelukkes, men det er få spor etter disse i «Emigrantenes brev» eller memoaerene. Det er riktignok noen få som klager på for stor arbeidsmengde, klima eller andre ting, men de er i mindretall. Hovedpoenget er at majoriteten dro til Brasil for å bli eller fortsette å være jordeiere og landbrukere. Bare det ville være avanse i seg selv. For de fleste begrenset ambisjonene seg til å ha et jordstykke som kunne produsere nok mat til sin egen familie. Målet var å selge overkuddet for å kjøpe nødvendige artikler og kanskje forbedre sitt kosthold. Uansett er de fleste beskrivelsene jordnære: “for hvis jeg jobber 3 eller 4 år så vil jeg få det bedre enn i fabrikken [...] Jeg trenger hest, ku og all inventar til gårdsbruket, men jeg har ikke penger å kjøpe for, men med Herre Guds hjelp er alt mulig.”³⁸¹ Det er de enkle tingene som mat, priser, husdyr, størrelsen på tomter, trær, lokale vekster og klima som får mest oppmerksomhet i *Emigrantenes brev*. I tillegg beskriver man brasilianere, religion lokale skikker og deres måter å drive jordbruk på.

Beskrivelsene av en ukjent, rik og fruktbar natur og klima er noe av det mest fremtredende i brevene og nevnes i de fleste. Forklaringen er enkel. For det første er det ting som enhver reisende ville være fascinert og opptatt av. Men landbrukere levde av naturen både direkte og indirekte, mesteparten av det de selv spiste, dyrket eller avlet de selv. Det er også fra denne produksjonen at de ville få mesteparten av sine inntekter etter hvert. Derfor faller mangfoldet av salgbare og spisbare vekster, eller et klima som muliggjør dyrking eller høsting flere ganger i året, på sett og vis inn under økonomi. Det at de forteller om dette i brevene var utvilsomt en viktig trekkfaktor for at flere ville dra til Brasil. Antoni Bartnicki skriver fra São Antonio da Patrulha, Rio Grande do Sul;

³⁸¹ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 41, 195: “bo jak będę pracował lat 3 lub 4 to będę miał lepiej jak w fabryce [...] Potrzebny my jest koń, krowa i wszystek inwentarz, co do gospodarstwa, ale nie mam za co kupić, ale za pomocą Pana Boga to do wszystkiego możesz dojść.”

Når det gjelder fruktbarhet er det bare å spørre de som kjenner til alminnelig geografi og de vil fortelle deg at Latin-Amerika er den rikeste i verden. Her vokser det enorme kaktus til og med på steinene og langs veiene vokser det enorme oleander og appelsin trær, for ikke å snakke om hagene og det som gror der, for de mest delikate frukter og blomster som hos oss ikke vil vokse i pottes, gror her overalt.³⁸²

Inntrykket den brasilianske naturen har gjort er tydelig. Følgende sitat er fra São Mateus do Sul, Paraná: “

Det dufter hele året. Angående fugler; fasaner, perlehøns, duer, perlehøns, og ca. 50 andre arter, som jeg ikke kjenner til, det finnes ikke rovdyr. [...]Det finnes enorme plantasjer med appelsiner, sitroner, fiken, rosiner [originalversjonen, druer], kaffe og nøtter, som vi også med tiden skal plante i vår frukthage.³⁸³

At druer omtales som rosiner er fordi druer var uvanlig i regionen disse migrantene kom fra, de kjente derimot til rosiner. Det er tvilsomt om han har rett når det gjelder rovdyr. Flere beskriver at de finnes:

Det er følgende vilt i skogen, tigere [jaguarer], villsvin, veldig mye aper, villkuer, hjort, slanger, og diverse andre dyr. Ulver finnes ikke i det hele tatt, forskjellige fuglearter, veldig fine store og små, slike som kalkuner (sic), bare ingenting synger. Og det finnes slike insekter som lyser som strøm når de flyr på kvelden, de er veldig pene.³⁸⁴

det er ingen vinter, noe vi takker Gud for[...] En kan så når en føler for det fordi hos oss er det slik at de høster noe, noe annet blomstrer og tredje gror.[...] Rosiner og pepper har vi ikke sett i det hele tatt på trærne, dyr, kaniner og rådyr har vi ikke sett i det hele tatt bortsett fra en krokodille, og krokodillen når den ser et menneske stikker av til en hule. Det finnes aper og villkatter og papegøyer.³⁸⁵

Det at de er glade for at det er ingen vinter, gjentar seg i flere brev, villkattene det fortelles om er pumaer og jaguarer, villsvin og slanger kunne også være farlige. En annen forteller: “Hos oss er det ingen vinter, klimaet er veldig behagelig, alltid grønt, de mest kostbare blomster

³⁸² Ibid., brev 27, 172 ; “Teraz co do urodzaji to nawet spytaj się tych co znaja geografje powszechną to ci powiedzą, że Ameryka Południowa jest najbogatsza na całym świecie w urodzaje, bo tu nawet na kamieniu rodzą się ogromne kaktusy, a po drogach rosną ogromne drzewa oleandrowe i pomarańczowe, nie mówiąc już o ogrodach i co w nich rośnie bo najdelikatniejsze owoce i kwiaty co u nas nie chce rosnać w doniczkach to tu rośnie na każdym miejscu.”

³⁸³ Ibid., brev 40, 193-194; “Wonność cały rok. Z ptactwa: bażanty, dzikie kury, gołębie, perlice i z 50 gatunków innych, których ja nie znam, drapieżnych zwierząt żadnych nie ma [...] Są ogromne plantacje pomarańczy, cytryn, fig, rodzynków i kawy i kokosowych orzechów, co i my też sobie założym w swych tu sadach z czasem.”

³⁸⁴ Ibid., brev 66, 241 «Zwierzyna znajduje w boru tak, sum tygrysy, świnie dzikie, małpów jest bardzo dużo, dzikie krowy, jelenie, wenzel, i zmię i rozmaite zwierzęta. Wilk wcale tu nie ma, ptaki sum rozmaitego gatunku, bardzo ładne duże i małe i takie jak jędyki, tylko nic nie śpiewa. A robaki także sum rozmaitego gatunku, sum takie, jak we wieczór fruwać to tak świecom jaby elektryka paliła, te sum bardzo piękne.»

³⁸⁵ Ibid., brev 74, 252: « bo u nas zimy wcale nie ma, za co Bogu dziękuję [...] Kiedy chto chce mozo siać w każdy rozie bo u nas jedno sprząta, drugie kwitnie, trzecie wschodzi. [...] Rozinków i pieprzu wcale nie widzieliśmy na drzewie, zwierząt [zwierząt], zajądów i saren wcale nie widzieliśmy oprócz jednego krokodila, a krokodil jak człowieka zobaczy, to ucieka gdzie w dzióre. Małpi i koci dzikie i papugi są”

vokser her.”³⁸⁶ Enda en forteller: “Naturen i Brasil er slik at hva du enn kaster i jorda vil den føde, det er mulig å høste to ganger i året”³⁸⁷ Samme forfatter forteller i neste brev at: “lufta hos oss er som i Polen på St. Hansaften.”³⁸⁸

Velstand målt i mat

Kjøttinntaket økte drastisk allerede kort tid etter ankomsten til Brasil. Antoni Stolarski forteller fra Caxias i Rio Grande do Sul etter ankomst på kolonien: «På denne tiden er livet [maten] veldig bra, vi spiser bare kjøtt, brød, hvetemel og ris».³⁸⁹ Her får de mat fra administrasjonen til de får ryddet sine tomter og kan begynne med egen dyrkning. En annen sammenligner matprisene med gamlelandet: «Jeg forventer, at det er mulig å leve bedre enn i Polen fordi en *korzec* [gammeldags polsk målehet] med mais gir 60 korci, poteter er veldig dyre for en *korzec* poteter koster 19 rubler, kjøtt er billigst, et pund koster 18 grosze. Vi lever på kjøtt, ris, hvetemel og brød.»³⁹⁰ En annen skriver fra São Mateus do Sul, Paraná: «Og maten er bra, vi får 4 ganger om dagen, rundstykke og kaffe til frokost, ris og kjøtt til lunsj, bønner og kjøtt til middag og kjøtt er det nok av, te [mate] og rundstykke til kvelds.»³⁹¹ I tillegg til kjøtt er bønner, kaffe, ris og mate brasilianske innslag i kostholdet, her får de det riktignok utdelt. Men det er brasiliansk bondekost som de med tiden delvis tar til seg. I datidens Polen var bøndernes kosthold basert på poteter, svart brød og kål eller andre grønnsaker, noen ganger til og med bjørke-bark. Meieriprodukter ble for det meste solgt og kjøtt kun spist på noen søndager eller ved religiøse høytider.³⁹² Hampel forteller om en bonde som sier at han ikke hadde sett slike mengder som han får til middag hver dag på immigrantmottaket, på bryllup i Polen engang.³⁹³

Nå stammer disse beskrivelsene fra de polske kolonistenes første måneder i Brasil, mens systemet mange steder fungerte. Med tiden ville situasjonen ikke være like rosenrød. Dette kunne være av forskjellige grunner, korrupte funksjonærer eller ineffektive administrasjon.

³⁸⁶ Ibid., brev 50, 212: «U nasz nie ma ziemy [=zimy] klemat bardzo miely, ciągle zielono, kwiaty tutaj najdrosze rosną.»

³⁸⁷ Ibid., brev 22, 160: Uroda w Brazyli je taka co tylko wrzucisz w ziemie to wszystko urodzi ja[k] najlepi, dwa razy w roku można sprzątać.”

³⁸⁸ Ibid., brev 23, 160: “powietrze u nas jak w Polsce o Świętem Janie.”

³⁸⁹ Ibid., brev 68, 244: Do tego czasu zicie bardzo dobre, zijem tilko mnięsem, chlebem, przennio mąka i reżem»

³⁹⁰ Ibid., brev 74, 252: Spodziejam sie, ze lepi można zić jak w Polsce bo jeden korzec kukuridzi wydaje 60 korci, kartofle mocno drogie bo korzec kartofli kosztuje 19 róbli, mnięso najtańsze, font kosztuje 18 groszi. Mi zijem mnięsem, rizem, przennio mąko i chlebem.»

³⁹¹ Ibid., brev 64, 236: «A życie mamy dobre, dostajem 4 razy na dzień na śniadanie bułka i kawa, na drugie śniadanie rysz i mięso, na obiat szablok i mięso i mięsa mamy pod dostatek, na kolacje bułka i herbata.»

³⁹² Jezierski, *Gospodarcza historia Polski*, 162 eller Norman Davies, *Gods Playground: Vol II*, 139

³⁹³ Hampel, *Poloneses no Brasil*, Parte I

Andre årsaker som dårlig veitilstand, klima eller banditter kunne også gjøre at forsyningene ikke nådde frem i tide. Den tyngste tiden ville allikevel komme etter at den første tiden der de var under myndighetenes tilsyn hadde gått og de ble nødt å klare seg på egenhånd. Her måtte de fleste komme seg gjennom en tung periode på mellom ett til to år, som ville være tung.(mem) Dette ville også variere fra sted til sted avhengig av klima eller topografi, noen steder i Paraná var det mer likt det polske mens det var mer tropisk og kuppert noen steder i Santa Catarina eller Rio Grande do Sul. Avstand til markeder og byer eller varierende priser ville også ha stor betydning etterhvert. Uansett ville de måtte ta til seg nye jordbruksteknikker og utnyttelse av ukjente lokale matvarer. Men alt tyder på at de som klarte av denne tunge første perioden ville igjen nyte en relativ velstand. De mange beskrivelsene fra av koloniene viser at systemet fungerte mange steder, særlig de første månedene etter ankomst under brasilfeberens første periode. Et forbedret kosthold virker uansett til å være de polske immigrantenes første store «erobring» i Brasil.³⁹⁴

Velstand i jord, utdeling av koloniene

Egen jord var som sagt årsaken for at mange valgte akkurat Brasil som destinasjon. Og jord var det fortsatt en mye av under republikkens første år. Dette gjorde også sterkt inntrykk på de polske immigrantene. Her fortelles det om generøs tildeling: «så får du land fire *wlukas* bare i bredden, og i lengden er det bare Herre Gud som måler.»³⁹⁵ En annen skriver noe lignende: «Når vi kom på plass fikk vi jordstykket, en *wiorsta* i bredden, og usikkert hvor mye i lengden.»³⁹⁶ Det kommer også frem fra samme brev at de hadde ventet en måned på oppmåling og at de jobbet ved veibygging mens de ventet.

Det var i realiteten selvfølgelig ikke slik at de fikk uendelig med jord. Jeg får inntrykk av en viss variasjon mellom delstatene og mellom forskjellige kolonier. Det virker som om de i Santa Catarina får noe større jordstykker: «Vi fikk alle jordstykker/grunn av samme størrelse på 125 morgen.»³⁹⁷ Jorda de får tildelt er tett skog, dette sitatet er fra Dona Joana,

³⁹⁴ Thaís Janaina Wencznovicz, *Luto e Silêncio*, 119.

³⁹⁵ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev s. 55, 220: «dostaniesz gruntu cztery włuki tylko wszecz, a wzdłusz to Pan Bóg mierzy.»

³⁹⁶ Ibid.,brev 23,160: "Jokesmy przyjechaliśmy na miejsce dostaliśmy grąt wiorsta sieroko, długo niewiadomo."

³⁹⁷ Ibid., brev 53, 217 : «Gruntu dostaliśmy wszyscy ruwno po 125 morg» (12 mil fra Blumenau.)

SC: «Nå meddeler jeg dere at vi har fått 125 morgen med skog.»³⁹⁸ En annen skriver fra Indaial, SC: «Derfra kom vi til gårdsbruket og vi fikk 155 morgen.»³⁹⁹

Fra Rio Grande do Sul rapporteres også om forskjellige størrelser, hvis det var flere voksne menn i familien kunne man mer jord: «hvis det er en gutt på 18 år så kan de få en halv koloni i tillegg, og hele har 1000 meter i lengde, og 500 i bredden.»⁴⁰⁰ Dette vil si en størrelse på 50 hektar, noe som kan virke litt overdrevet. I alle felle er det flere som nevner dette her skrives det fra Jaguari, RGS: «Vi fikk to kolonier, Far fikk en, og Roman en annen. Hver av disse har en størrelse på 100 morgen. Men det er bare skog. Den må kuttes ned, brennes, først da kan man så.»⁴⁰¹ Målt i metriske mål var jordstykkene her på 25 hektar.⁴⁰² En fra Alfredo Chaves, RGS, oppgir størrelsen på tomten i meter: «Alle får tomter som er 1.100 meter i lengden, og 275 i bredden.»⁴⁰³ Dette gir 30,25 hektar for å være nøyaktig.

Flere fra São Mateus, Paraná, rapporterer om noe mindre jordstykker: «Vi fikk grunn etter brasiliansk mål 100 morgen.»⁴⁰⁴ Her skrives fra Rio dos Patos, Paraná: «Nå fikk jeg 80 morgen med jord til bruk og Jan fikk også like mye.»⁴⁰⁵ En skriver fra Thomas Coelho, Paraná, det vil si i nærheten av Curitiba: «og her gir de ganske mye grunn 30 morgen etter våre mål.»⁴⁰⁶ Dette kan peke på at de minste jordstykkene var i nærheten av delstatshovedstaden.

Her skrives det fra São Paulo, henvisningen om betaling for tomte og at koloniene virker noe mindre er interessant: «Hvis noen sparer og samler en liten slant, eller har litt penger hjemmefra, eller også bistand, så kan en ta 40 morgen med enorm skog (sic), for det må regjeringen betales 75 mil-réis, men når er usikkert.»⁴⁰⁷ En annen som skriver fra selve koloniene bekrefter denne størrelsen, São Bento, SP: «Og alle får 40 morgen med grunn.»⁴⁰⁸

³⁹⁸ Ibid., brev 59, 226: «Teraz uwiadomiam, że lasu dostaliśmy 125 morg.»

³⁹⁹ Ibid., brev 50, 212: «Stamtąd dostalizmy się na gospodarke i oddano nam mórg 155.»

⁴⁰⁰ Ibid., brev 33, 183: «jrzeli zaś ma chłopca co ma 18 lat to dostanie pół koloniji, a cała kolonija ma długości 1000 metrów, szerokości 500»

⁴⁰¹ Ibid., brev 41, 195: «My dostaliśmy dwie kolonnie, Ojciec jedne, a Roman drugie. Jedna kolonnia ma wielkości 100 mórg. Ale jest sam las. Trzeba wyciąć, wypalić, dopiero można siać.»

⁴⁰² História “Prefeitura do Jaguari” http://jaguari.rs.gov.br/?page_id=54

⁴⁰³ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 66, 241: «Gruntu ma każdy 1.100 metruf długo, 275 szeroko.»

⁴⁰⁴ Ibid., brev 63, 233: «Dostalim gruntu brazeliskiej mniary 100 morgów.» og brev 76, s.255

⁴⁰⁵ Ibid., brev 79, 259: «Teraz dostałem zimi [=ziemi] 80 murk [=mórg] do użytku i Jan tagze dostał.»

⁴⁰⁶ Ibid., brev 29, 175: a tu dają gruntu dosyć sporo że jakby naszej miary 30 murg.»

⁴⁰⁷ Ibid., brev 34, 184: «Jezeli sie kto skromnie zachowuje i trochi zbierze grosza, albo trochi ma pieniedzy z domu, albo tes ma pomoc, to bierze kolonije dostaje 40 morgów ogromnego lasu, za to ma wypłacić rzondowi 75 milerejsów, ale kiedzi nie wiadomo.»

⁴⁰⁸ Ibid., brev 81, 261: «A gruntu to kazdyj dostaije 40 murg.»

Her dreier det seg altså om en koloni relativt nærme den voksende storbyen, noe som ville si rask tilgang til markedet.

En fellesnevner for alle koloniene i under denne perioden var at de måtte ryddes for skog. Man kan se en viss variasjon i størrelse, med forbehold i feil gjengivelse. Med forskjellig oppmåling er heller ikke usannsynlig. At større familier kunne få større jordstykker virker også logisk. Jeg har for å gjøre det enklere konsentrert meg om å bruke de sitatene som bruker *morgen* som mål, i tillegg til meter. Flest kilder peker på en 25 hektar størrelse i de tre sørlige delstatene der de fleste dro. Alt peker på at de fleste fikk jordstykker rundt denne størrelsen og uansett over 15 hektar som ble regnet som store i datidens Polen. Mye tyder også på at oppmålingen og utdelingen gikk relativt raskt under brasilfeberens første fase.

Brevforfatternes optimisme er ikke helt uten belegg slik jeg ser det. Denne forteller følgende: «Jeg har nok av jord, bare Gud gir meg helse[...] Jeg takker deg Gud for å lede mine skritt til disse kanter, og ber deg kun om helse og med guds hjelp vil jeg med tiden være en kolonist nærme byen. Jeg har ikke noe mer å skrive om, men kysser dere en million ganger, elsker alle dere til graven deres sønn og bror.»⁴⁰⁹ Tilfredstillelsen av å ha oppnådd drømmen om å bli jordeier er åpenbar, det man ber om er helse og styrke for å klare den tunge jobben med rydde skogen og klargjøre for jordbruk. Følgende sitat snakker for seg selv: “Jeg har ikke skrevet til dere for jeg var usikker. Nå har jeg mottatt papirer på jordbruket, hvilket er tilskrevet meg på livstid”⁴¹⁰

Wencznovicz forteller at under brasilfeberens første fase var tomtene i Rio Grande do Sul på 25 hektar, men ble senere gjort mindre for at koloniselskapene som forvaltet jorda skulle øke sine inntekter.⁴¹¹ Det virker også som at kolonistene innledningsvis fikk gratis jord men måtte betale for jorda under brasilfeberens senere fase. Nedbetalingen skjedde ofte i form av arbeid ved bygging av veier og annen infrastruktur. Det at tomtene ble mindre, at man også her fikk oppstyking av tomter som for nye generasjoner eller at jorda var blitt eksploatert for hardt med svijordbruk eller sur jord. Dette førte til at en del etterhvert migrerte vider innover landet mot Uruguays grense, der fikk nye tomter på 25 hektar som de betalte ned over tid. At etableringen var en gradvis prosess og er også noe som ikke bør være noe overraskelse.

⁴⁰⁹ Ibid., brev 40, s.194: “Tenho terra à vontade, basta que Deus dê saúde[...]Graças te sejam dadas, ó Deus, que conduzistes os meus passos para esta região. Peço-te somente saúde, pois com a ajuda divina, serei com o correr do tempo, um colono próximo da cidade. Não tenho nada a escrever, senão beijar a todos milhões de vezes e amando-vos a todos até o túmulo, filho e irmão”. bytt

⁴¹⁰ Ibid., brev 50, 212: «Nie pisałem do wozu bo nie miałem pewności. Teraz odebrałem papiery rejestroskie na moją gospodarke, która zapisana została na całe życie.”

⁴¹¹ Wencznovicz, *Luto e Silêncio*, s. 103

Velstand målt i trær

Trærne som de nå ble eiere av får også en del oppmerksomhet. Å ha mye skog var forbeholdt overklassen. At dette ble sett på som et statussymbol kommer frem av flere brev: “Og nå meddeler jeg dere at jeg har like mye trær som herr Mostowski.”⁴¹² En annen forteller at han ville vært like rik som en Masakoski eller Dziękoński: “for bare for disse trærne kunne en fått millioner. Og her blir alt bortkastet, for det er ikke noe avsetning, men de blir kuttet ned, brent, råtner og ødelegges[...] Jeg hyrte inn to italienere og de hogde ned 4 morgen for meg, resten må jeg hogge ned selv litt etter litt.”⁴¹³ Dette sitatet er også interessant fordi det viser at polakker ikke nødvendigvis var nederst på rangstigen, slik den stereotype versjonen om de polske immigrantene i Brasil ofte hevder. Han hadde da antakeligvis hatt med seg noe sparepenger fra gamlelandet. Neste sitat forteller om en lignende fremgangsmåte men i enda større utstrekning: Og hvilken skog, disse kostbare trærne. Jeg beordret rydding av 6 morgen skog, og deretter brenning, såing og planting, slik at jeg kan leve (sic).⁴¹⁴ At han beordret andre til å jobbe for seg kan tyde på en høyere sosial og økonomisk status. De fleste løste dette ved å jobbe kollektivt: “Trærne er slik, at vi to sammen kan rydde en morgen i uken.”⁴¹⁵ Naboer og slektinger vekslet på å jobbe med hverandres tomter. En kan også skimte en viss oppgitthet angående sløsingen med skog: “hvis noen hadde hatt slike trær i Polen ville han ha vært utrolig kry, men vi kutter dem ned og brenner.”⁴¹⁶

Men det er ikke slik at denne skogen var verdiløs. Om den kanskje ikke hadde samme verdi som i Europa, ville den tiden vise seg som en viktig økonomisk virksomhet for kolonistene mange steder i Brasil. Avstand til byene og mulighetene for transport var nok en viktig faktor, jo nærmere en stor by desto bedre var prisene. Noen er mer beviste fra begynnelsen av, dette sitatet er São Mateus do Sul: “palmer, mahogny, oleander, seder og erva mate, brasiliansk te beholder jeg, og resten kutter jeg ned og svir av. Om et år forventer jeg å ha 4 morgen med

⁴¹²Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 62, 252: “A teraz oznajmiam wam ze tilie drzewa mam jak pan Mostowski.”

⁴¹³ Ibid., brev 56, 223: “boć by za te drzewo to by miał miliony. Ale tu to w marność, idzie wszystko bo nie ma na jego odchodu, tylko się tnie, gnije, pali się, i tak wyniszcza się[...] Ja naigłem dwóch Atalijanów i mnie cztery morgi wyrąbali, a reste sam muszę potrosić rąbać.»

⁴¹⁴ Ibid., brev 50, 213: “Ale co tu za bory, te drogie drzewa, nie macie żadnego wyobrażnia. Kozalem wyrąbać 6 mórg lasu, a potem wypalić, obsiać, obsadzić, abym miał życie.”

⁴¹⁵ Ibid., brev, 41, 195: “Drzewo jest takie, że my we dwóch morgę na tydzień wyrobim.”

⁴¹⁶ Ibid., brev 51, 214: “zeby takie drzewo miał kto w Polsce to by nie wiem jak się szczycił, a my je ścinamy i palemy.”

ren jord (sic) [dyrkbare jord].”⁴¹⁷ Her ble det første trebruket etablert av tidligere immigranter når koloniene ble etablert.⁴¹⁸ En interessant beretning om mulig fremgangsmåte er i dette brevet skrevet av møbelsnekkeren Gąsiorowski fra São Paulo (byen): Stasiek er skrevet opp på en bra koloni. Hvis han får den kan jeg gi ham penger i bistand slik at han kan få det bra, og det kan være fordelaktig for meg også, for da kunne jeg få så mye planker som jeg trenger.”⁴¹⁹ Dette er interessant fordi det også viser hvordan nettverk kunne bli overført fra gamlelandet til Brasil, samtidig ville det også være en form for risikoreduksjon. Neste sitat fra en koloni i São Paulo bekrefter at verdien var stor i nærheten av den ekspanderende storbyen: São Paulo; “En forferdelig skog og hardt tre men derfor er også planker dyre, en albuplanke koster 2 rubler det vil si 2 mil-réis i brasilianske [penger].”⁴²⁰ En annen forteller imidlertid at ikke alle tresorter var like harde å jobbe med: “vi sier dem ikke her med sag til planker, men bruker en kile til å kløyve de opp, og bord og planker deler seg som kort.”⁴²¹

Bygging av veier og hus på koloniene

Og dette bringer oss til neste tema, under den første tiden etter ankomst til koloniene bodde immigrantene i brakker, eventuelt hytter.⁴²² I de fleste omtales dette nøytralt eller får lite oppmerksomhet. I mellomtiden jobber de ved bygging av veier: «Jeg jobbet fire måneder ved veiene, og fikk 1300 mil-réis om dagen.»⁴²³

Kolonistene får valget mellom å bygge sine egne hus eller om myndighetene skal bygge for dem: “Og den som bygger sitt hus får etter planen 200 mil-réis det vil si 200 russiske rubler, og regjeringa bygger til den som ikke vil.”⁴²⁴ Denne migranten forteller fra Santa Catarina: “Når det gjelder mitt gårdsbruk må jeg nevne at regjeringen har bygd et hus til meg med 3 rom og et kjøkken.”⁴²⁵ Hvis de bygger selv får de ekstra støtte, størrelsen varierer mellom

⁴¹⁷ Ibid., brev 40, 193: “palme, holejander, mahoń, cedro, merte, herbatę brazylijską zostawiam, a reszcie ścinam i wypalam, Za rok spodziewam się 4 morgi czystego pola.”

⁴¹⁸ IBGE/São Mateus do Sul/<http://cod.ibge.gov.br/2XT1>

⁴¹⁹ Kula et al, brev 35, s.186: “Stasiek jest zapisany na na dobro kolonije. Jezeli dostanie to bim mu dał pieniędzy na zapomogie i mogbi dobrze stanąć i ja bim mógł s tego korzystać, bo desek drzewa wiele bim chciał to bim mógł mieć.”

⁴²⁰ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 81, 261: “Bory okropne I drzewo twarde bo tysz I deski drogie, jedna deska łokciowa to kosztuje 2 ruble to jest dwa mile po brazylijsku.”

⁴²¹ Ibid., brev 66, 241: “my jych tu nie znieny [=rżniemy] piyłum na deski, tylko łupiem klinem zeleznem, gunty i deski to się tak łupią jak karty.”

⁴²² Ibid., brev 27, 172 og brev 65, 239.

⁴²³ Ibid., brev 60, 228: “Cztery miesiące robilym na drodze, dostawaly m ill i 300 raisów dziennie.»

⁴²⁴ Ibid., brev 59, 226: “A kto sobie chałupon według planu to dostonie 200 mil czyli 200 Rs ruskich, a kto nie chce to zojnt [=rząd] wybuduje.

⁴²⁵ Ibid., brev 50, 213: “Co się tyczy mojej gospodarki musze wam nadmienicz mi rżant wybudował dom taki znajdu się 3 stancyje i jedna kuchnia.”

delstatene og koloniene, de tallene som kommer opp er 200, 150 og 80 mil-réis. Der de får høyeste støtten er også de stedene der nedbetale for bistanden de har fått, summen som kommer opp er 200 mil-réis. Den eneste delstaten der det sies noe om dette i brevene er Rio Grande do Sul. Dette blir stort sett gjort i form av arbeid ved bygging av veier eller annen infrastruktur. Med en dagslønn på 2 mil-réis ville det bety 100 dagers arbeid, der man jobbet for staten noen dager i uka og resten på sin egen jord. De får utdelt enkle verktøy og frø: «til denne jorda alle frø, hakker, sverd til siden (sic) [machete] og kjøkkenutstyr og egentlig var det også tiltenkt ku og muldyr, men det får vi ikke.»⁴²⁶ eller: “der [Blumenau] fikk vi økser og spader og kniver [machetes] og hakker».⁴²⁷ I tillegg får de spiker og dørhengsler. Muligens hadde noen før også fått husdyr, dette kan tyde på at jo tidligere en kom, desto mer støtte var det å få. Møblene ble lagd på egenhånd: «jeg lagde selv med øksa, seng, vugge, bord, stoler og skap.»⁴²⁸

Dette forteller hvordan de jobber med å bygge hverandres hus: “Jeg har huset klart, og nå bygger vi hus for andre, og de betaler oss 80 mil-réis pr hus slik at jeg får 2 mil-réis dagen.”⁴²⁹ Dette viser hvordan de jobber kollektivt samtidig som de tjener til opphold. Her fortelles det fra Rio Grande do Sul om ferdig etablering:

Jeg har allerede to morgen med grunn ryddet, huset er bygget, 18 vinranker, allerede til neste år blir det mulig å drikke vin, det finnes 5 morelltrær, og vi har høstet 3 kvarter bønner fra denne jorda, 12 sekker med mais av hvilken jeg må gi en fjerdedel, de neste fire måneder til kolonisten som jeg kjøpte av.⁴³⁰

Dette er skrevet nøyaktig fire måneder etter ankomsten til Brasil (Ilha das Flores). Ikke bare har han ryddet jorda og bygget huset allerede, men også satt i gang med dyrkning og høster de første fruktene av sitt arbeid. Dette må sies er en imponerende etableringstempo. Henvisning til vindyrkning er også interessant og tyder på påvirkning fra italienske kolonister i området. En annen forteller fra Santa Catarina:

⁴²⁶ Ibid., brev 68, 244: “na to ziemnio wszistki zasiew, motiki do karcowania, pałasz do boku i statki kuchenne a jeszcze przeznaczone krowa i muł, ale tego nie dostajem.»

⁴²⁷ Ibid., brev 53, 217: « tom [Bluminau] dostoli siekiery i szpodle i noży i motyki.

⁴²⁸ Ibid., brev 66, 242: «sam porobiłem siekierom, łózko, kolepke, stół, stolki, szafkę.»

⁴²⁹ Ibid., brev 30, 177: “Ja uz mam dom gotowy, a teras budujem dla innych domy, to nam płacom po 80 milorejsów ot kazdego domu to mnie wypadnie po dwa mile na dzień.”

⁴³⁰ Ibid., brev 41, 195: “Ja mam już dwie morgi grontu wyrobione, jest postawiony dom, 18 pieńków wina, na drugi rok to już można wino pić, jest 5 drzew moreli, i zebraliśmy s tego grontu 3 ćwiercie grochu szablaku, 12 worków kukurydzy i za to daję miesięcznie jedna kartkę, a to wypłacać muszę przez 4 miesiące temu koloniscie co od niego odkupiłem”

Jorda er veldig bra, bare noen steder litt fjell, men fruktbar, kaffe, tobakk, ris, mais, sitroner og appelsiner, sukkerrør som det blir laget vodka av. Vodkaen er veldig billig og en kvart koster 6 kop [tilsvarende øre] [...] Jeg meddeler også at søster har giftet seg med en italiensk enkemann, hun har det bra nå, for italieneren er en gammel kolonist, som nyter velstand.⁴³¹

Vodkaen det snakkes om er *cachaça*, utvilsomt populært blant de nyankomne kolonistene. De fleste av vekstene det snakkes om her, ville være nye for en polsk bonde. Derfor var alliansen med den italienske kolonisten utvilsomt fordelaktig i forhold til å lære seg nye jordbruksteknikker og eventuell støtte under den første tiden. Hvis de savnet vekster hjemmefra, ba de slektinger om å ta med seg: Kjære kone, kjøp litt av alle frø for det blir kommer til nytte. Som følger: kål, rødbeter, salat, gulrot, persille, purre, selleri og alle hagevekster.»⁴³² Noen steder ville frøene fra gamlelandet trives men ikke andre etter prøv og feil metoden. En annen forteller fra samme område, om lignende vekster som i Polen, men en annen måte å drive jordbruk på:

Her sås det annerledes enn i Polen for her pløyes det ikke eller graves, men når det er brent ned så puttes alt inn mellom stubber og trær og gror veldig fint. Og rugen er mye større enn i Polen. Rug og hvete sår man en gang i året, men poteter kan man plante med en gang en har høstet de første. Gulrøtter, rødbeter, persille, erter, løk, mais, bygg, hirse, lin, raps, havre, alt det gror som i Polen [...], man trenger ikke gjødsle eller ploge, jorda er som leire og fruktbar.⁴³³

Denne måten å dyrke på arvet de indirekte fra urbefolkningen (Tupi-guarani) med cabocloene som mellommenn. De korte jordbruksyklusene var også en fordel. Fordi en da lettere kunne variere produksjonen i forhold til markedets svingninger, og raskere bytte til å dyrke det som ga best avkastning.⁴³⁴

I Paran  derimot som har større flate områder, ville en etter hvert kunne bruke teknikker mer like de fra Europa. I neste sitat omtales også lignende vekster som i Polen med et viktig unntak, erva-mate: «Korn gror, hirse, poteter, rug [...] Og på v re tomter er det skog og mye

⁴³¹ Ibid., brev 53, 217-218: «Ziemia jest bardzo dobro tylko i miejscami gury, ale urodzajno rodzi kawa, tabaka, ry , kukurydza, cytryny i pomoro cze, trzcina cukrowa z której robi  cukier i wutk . Wutka jest bardzo tonio i kwarta wutki kosztuje 6 kop [...] Jeszcze uwiadomiu, że siostra o eni a sie z wdowcem itolijonem, jej teroz dobrze, to ten italijon jest stary kolenista, ma wstykiego dosyć.»

⁴³² Ibid., brev 55, 221 «Kochana  ono, kup wstykich nasion po trochu bo się zda, a mianowicie kapusty, buraków, sałaty, marchwi, pietruszki, pora, selera i wstykich ogrodowych rzeczy.»

⁴³³ Ibid., brev 66, 242: Tu sie sieje inaczy jak w Polsce bo tu nie ozu [orz ], ani kopi , tylko jak się wypali to się wsadza pomiendzy pieńki i dzewa i rośnie bardzo ładnie, a zyto duzo większe jak w Polsce, zyto i przenice to się sieje ras na rok, a kartofle to jak się wykopie to można drugie sadzi , marchw, buraki, pietruszke, groch, cebule, kukuryza, jenczmie , proso, len, zepak, tatarka, owes, wika, to wstytko sie rodzi co w Polsce,[...] nie potrzeba gno i  ani ora , ziemia jest jak glina i pulchna.»

⁴³⁴ Th is Janaina Wencznovicz, *Luto e Sil ncio*, 115-119.

te, det vil si tetrær som ligner på selje hos oss [i Polen] og som man kan få gode penger for.»⁴³⁵ Matedyrkning skulle vise seg å være viktig for de polske kolonistene i hele Paraná. Men São Mateus-området med sin beliggenhet Iguaçu-elven, som muliggjorde transport av både tømmer og mate med dampskip.⁴³⁶ En har planer utover å bare drive med landbruk: “og jeg skal få tilskudd til handel for jeg skal stifte butikk og vertshus, for her er det mulig å ha alt uten noe patenter.”⁴³⁷ Om akkurat han fikk det til vet vi ikke, men at mange gjorde det er en kjensgjerning.

Dyrehold

Det at man nå hadde mye mer land enn i Polen gjorde mulighetene for husdyrhold større: “Jeg meddeler dere, at det her er mulig å leve litt bedre enn i Europa fordi her trenger en ikke å betale noen skatt og senere kan drive med feopplett og avle høner, ender, svin og alt. men først nå når vi setter opp gårdshus får vi 50 mil-réis i støtte men alle må være på eget land.”⁴³⁸ Det fortelles også om prisforskjeller mellom landene: «Hester er billige, for en som hos dere i Polen kan du kjøpe fem hos oss. Svin og storfe er usedvanlig billige. Når det gjelder gårdsdyr finnes det høner, ender og gjess og alle mulige husdyr.»⁴³⁹

Det var også kulturellt betinget, husdyrhold var mer utbredt i Brasil enn i Europa, muligens i enda større grad Sør-Brasil med sin gaúchokultur. Både store kvegeiere og vanlige caboclos som drev med selvbergingsjordbruk hadde krøtter. Her fortelles det om gaúchoene: «Men dette folket sår lite, men bare har mye kreatur av det vi kunne se. Det bor en neger her og der mellom disse fjellene og oppdrar en 40 okser, 20 kuer, geiter og mye av all slags fe, har en 40 hester, bare rir og går aldri til fots, og denne feen går aldri av beitet, slik at den blir utemmet som villokser.»⁴⁴⁰ En annen forteller “folket er rikt og barmhjertig, de jobber lite med jorda,

⁴³⁵ Kula et al, brev 64, s. 235-236: «Zboże się rodzi, jęczmień, kartofle, żyto [...] Więc na tych naszych gruntach jest bór i herbaty dużo, to jest drzewo herbatewe, takie jak u nas wierzby i za to można dobre pieniądze brać.»

⁴³⁶ Romão Wachowicz, *Suor em São Mateus*, 18

⁴³⁷ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 54, 219: “i mam dostać zapomoge do handlu bo będę sobie zakładał sklep i karczme, bo można wszystko mieć bez żadnego patentu”

⁴³⁸ Ibid., brev 39, 192: “Uwiodamiam wam, że tu można trochen lepiej żyć jak w Europie bo tu nie trzeba żadnych podatków płacić nic i pusniej [=później] ja mogę bydło chować wszystkiego kur, koczek, gensi, świni i wszystko.”

⁴³⁹ Ibid., brev 44, 202: “Konie tanie, że za jednego co u wasz w Polsce to u nas można kupić pięć 5. Swynie i bydło tanie nadzwyczaj. Co się tyczy gospodarstwa to su kury, kaczki i gęsi i co się tyczy drób wszystek do gospodarstwa”

⁴⁴⁰ Ibid., brev 65, 239: “Ale tamte ludzie sięją mało, a tylko chowają duzko dobitku dało nam widzieć. Gdy nidij mieska jeden muzin [=Murzyn] pomiędzy temi górmy to on chowa po 40 wołów, krów 20 i kósz [=kóz] i wszystkiego dobytku bardzo wielki, kony po 40 chowa, iezdzy, piechtę to [przekreślone: ruszy] nochodzy [=jeździ, piechotę się nie nachodzi], i ten dostatek s pola nie schody, to tok zdiceje, tok jok byce.”

de har bare nok muldyr, hester, fe og griser, for med det trenger de ikke å gjøre noenting, dyrene gresser selv på beitet vinter og sommer...”⁴⁴¹

Brasilianere, immigrantenes mottakelse

De som beretter om dette i brevene gir et bilde av god mottakelse fra lokalbefolkningens side: «Folka er veldig bra, høflige og hjelpsomme og svarte folk også, regjeringa er bra og holder orden.»⁴⁴² En annen forteller: “de lokale folka er mørhudete, og veldig friske, og snille mot oss,”⁴⁴³ For de polske immigrantene var afro-brasilianere eller mestiser et uvant syn, men det er ingen negative følelser å spore i brevene. Det må tas høyde for at når de omtaler svarte, “negere” eller mørkhudede, er det ikke sikkert hvem de omtaler. Det kan være mestiser/caboclos eller afro-brasilianere. Memoarenes forfattere og de som skriver de senere leserbrevene har tatt til seg de brasilianske definisjonene og skiller i mye større grad, for eksempel mellom en mulatt, svart eller mestis. Uansett så er det den positive tonen som kjennetegner de første beskrivelsene påfallende. Den er ikke tilfeldig, ut fra memoarer og andre dokumenter kommer det frem en historie som forteller om utstrakt gjestfrihet både fra “enkle” hvite brasilianere og mestiser. Men særlig gjentas cabocloene som mang en gang redder de nyankomne, som tross alt er fremmede for dem. Her en noe romantisert fremstilling:

Hadde det ikke vært for heksedoktorene, hadde ikke de modige cabocloene eksistert, de som med samme letthet som de griper etter kniven og revolveren, tilbyr å dele sin siste neve bønner med immigrantene- eller rekker ut høyrehånden gjestfritt mot trebenken- velsignende: velkommen skal dere være! – vær så snill og sitt.⁴⁴⁴

Noen ganger får sultende kolonister mat, andre ganger frø. Det er fra cabocloene de får sin første mate, noen ganger er disse situasjonene komiske og fulle av misforståelser, kommunikasjonen foregår ofte på tegnspråk. Men viktigst av alt blir de ofte lært opp til

⁴⁴¹ Ibid., brev 74, 252: “naród bogoti i miłosierni, przy gracie mało robio, tilko chowajo dosić mułów, koni i bydła i świni, bo przy tem nic nie robio, samo sie pasie na pastwisku zimo i latem...”

⁴⁴² Ibid., Brev 69, 246 :«Ludzie są tu bardzo dobre, grzeczne i ustępne i czarne ludzie tak samo, rząd tutejszy bardzo dobry i trzyma porządek»

⁴⁴³ Ibid., brev 66, 242: “ludzie sum tutejsze śniade, ale bardzo zdrowe, i sum dobre dla nas,”

⁴⁴⁴ Romão Wachowicz, *Suor em São mateus*, 14: “Se não fossem os curandeiros, não existaria a valente caboclada, que lança mão na faca, do revólver com a mesma facilidade com que oferece o último punhado de feijão para repartir com os imigrantes- ou estende a mão direita para o hospiliteiro banquinho tripé- abençoando: bem-vindos sejam! – tenham a bondade de sentar-se”

svijordbruk, hvordan dyrke yerba mate, og hvordan utnytte nye og ukjente matvarer fra skogen.⁴⁴⁵

Religiøse likheter eller ulikheter

Det fortelles også om holdninger til religion: “Folket er halvparten hvite og halvparten svarte, de svarte er mye bedre enn de hvite, og de svarte er mer hederlige for de hvite er mer slike tvilere [ateister]. Men de svarte er ortodokse katolikker (sic).”⁴⁴⁶ De hvite det henvises her til er de positivistiske overklassene i Brasil, for ordens skyld bør det nevnes at positivismen også var utbredt blant polske eliter på samme tid. Men det er beskrivelsen av de “svarte” som gode katolikker som er mest bemerkelsesverdig. Polske bønders trosliv hadde noen likhets trekk med de lavere klassene i Brasil. Messianisme var heller ikke noe uvanlig fenomen i 1800-tallets Polen, slik at her er det også likhetstrekk med Brasil. I Sør-Brasil manifesterte dette seg med mystikeren José Maria, hans *Exército Encantado de São Sebastião* og krigen om Contestado (1912-16) på grenselandet mellom Santa Catarina og Paraná. En konflikt der de polske bosetterne forholdt seg passivt for øvrig, kloke etter Den føderale revolusjonens harde lekse. Uttalelsen om ortodokse katolikker gir i hvert fall mening i en slik kontekst. På den polske landsbygda var magi, urtemedisin, heksekunst, forhekselser og feer var vevd in i religiøse og synkretiske skikker eller ritualer i den katolske kirken.⁴⁴⁷ «Heksedoktorer», *curandeiros* eller deres feminine motstykke *benzedeiras*, som kurerte folk med en blanding av forhekselser, bønner, urter og alternativ medisin, var vanlige blant cabocloene i Sør-Brasil. De skulle også vise seg viktige for de polske kolonistene.⁴⁴⁸ Her er et eksempel på hvordan en behandling kunne se ut:

Her på linja [kolonien] var det en *benzadeira*. De fleste var *coboclas*, men de dro sin vei etterhvert. Vi skjønte ikke hva hun sa, hun var lav og smidig [...] Før hun begynte, ba hun den syke/personen konsentrerte seg og tenkte at hun skulle bli bedre etter velsignelsen. Avhengig av [type] sykdom, brukte hun aske og urtekvister, som hun dypet i en kopp med vann og dryppet over den syke.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Krzywicki, *Pamiętniki Emigrantów*, memoar 10, 164.

⁴⁴⁶ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 77, 257: “Ludzi to jest połowa białych i połowa czarnych, te czarne ludzie bardzo są, lepsze ot tech białych, bo te białe to są baży [=bardziej] chonorowe i baży są takie niedowiarki. Ale te czarne to są prawowierne katoliki”

⁴⁴⁷ Norman Davies, *Gods Playground*:vol II, 141

⁴⁴⁸ Wencznovicz, *Luto e Silêncio*, 203.

⁴⁴⁹ Thais Wencznovicz, TEXTOS DO II CONGRESSO SUL-AMERICANO DE HISTÓRIA, Enfermidades e praticas de cura: imigração polonesa em Áurea (1910-1945) Instituto Pan-Americano de Geografia e História, Universidade de Passo Fundo, II CONGRESSO SUL-AMERICANO DE HISTÓRIA 19, 20 e 21 de outubro de 2005, Wencznovicz gjengir Karpinski (en eldre immigrant)

En ting er lignende tradisjoner hjemmefra. Men særlig det at leger ikke var tilgjengelige eller hadde lang reisevei til mer isolerte steder, førte til at immigrantene ofte valgte denne «tradisjonelle» varianten. Denne var også billigere enn legene.

Men det var også ulikheter mellom Polen og Brasil i hvordan man praktiserte katolisismen. Ekteparet Gąsiorowski forteller følgende fra São Paulo:

Vi er triste, fordi at det ikke er noen prest som snakker polsk, men alle snakker portugisisk, og vi snakker ikke bra enda sånn at vi ikke kan gå og skrifte. Nå meddeler vi dere at de feiret karneval slik vi aldri har sett før. Bare pynting av gatene i São Paulo kostet om lag hundre og femti tusen mil-réis og byen/myndighetene sto for dette. Og når fasten kom så var det ingen som fastet. De regner seg for katolikker og kirkene er like våre [kirker], men de følger ikke sin religion like strengt som oss, de har nesten ingen høytider. En dag i Jula (Jesu Kristi fødsel), Langfredag, Påskesøndag, og hver søndag feirer de. Og i den Stille har de slike skikker. På skjærtorsdag legger de Herre Jesus i kjelleren, på fredag legger de han i en kiste og klokka ti på kvelden går det ut en prosesjon og vandrer (går) langs gatene fra kirke til kirke og bærer Herre Jesus med lys og bilder, men de som går i prosesjonen ler, og snakker, noen plystrer, ikke som hos oss der alle går ydmykt og ber. Til påsken har de ingen velsignet påske/matkurv. Vi fastet bare tre dager i uka under den store fasten og noen polakker spiste også kjøtt på langfredag. Det er sant at fastemat er dyrere enn kjøtt hos oss, men polakker har også blitt meget ville i Brasil.⁴⁵⁰

En ting er at de skriver dette fra en by og også kommer fra en by i Polen. Ekteparet er nok også blant gruppen mer ressurst sterke immigranter. De skildrer også brasilianerenes karnevalsfeiring og påskeskikker. De virker å være imponert over byens utsmykking, samtidig er det klart at de er skeptiske til den mere avlappede måten brasilianerne utøver sin religion på. På samme tid skriver de selv at de ikke faster like mye som i gamlelandet og sier at de ikke snakker så god portugisisk enda, noe som tyder på at de har begynt å lære seg

http://twencze.blogspot.no/2008_03_01_archive.html: "Aqui na linha tinha uma benzedeira. A maioria eram caboclos, mas depois foram embora. Nos nao entendiamos o que ela falava, era baixinho e ligeiro [...] Antes de começar, pedia que a pessoa se concentrasse e pensasse que iria melhorar apos o benzimento. Dependendo da doença, usava cinza e uns galhos de ervas, que molhava no copo com agua e depois respingava no doente."

⁴⁵⁰ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 36, 187: "Bo nam teras stem przykro, że nie ma księdza coby po polsku mówił, tilko po portugalsku wszyscy mówio, a my jesce dobrze nie mówiem więc nie mozem być u spowiedi. Teraz donsim wam że zapust u na swyprawiali takie jakich jesce nie widzielim. Same ubranie ulyc w S. paulo kostowało przesło sto piendzdziesiąt tysięcy mylerejsów, na to łożyło miasto, a jak przysyet post to cały post nikt nie pościł. Oni lijezo sie katolicy i w kościołach tak samo majo jak i u nas, ale wcale nie opserwują tak ściśle jak my swojej religyi, świont prawie zadnych nie świenco. Jeden dzień Bozego Narodzenia, Wielki Piontek, Wilko Niedziele to swentujo, no i kazdo niedziele swientują. A we Wielkiem Tygodniu, to jest taky obyczaj. We Wielki Czwartek wtronzają Pana Jezusa do piwnici, w piontek kłado w trumne i we wieczór o dziesionti wychodzi procesja i chodzi po uliczach ot kościoła do drugiego kościoła i Pana Jezusa noszo księża w trumnie ze sfatlem i z obrazami, ale ci co ido procesjo to sie śmiejo, rozmawiajo, niektórzy gwizdajo, nie tak jak u nas, co kazdy idzie skromnie i modly sie. Na świenta nie szykują t.j. swienconki. Księża wcale nie świenco żadnej swenconki. Myśmy pościli tilko trzy dni w tygodniu w poście wielkim a niektórzy Polaci to jedli i we Wielki Piątek z mięsem. Prawda że życie postne jest drossze u na sjak mięsne, ale sie Polaci mocno roswileyli w Brazylui."

språket også. Mest av alt er de forferdet over de «andre» polakkene som har blitt mer avslappet i sin religionspraksis, noe som tyder på at ikke alle var så nøye på det. Det er også et poeng at denne kritiske omtalen kommer i ett av seksti brev i samlingen. Men mange andre fra de tre delstatene i sør forteller at de enten allerede har fått polske prester eller venter på disse. Dette sitatet er fra Paraná: «Og de fortalte i Polen at vi kommer til å leve uten religion, men det er ikke sant for vi har prester og biskoper og alt er som i Polen.»⁴⁵¹ En annen immigrant forteller dette fra Rio Grande do Sul: «Kapellet er i byen, og det finnes en katolsk prest, Den hellige messe er på søndager (Summa) er som i alle kirker [...] Jeg ber deg kjære søster at du bringer meg bildet av Jomfru Maria og scapular(et) av Jesus Hellige Hjerte og Jomfru Maria.»⁴⁵² Her er det altså ingen spesielle emosjoner å spore angående hvordan religionen praktiseres, det denne brevforfatteren er opptatt av er at religiøse artikler blir tatt med hjemmefra. Slike gjenstander blir etterspurt i noen andre brev også. Slik ville man i hvert fall være i stand til å praktisere sin religion hjemme på gamlemåten.

De marginale

En brevforfatter uttrykker følgende ønske: «så det er bedre at tyven og morderen at du råtner i russiske fangehull før du får se Brasil (sic).»⁴⁵³ Dessverre virker det ikke som om han fikk ønsket sitt oppfylt hvis vi legger til grunn at det forfatteren av neste sitat forteller stemmer:

En bør vokte seg for å slåss, for straffen er hard, eller stjele noe for det er ikke samme straff som hos oss [for oss?] For de kaller oss for de stumme. Etter tre år blir det tann for tann, og øye for øye. For hvis det var straff med en gang så ville mange ha blitt drept, for det var mange tyver som reiste på begynnelsen, noe som heller ikke er bra for oss.⁴⁵⁴

Jeg har en sammensatt tolkning av dette sitatet. At de ble kalt stumme er fordi de ikke kan språket. Det fortelles at man skal unngå problemer og at straffene er hardere fordi de ikke kan språket. Samtidig fortelles det også om at mange skulle ha vært straffet, men ikke ble det og det fortelles også om at tyvene var de første til å dra. Polen var delt mellom tre makter, noe som gjorde at smugling gjennom grensene var et utbredt fenomen. Væpnede opprør, store

⁴⁵¹ Ibid., brev 29, 175: «A u nas w Polsce muwili, że będziemy żyć bez religij, a to nie prawda bo tu mamy księży i biskupów i kto chce się może biźmować i wszystko jest jak w Polsce.»

⁴⁵² Ibid., brev 41, 195: «Kaplica jest w mieście, jest ksiądz katolicki, Msze świętą ma codziennie a w niedziele Summę tak jak w Każdem kościele.[...]Proszę cię kochana Siostró o Obraz Matki Boskiej I przywieź skaplerzy do serca Pana Jezusa i do Matki Boskiej.»

⁴⁵³ Ibid., brev 40, 193: «no złodzieju i zbójco lepiej zgnij w russkich więzieniach, jak masz Brazylię oglądać.»

⁴⁵⁴ Ibid., brev 74, s. 252: «s kem pobić niech się strzeze, bo duża kara, abo ukraść co komu bo za to kara na nas nie taka, bo nas naziwają niemowami, jasz po trzech latach, to wtedy ząmb za ząmb, a głowe za głowe, bo gdubi zara kara była to by dużo ludzi zginęło, bo w począdkach najwienci złodziei wyszło bes to i dla nas niedobrze.»

forandringer i samfunnsstrukturen i tillegg til gjentagende økonomiske kriser, kunne bidra til at det var en del rotløse folk som kunne ha blitt drevet til ugagn av nød om ikke annet. Om andelen av disse var større eller mindre enn i andre migrasjonstrømmer er heller ikke poenget. Det essensielle er at mange av disse ville være blant de første migrantene, de var mobile, de hadde kjennskap til smuglerruter, kontaktnettverk (større enn vanlige folk), noen ville kanskje flykte fra loven og de viste at man kunne komme til Brasil uten noen dokumenter. I tillegg ville naive eller forvirrede migranter være enkle mål på veien. Ville ikke legendene om «diamanter på bakken» også virke forlokkende på slike folk i mye større grad enn på de som ville med jordbruk?

Prostitusjon er et annet negativt fenomen som skjuler seg i kulissene av brasilfeberen. Det er i denne perioden at ordet *polaca* får en negativ ladning i Brasil. En årsak som nevnes er prostitusjon av hovedsaklig jødiske kvinner lurt til Brasil av den kriminelle organisasjonen Zwi-Migdal.⁴⁵⁵ Fordi majoriteten av dem kom fra tidligere polske områder, ble de kalt *polacas*, selv om mange også kom fra andre steder i Europa. En annen forklaringsmodell forteller om den katolske *polaquina-polaca* i Sør-Brasil, også hun blir sett på som lettsindig i forhold til de overbeskyttede hvite luso-brasilianske kvinner.⁴⁵⁶ Uansett blir dette temaet også tatt opp i Gąsiorowski-familiens brev fra São Paulo:

De som ikke vil arbeide går sultne og fillete. Andre har solgt sine koner til de svarte, fått store penger og dratt sin vei. Ingen vet hvor de dro. Andre ektemenn har forlatt sine koner med barn og stukket av til andre regioner. De etterlatte mødrene og barna går rundt og tigger etter brød eller horer. Atter andre har forvandlet sine hjem til bordeller der deres koner og døtre driver med hor. Forskjellige ting som er vanskelige å beskrive skjer her.⁴⁵⁷

Dette tyder på at prostitusjonen ikke begrenset seg til det polsk-jødiske miljøet. Jeg finner heller ikke noen grunn til å tro at dette brevets innhold ikke skulle stemme. Nød og overlevelsesinstinkt kan drive mennesker til ting de ellers ikke ville ha gjort. Samtidig lurar jeg på om de som har forvandlet sine hjem til bordeller i sitatet ikke tilfeldigvis ikke er folka fra Zwi-Migdal, som var aktive også i São Paulo. Vi vet at det var en stor jødisk

⁴⁵⁵ Zwi Migdal skal ha hatt 431 bordeller i Rio de Janeiro i 1913 (på slutten av brasilfeberen) i tillegg var de aktive i São Paulo og Santos. English Wikipedia, Zwi Migdal https://en.wikipedia.org/wiki/Zwi_Migdalhtml

⁴⁵⁶ Anna Wolny, *A Polaca- A Mulata ao Averso*, 338-348, *Romanica Cracoviensia*, 12/2012, (Kraków, Uniwersytet Jagielloński, 2012), 340.

⁴⁵⁷ Kula, Assorodobraj-Kula, Kula, *Listy emigrantów*, brev 34, s.184: "A inni co nie chco robić to cierpo glót i chodzo oberwane. Inni znowu poprzędali swoje żony czarnem ludziom, wzili duze pieniądze i pojechali nie wiadomo gdzie, inni mężowie tak pozostawiali swoje żony s kilorgiem dziećmi i sami pouciekali w inne strone a pozostałe matki i dzieci ich chodzo i proszo kawalka chleba, albo tes sie puszcza na łajdastwo. Inni robio publiczne domy za swoich żon i córek. Dziejo się różne różności trudno opisać."

befolkning i Łódź, som også brevforfatteren kommer fra. Kanskje det ikke er deres døtre og koner det dreier seg om, men kvinner smuglet til Brasil, fordekt som familie. Uansett er det et poeng at dette er ferske relasjoner, av ting de akkurat har opplevd, noe som øker validitetsgraden. Med tiden har historier om en etnisk gruppes interne problemer en tendens til å bli glemt, forskjønnnet eller omarbeidet, ettersom gruppen integreres i det nye samfunnet.⁴⁵⁸ Her er et mulig eksempel på renavasking av egen etnisitet fra memoarene:

Kolonistene, for ikke å dø av sult, tok kveget til de store kvegeierne (*fazendeiros*), og klarte på denne måten å overleve til deres første høst [...] Når de så at kveget deres ble drept, oppsto det problemer mellom polakkene, som kjempet for livet, og kvegeierne, som forsvarte sin eiendom. Etter noen dager angrep [kvegeiernes] svarte håndlangere jordbrukerne fra Capão Grande, det utviklet seg en kamp mellom seks polakker mot Ribas håndlangere. To av de svarte ble drept mens polakkene fikk kutt og skuddsår.⁴⁵⁹

Det er to måter å se på denne situasjonen på, den polske versjonen går på at de var de nødt til å gjøre dette for ikke å dø av sult. Men fra kvegeieren sitt ståsted vil det være forståelig å se på de som kvegtyver som ikke bare spiste opp kveget hans, men også drepte hans ansatte når disse prøvde å konfontere dem.

5.4 Oppsummering

Her har jeg gått gjennom Brasils immigrasjonspolitik og nevnt de allment kjente økonomiske og sosiale motiver bak subsidieringen og tilretteleggelsen for europeisk immigrasjon. I tillegg har jeg forsøkt å føye til den humanitære dimensjonen som ofte blir underfortalt eller glemt, men som hadde en stor betydning for de polske immigrantene. Jeg har også nevnt en «sort» legende der brasilianske myndigheter blir negativt beskrevet, en fortsettelse av antiemigrasjonspropagandaen fra tiden rundt migrasjonen. Denne tendensen kan belyses ytterligere. Mazurek beskriver forholdene under brasilfeberen som særlig tunge sammenlignet med den tidligere immigrasjonen fra området rundt Curitiba. Han siterer Mieczyslaw Lepecki, en polsk offiser som blir betegnet som vitne til hendelsene og gir en beskrivelse som forsåvidt samsvarer med opplysningene fra brevene eller memoarene. Men

⁴⁵⁸ Marcos Tramontini. Cartas de poloneses no Brasil. Lit. lingüíst, [online]. 2005, n.16, 135-151 . D. <http://dx.doi.org/10.4067/S0716-58112005000100008> html

⁴⁵⁹ Doudstar *Imigração Polonesa: Raízes Históricas de um Preconceito* (oversatt av Wachowicz), 75-76 : Os colonos, para não morrerem de fome, lançaram mão do gado dos grandes fazendeiros, conseguindo desta forma sobreviver até que viesse a primeira colheita. (...) Es vista da matança de cabeças de gado, surgiram divergências entre os poloneses, que lutavam pela vida, e os fazendeiros, que defendiam suas propriedades (). Há dias, capangas negros (de fazendeiros) assaltaram os lavradores do Capão Grande» travando-se usa luta de seis poloneses com dos capangas de Ribas. Dois dos pretos foras mortos enquanto os poloneses receberam ferimentos e estilhaços de armas de fogo.

generaliseringen blir for stor med en negativ vinkling på hvor lite hjelp de polske kolonistene fikk og det hele gjøres til en «umenneskelig» bragd.⁴⁶⁰ Jeg har flere problemer med dette. Det første er at Lepecki umulig kunne være vitne til disse hendelsene, siden han var født i 1897 og kom til Brasil først på 1920-tallet.⁴⁶¹ Dette resulterte riktignok i en del beskrivelser av forholdene i Paraná, men beskrivelsene av brasilfeberen er her basert på immigrantenes fortelling, en «hvit legende» der man gjerne overdriver det tunge man måtte gjennom den første tiden.⁴⁶² På den måten virker fruktene av deres arbeid mer verdifulle. For det andre var ikke tunge kår den første tiden noe bare polske immigranter måtte gjennom. Italianere, tyskere, ungare, ukrainere og andre, ville på denne tiden stå overfor akkurat de samme utfordringene, med akkurat de samme redskapene. Dessuten er det ikke slik at de «rikere» koloniene ved Curitiba hadde blitt velstående med det samme, det hadde tatt tid her også, når «brasilfeberen» startet, hadde de allerede vært der i 20 år. Jeg har også forsøkt å beskrive selve ankomsten og etableringen, ved å se på aspekt som beskrivelser av natur, økonomi, brasilianernes gjestfrihet eller religionsutøvelse. Helt til slutt har jeg sett på problematiske spørsmål som tyver eller prostitusjon, som utelates eller pyntes på i senere gjengivelser av den polske immigrasjonens historie. Underrapportering om korrupte polske funksjonærer eller kyniske landhandlere vil høre med under dette poenget.

⁴⁶⁰ Mazurek, *Kraj A Emigracja*, 67.

⁴⁶¹ Smolana, “Personalidades que cimentaram”, *A Presença polonesa na América Latina*, 185.

⁴⁶² Kula, *Debates, Brasil-Polónia*, 38-39.

Konklusjon

Først og fremst viser dette studiet at brev er en nyttig kilde for å studere migrasjon. En kan få innblikk i migrantenes verden, deres tanke måte og hvordan de forholder seg til en større kontekst. De polske migrantbrevene føyer seg inn i generelle tendenser angående migranternes brev. De omtaler de samme forholdene som er vanlige ellers: økonomi, mat, primære nettverk, politiske forhold, beskrivelser av natur, lokale skikker også videre. Det er mange aspekter en kan se på i disse brevene. At det er mulig og bruke et og samme sitat for å se på forskjellige problemer bekrefter nytten av migrantbrevet som kilde. Det er også viktig å vurdere tendenser i flere brev. Også i de polske migrantbrevene fra Brasil, er det mulig å spore utelatelser eller selvsensur. De skiller seg muligens litt fra en del andre migrantbrev på grunn av migrasjonens permanente karakter. Fokuset er kanskje enda sterkere på det nye landet. De polske brevene kjennetegnes ved en formalisert måte å skrive på som Thomas og Znaniecki definerer som “The bowing letter”. En formalisert måte å skrive på er kanskje ikke helt uvanlig i migrantbrev ellers, men kommer ekstra klart frem i de polske brevene. Fordi brevene er skrevet av mange ulike migranter som jeg heller ikke kjenner biografien til, gjør det begrenset hvor mye jeg kan gå inn på personlige aspekter. Jeg er ikke i besittelse av brevserier skrevet over lang tid. At brevene ble skrevet kort tid etter ankomst gjør at reisen får mye fokus. Det at de ble beslaglagt og ikke kom frem til mottakerne førte utvilsomt til mye frustrasjon og personlige tragedier for migrantene og deres familier, noe som ikke bør glemmes opp i det hele.

Det virker som om brevene hadde en viktig rolle i migrasjonsprosessen. De var en viktig kilde til informasjon for den “alminnelige” mann. Av de studiene om polsk migrasjon brukt til denne oppgaven er De Oliveira den som tillegger brevene størst vekt. Ellers blir de ofte brukt som kilde til informasjon, ikke sjelden ved å bruke enkelte sitat. Det at brevene ofte ble lest kollektivt eller at et og samme brev var skrevet til mange personer gir grunn til å anta at de hadde stor betydning for nettverk og kjedemigrasjon. At de polske områdene allerede hadde en utstrakt migrasjonskultur eller tradisjon er naturligvis også en viktig faktor. Brevene forteller også om dette, og om migrasjon fra mindre til større steder. De er skrevet til den utvidete familiegruppe og til venner og naboer. Vi får bekreftet at en del brev fram før sensuren ble innført. Det vil si at det har vært en tosidig utveksling av informasjon. Noen

memoarer bekrefter også at brevene har hatt en rolle for avgjørelsen om å migrere for en del personer. Dette gjelder ikke nødvendigvis bare familie eller folk man kjenner men kunne bare være skrevet av noen fra samme landsby. Videre har jeg prøvd å se på årsaker for den polske brasilfeberen. Disse er en kombinasjon av økonomiske, politiske og sosiale faktorer. Alt dette fungerte både som “push” og “pull” faktorer. Tidligere elite og pionermigrasjon hadde også utvilsomt indirekte eller direkte påvirkning på de som kom i løpet av brasilfeberen. Både med hensyn til at folk først ble oppmuntret til å migrere og under selve etableringsfasen i Brasil. At den polske migrasjonens første tre faser samsvarer med Faists modell er også et poeng.

En får inntrykk av en sammensatt migrasjon når en leser brevene og memoarene. De økonomiske og sosiale motivene er viktige. Poenget om den undertrykte bonden, som akkurat har blitt frigitt fra livegenskapet og dennes søken etter sosial avanse, som det pekes på i mye av litteraturen, er utvilsomt der. Men den politiske biten som er ofte underfortalt, kommer også frem. Bare de russiske myndighetenes sensur av brevene var i seg selv et ledd i politisk represjon. Jeg har pekt på at lavadelens deltagelse i migrasjonen er sannsynlig, både på grunn av hvor i Kongedømmet Polen migrantene stammet fra og på grunn av at den politiske motivasjonen for å migrere, ville være sterkere blant denne gruppen. Men dette ville også gjelde for bønder eller arbeidere, deres språk og religion var undertrykket i like sterk grad. Dessuten er disse tre samfunnsgruppene til en viss grad være overlappende. Muligens i enda større grad på den andre siden av Atlanterhavet.

Fraværet av kritikk overfor brasilianske myndigheter i brevene er bemerkelsesverdig. Det at forholdene på mottaket i Rio de Janeiro og senere etablering stort sett også får positiv omtale er også verdt å merke seg. Det er tendenser som gjentar seg i mange brev, det er liten grunn til å tvile på forfatterne som forteller om ting de akkurat har opplevd. Det er en mulighet at den russiske sensuren lar negative brev passere, men jeg er skeptisk til denne teorien. Jeg tror heller på at forholdene blir dårligere under senere faser av migrasjonen og når koloniene kommer under delstatenes bestyrelse. Samtidig har ikke brevenes forfattere enda vært gjennom den tyngre første fasen, når de ikke lenger har krav på hjelp fra myndighetenes side. Det virker også ut fra det Wencznovicz og memoarenes forfattere forteller at man får utdelt mindre jordstykker eller blir sendt til mer avsides liggende kolonier under den siste fasen av brasilfeberen. Men jeg mener at de som kom under den første fasen av brasilfeberen hadde

større muligheter til å komme til steder med gunstige økonomiske forhold. Kolonistene i São Mateus do Sul-området kan være et eksempel på dette.

Jeg er mer skeptisk til den “sorte legenden” som starter med antiemigrasjonspropagandaen, betalt av de øvre klasser i Kongedømmet Polen i allianse med de russiske myndighetene og til en viss grad blir gjentatt selv idag. Ingen av brevforfatterene klager over at det ikke ligger diamanter på bakken i Brasil eller at de må jobbe for sin suksess. Man kan heller spore en “self-made man” mentalitet mange steder, dette gjelder muligens memoarene i enda større grad. Hampel beskriver også et sammensatt bilde i sine rapporter fra flere steder i Brasil under brasilfeberens første fase, bildet han gir er ikke rosenrødt, men heler mot det positive aspektet ved polsk migrasjon til Brasil. Igjen er det viktig å huske på hva de reiste fra og dette er noe han tar med i regnestykket. Faktisk virker det som om de positive mytene om Brasil som gikk rundt på landsbygda var nærmere sannheten enn de negative. Det er et interessant poeng at elites negative holdning til massenes emigrasjon ikke er et særpolsk fenomen. Mieke Neyens gjengir fra brevene til Lykke-Sest, om en like negativ holdning til den alminnelige manns migrasjon, også i Norge. Han omtaler også folk som naive individer som tror på “Gullfuglen” eller “El Dorado” og spår dem undergang og elendighet. For øvrig omtaler Lykke-Sest også polske migranter på veien til Brasil, på norske skip, antakeligvis under en senere fase av brasilfeberen.⁴⁶³ Det er ikke noe poeng og tegne et for rosenrødt bilde av de polske migrantenes erfaringer i Brasil. Hensikten her har vært å nyansere den mytologiserte versjonen om den polske bonden som nesten egenhendig ryder brasilianske urskogen med bare never og siviliserer landet. De ville fortsatt måtte yte en stor arbeidsinnsats og ikke alle ville lykkes. Noen ganger vil det dreie seg om tilfældighetenes spill, ettersom en var heldig med utdeling av koloni, sykdom også videre. De ville også måtte gå gjennom senere kriser eller urolige tider på lik linje med resten av befolkningen i Sør-Brasil, men dette er forhold som går utover denne oppgavens tema. At mange derimot fant det de søkte mest etter i Brasil, jord og frihet, blir bekreftet både av brevenes og memoarenes forfattere.

⁴⁶³ Mieke Neyens, «The Good, The Bad, The Rational», 103-126, Sæther, *Expectations Unfulfilled*, 110 og 111.

Litteraturliste

Hovedkilder:

Kula Witold, Assorodobraj-Kula Nina, Kula Marcin. *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890-1891*. 2 utg. Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW og Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 2012.

Krzywicki Ludwik. *Pamiętniki emigrantów. Ameryka Południowa, nr 1-27*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego, 1939.

Andre kilder:

Da Orden María. *Una Familia y un océano de por medio, La emigración Gallega a la Argentina: una historia a través de la memoria epistolar*. Barcelona: Rubí-Anthropos, 2010.

Dajnowicz Małgorzata, *Drobna szlachta ziemi łomżyńskiej na przełomie XIX i XX wieku*, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, 2002.

Doustdar Neda. *Imigração Polonesa: Raízes Históricas de um Preconceito*, Dissertação de Pós-Graduação (Masteroppgave) . Universidade Federal do Paraná, Curitiba 1990.

Davies Norman. *God's Playground A History of Poland: Volume II: 1795 to the Present*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Fitzpatrick David. "Irish Emigration and the Art of Letter-Writing". 97-107 Gerber. "Epistolary Masquerades: Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters". 141-157 Helbich og Kamphoefner. "How Representative are Emigrant Letters? An Exploration of the German Case", 29-55 Jones William D., "«Going into Print»: Published Immigrant Letters. Webs of Personal Relations, and the Emergence of the Welsh Public Sphere". 175-199 Jaroszyńska-Kirchmann Anna . "As if at a Public Meeting: Polish American Readers, Writers and Editors of Ameryka-Echo, 1922-1969". 200-220 Markelis . Daiva "Every Person Like a Letter": The Importance of Correspondence in Lithuanian Immigrant Life, 107-123. I (red.) Elliot Bruce, Gerber David, Sinke Suzanne. *Letters across Borders, The Epistolary Practices of International Migrants*. New York: Palgrave Macmillian, 2006.

Fausto Boris, *Fazer a América*, São Paulo: 2ed, editora de Universidade de São Paulo, 2000

Grabowski Francisco, kommentert/oversatt av Ruy Wachowicz "Memórias da Revolução Brasileira dos Anos 1893-1894". red. Francisco Dranka. *Anais da Comunidade Brasileiro Polonesa Volume V*. Curitiba: Superintendência das comemorações do centenario da Imigração Polonesa ao Paraná, 1971.

Jezierski Andrzej, *Historia gospodarcza Polski*. Warszawa: Key Text Wydawnictwo, 2003.

Kamphoefner Walter, Helbich Wolfgang, Sommer Ulrike , «*News from the Land of Freedom*»: *German Immigrants Write Home*. New York: Cornell University Press, Ithaca, 1991.

Malczewski SChr, Zdzisław. *Marcas da Presença polonesa no Brasil*. Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego, 2008.

Massey Douglas, Arango Joaquín, Kouaouci Ali , Pellegrino Adela, Taylor Edward. "Theories of International Migration: A Review and Appraisal". *Population and Development Review* 20, No. 3 (September 1993) 431-466.

Massey Douglas, Arango Joaquín, Kouaouci Ali, Pellegrino Adela , Taylor Edward , "An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case", 699-740, *Population and Development Review* 20, No. 4 (December 1994), 701.

Mazurek Jerzy. *Kraj a emigracja. Ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej*. Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW, 2006.

Mazurek Jerzy. "Presença polonesa no Brasil". 11-64:

Oliveira de Márcio. "Dimensões da imigração polonesa ao Paraná ao Brasil meridional (1871-1914)". 65-106:

Thais J. Wencznovicz, "Imigração polonesa no Rio Grande do Sul", 107-144.: i

Mazurek Jerzy. *Poloneses sob o Cruzeiro do Sul / Polacy pod krzyżem Południa*. Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW og Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 2009.

Neyens Mieke. «The Good, The Bad, The Rational». 103-126. Woortman Ellen. "From Adventurers to Settlers: Norwegians in Southern Brazil". 57-76. Sæther Steinar, «Making Sense of a Minor Migrant Stream". 17-56 i (red.) Sæther Steinar, *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820-1940*. Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2016.

Moya Jose. "A Continent of Immigrants: Postcolonial Shifts in the Western Hemisphere", *HAHR* 86:01. Duke University press, 2006.

Kula Marcin, "Algumas observações sobre a emigração polonesa para o Brasil", *Estudios Latinoamericanos* 3 (1976), *Sociedad Polaca de Estudios Latinoamericanos*. Warszawa 1976, 171-178

Kula Witold, Assorodobraj-Kula Nina, Kula Marcin, redigert/oversatt Wtulich Josephine. *Writing Home: Immigrants in Brazil and The United States 1890-1891*. New York: East European monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, 1986.

- Smolana Krzysztof. "Roteiros poloneses na América Latina". 19-48:
- Smolana. "Personalidades que cimetaram a presença polonesa na América Latina". 175-192; Dembicz Andrzej. "Relações e presenças intelectuais contemporâneas". 75-116. i (red.) Smolana Krzysztof, Dembicz Andrzej. *A presença polonesa na América Latina*. Roteiros poloneses na América Latina. Warszawa: Centro de Estudos Latino-Americanos (CESLA), Universidade de Varsóvia, 1996.
- Sæther Steinar. *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820-1940*. Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2016.
- Rogowska Aldona. „Świadomość odrębności stanowej w relacjach przedstawicieli drobnej szlachty północno-wschodniego Mazowsza”. 285-294. *Rocznik Mazowiecki* 19. Warszawa: Mazowieckie Towarzystwo Naukowe, 2007.
- Pasternak Andrzej, *Listy Emigrantów do «Przyjaciela Ludu», «Wieńca i Pszczółki», «Zarania», «Piasta», «Wyzwolenia» w latach 1899-1938*. Rzeszów: Stowarzyszenie Dar Wspólnota Polska, 1994.
- Priori Angelo, Pomari Luciana, Amâncio Silvia, Ipólito Verônica. *História do Paraná: séculos XIX e XX*. Maringá: Eduem, 2012.
- Wachowicz Ruy, "Palavras do Prof. Ruy Christovam Wachowicz na abertura" 12-14; Kula Marcin, "A emigração polonesa no Brasil vista pelos pesquisadores da Polônia" 15-29 i Sociedade União Juventus, *Brasil-Polônia: Primeiro Simpósio Cultural*. Warszawa: Centro de Estudos Latino-Americanos (CESLA), Universidade de Varsóvia, 1997.
- Stanley Liz. To the letter: «Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant and writing a life, sociologically». *Life Writing* 7:2, (2010). 51-137.
- Thomas William, Znaniecki Florian. *Polish peasant in Europe and America, vol. 1-5*. Boston: Gorham Press, 1918-1920.
- Tilly Charles, "Transplanted Networks", 79-95 i Yans-Mc Laughlin Virginia. *Immigration Reconsidered, History, Sociology, and Politics*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Truzzi Oswaldo, "Redes em processos migratórios", *Tempo social, revista social da usp*, v. 20, n. 1, São Paulo (2008), 199-218.
- Wachowicz Romão. *Suor em São Mateus, Cenas do Centenário da Imigração Polonesa ao Paraná (1971)*. Curitiba: Editora Gráfica Vicentina Ltda, 1984.
- Wachowicz Ruy. "Conjuntura Emigratória Polonesa no Século XIX", 9-29. red. Francisco Dranka. *Anais da Comunidade Brasileiro Polonesa Volume I- Ano 1970*. Curitiba: União Sociedade Juventus, 1970.
- Wachowicz Ruy, "A "Febre Brasileira" na imigração polonesa" . red. Francisco Dranka . *Anais da Comunidade Brasileiro Polonesa Volume I- Ano 1970*. Curitiba: União Sociedade Juventus, 1970.
- Weber Regina, Wencznovicz Thaís. "Historiografia da imigração polonesa: avaliação em perspectiva dos estudos sobre o Rio Grande do Sul". *História Unisinos* Janeiro/Abril 2012, 16(1):159-170.

Wencznovicz Thaís. *Luto e Silêncio: Doença e Morte nas áreas de Colonização Polonesa no Rio Grande do Sul (1910-1945)*. Doktoravhandling. Porto Alegre: Pontifica Universidade Católica do Rio Grande do Sul, 2007.

Østrem Nils Olav, Norsk Utvandringshistorie. Oslo: Det Norske Samlaget, Oslo 2014.

Nettlinker:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Krasowski, Maliszewski, Zawadzki, Wołoski og Topaczewski, liste tatt fra registret for pølgøwne skatten, manuskript fra 1676. Eldre akters arkiv Warszawa, *Rejestr pølgøwneho województwa podlaskiego z 1676 r. Rękopis*.

<http://szlachta.rp.pl/lista-nazwisk-indeks7-poglowne-1676.html>

Dumin Henryk, „Zagubieni w Czasie”, *Poznaj Świat*, Strona główna › Numer Kwiecień 2011, 98
https://www.poznaj-swiat.pl/artykul,zagubieni_w_czasie_60

Frimerker

<http://www.stamp-collecting-world.com/firstpostagestamps.html>

Groniowski Krzysztof. “Gorączka brazylijska”. *Kwartalnik Historyczny*. LXXIV, 1967, zesz. 2. s.319-339 <http://czytelniapolska.blogspot.no/2010/09/goraczka-brazylijska-krzysztof.html>

Hampel Antoni. *Os Poloneses no Brasil*. BRASPOL/imigração polonesa no brasil/Os Poloneses no Brasil-parte 1 <http://www.braspol.org.br/conteudo.php?id=587>
parte 2 <http://www.braspol.org.br/conteudo.php?id=591>

IBGE, Cidades, Paraná, São Mateus do Sul

http://cidades.ibge.gov.br/painel/historico.php?lang=_EN&codmun=412560&search=sao-mateus-do-sul

Kawka Mariano, A Literatura polonesa na esteira dos emigrados poloneses no Brasil, *Polonicus*, Revista de reflexão Brasil–Polônia, Edição semestral Ano I-2/2010, Curitiba-PR, *Publicação da Missão Católica Polonesa no Brasil*, s.81-94 <http://www.polonicus.com.br/site/edicoes.html>

Malczewski SChr Zdzislaw , Siuda-Ambroziak Renata . “Tributo dos poloneses à Águia de Haia no 90o aniversário da morte de Rui Barbosa”. “*Polonicus*” (Curitiba: Missão Católica Polonesa no Brasil, 2013)
http://www.polonicus.com.br/site/biblioteca_interna.php?cod=137html

Oliveira Márcio de. Os poloneses do Paraná (Brasil) e a questão da nacionalização dos imigrantes (1920-1945). In: SIMPÓSIO NACIONAL DE HISTÓRIA, 25., 2009, Fortaleza. Anais do XXV Simpósio Nacional de História – História e Ética. Fortaleza: ANPUH, 2009. CD-ROM
<http://anais.anpuh.org/?p=13730html>

Prefeitura do Jaguari. História. http://jaguari.rs.gov.br/?page_id=54html

Povos Indígenas no Brasil/Xokleng/Histórico do Contacto
<http://pib.socioambiental.org/pt/povo/xokleng/976> html

Rio Pesquisa. Ano VI. Número 2, Rio de Janeiro: FAPERJ, 2012
http://www.faperj.br/downloads/revista/rio_pesquisa_21_2012.pdfhtml

Sociedade Polonesa Kosciuszko forside <http://www.sociedadepolonesakosciuszko.org>
http://www.sociedadepolonesakosciuszko.org/A_Sociedade/Finalidade da sociedade

Sęczys Elżbieta .*Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861* Copyright by Wydawnictwo DiG
www.dig.pl/pdf/Szlachta_wylegitymowana.pdf
navneliste fra boka med den samme tittelen, Elżbieta Sęczys *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861*, Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2000
<http://www.dig.com.pl/index.php?s=karta&id=96html>

Tramontini Marcos. Cartas de poloneses no Brasil. *Lit. lingüíst*, [online]. 2005, n.16, 135-151 . D.
<http://dx.doi.org/10.4067/S0716-58112005000100008> html

Wencznovicz Thais, TEXTOS DO II CONGRESSO SUL-AMERICANO DE HISTÓRIA,
Enfermidades e praticas de cura: imigração polonesa em Áurea (1910-1945) Instituto Pan-Americano
de Geografia e História ,Universidade de Passo Fundo, II CONGRESSO SUL-AMERICANO DE
HISTÓRIA 19, 20 e 21 de outubro de 2005 http://twencze.blogspot.no/2008_03_01_archive.html

Wikipedia Polsk/ Podatek Pogłówn https://pl.wikipedia.org/wiki/Podatek_pog%C5%82%C3%B3wny

Wikipedia English /Zwi Migdal/ https://en.wikipedia.org/wiki/Zwi_Migdal

Vedlegg